

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	5
'AHO	M nite, 6 Fepueli 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Samuela 'Akilisi P hiva

Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. 'Aisake Valu Eke

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

T vita Lavemaau

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Semisi Lafu Kioa Sika

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongoni Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongoni Niua

M teni Tapueluelu

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 05/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Monite 06 Fepueli, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.4 Fakamatala Fakata'u Potungaue Polisi Tonga 2013 mo e 2014
		4.5 Fakamatala Fakata'u Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2015/2016
		4.6 <u>Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea:</u>
		4.6.1 Vahenga Fili Vava'u 15
		4.6.2 Vahenga Fili Ha'apai 13
		4.6.3 Vahenga Fili Vava'u 16
		4.6.4 Vahenga Fili Ha'apai 12
		4.7 Lipooti Folau Fekau'aki mo e Pule 'a e Lao mo e Ngaahi Totonu 'a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.
		4.8 <u>Ngaue ke lipooti ki Fale Alea:</u>
		4.8.1 Fakamatala Fakata'u Potungaue Tanaki Tukupau mo e Tute 2015-2016
		4.8.2 Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e Palemia 2015
		4.9 <u>Ng ue 'oku tuku ki he Komiti Pa'anga:</u>
		4.9.1 Kaveinga fekau'aki mo e Kautaha Tonga Cable Ltd.

		4.10 <u>Ngaue 'oku toloi e feme'a'aki ki ai:</u>
		4.10.1 Feme'a'aki 'i he Ngaahi Kaveinga Fekau'aki mo e Sipoti 2019 4.10.2 Tali mei he Pule'anga ki he Ngaahi 'Asenita Ngaue na'e tuku mei He Fale Alea ki he Pule'anga 'i he 2015
Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	8
Lotu	8
Poaki	8
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	8
Tokanga ki he l unga tuku ki tu’a toko f ngofulu Potung ue <i>MOI</i>	9
Tali Pule’anga ki he tuku kitu’a kau ng ue <i>MOI</i>	10
Tapou ke fakatokanga’i Pule’anga hano uesia tuku kitu’a kau ng ue	10
Tokanga na’a ‘oku ngali t palasia Pule’anga ‘e he Fale Alea	12
Tokanga ki he fatongia e Pule’anga	13
Taukave ko Fale Alea feitu’u ke tangi mai ki ai ‘a e kakai.....	14
Taukave’i ‘i ai p totonu kakaí ke tangi mai ki Fale Alea	15
Fakamahino Pule’anga te’eki ke tuku ha kau ng ue ki tu’a.....	16
Fehu’ia e ng ue fanga ki’i vaka fakahaofi mo’ui Potungae Polisi.....	21
Mate e tokotaha he faka’osinga e uike	21
Ongoongo ki he tangata ‘Amelika p pula ne hola ‘i Vava’u.....	23
Kole ki he Pule’anga ke fakatokanga’i ke lahi ange fanga ki’i vaka toutai	23
Fakamatala Fakata’u Polisi Tongá, 2013-2014.....	25
Tokanga ke fakakau Minisita ‘i he fa’unga e Potung ue Polisi	25
Tokanga ke fai ha ng ue ki he tukuaki’i taha kau ‘ofisa Potung ue Polisi.....	25
Tukuki’i ‘ikai ma’u pule lelei he Potung ue Polisi.....	26
Fokotu’u ke ‘atita’i e Potung ue P lisi he vave tahá	29
Fakama’alala ki he Fakamatala fakata’u Potung ue Polisi 2013-2014.....	30
Palopalema ko e Lao Polisi ne tali he 2010	30
Fokotu’u ke fakalelei’i founga tafe hifo ai e faitu’utu’uni	31
Tui ‘ikai ha palopalema e Lao Polisi 2013.....	32
Fehu’i fekau’aki mo e vahe Komisiona Polisi	33
Tali Pule’anga fekau’aki mo e vahe Komisiona Polisi	33
Hoha’a fekau’aki mo ‘api p pula Hu’atolitoli	33
Tokanga ki ha taimi pau ke fakafoki mai ai popula ‘Amelika na’e hola	34
Fakamanatu e kau M mipa e ngaahi K miti e Fale Alea	35
Poupou ki he ng ue ke ‘atita’i ng ue Potung ue Polisi	35

Fakama'ala'ala 'i ai mafai Minisita ke pule'i polisi Tonga	36
Ngaahi ngafa Komisiona Polisi 'ikai lava Minisita 'o tu'utu'uni ki ai	36
Tokanga ki he misiona potung ue polisi ke fakapalofesinale e ng ue	37
Poupou ke 'ata kitu'a ng ue Potung ue Polisi	38
Ke fakapapau'i 'oku malu ngaahi koloa tauhi ki he fakamo'oni ngaahi hopo	39
Toki tali mai Potung ue Polisi ki he tohi fehu'i Tongatapu 4	39
Tatau he taimi ni tu'unga Komisiona Polisi mo e Minisita.....	40
Fakatonutonu ki he kupu 18 Lao Polisi 2010.....	40
Taukave'i lava pe faitu'utu'uni Minisita ki he Komisiona	41
Taukave ha'iha'i kupu 18(3) faitu'utu'uni Minisita ki he Komisiona Polisi	41
Fokotu'u fakafoki Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi 13-15 ke fakalelei'i	43
Mahu'inga ke tokangaekina k ke f nau ako	45
Tali Pule'anga ki he t kunga k faka'apiako	45
Tokanga ki he mafai he kupu 1(15) Lao hala pule'anga.....	46
Fehu'ia pe kuo ngaue'aki Tonga ni Lao ki he ngaue'aki leta faka'uli	47
Tali Pule'anga te'eki ngaue'aki lao ki he ngaue'aki leta faka'uli	47
Tokanga ke fakah mai ki Fale Alea me'a fen pasi mo e Lao	48
Tokanga ki ha ng ue Pule'anga ki ha fale hopo ma'a e f nau	49
Laumalie na'e fa'u'aki Lao Polisi 2010.....	49
Taukave tapui lea ki ha polisi pe kulupu 'oka lolotonga fakatotolo'i ha hia	50
P loti'i 'o tali Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi Tonga, 13/14.....	52
Fakamatala Fakata'u Poate sino'i Pa'anga Mal 1 mei he ng ue, 15/16.....	53
Tokanga ki he meimei m mipa Poate Pal mia mo e Tokoni he ngaahi Poate Pule'anga.....	54
Tali ki he hoha'a fekau'aki mo e memipa Poate Pal mia mo e Tokoni.....	54
Tokanga ki he mon 'ia e <i>Retirement Fund</i> ke 'inasi ai kau ngaue lau 'aho	54
P loti 'o tali Fakamatala Fakata'u Poate M 1 1 kau ngaue Fakapule'anga	56
Fakama'ala'ala L pooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vava'u 15	57
P loti 'o tali L pooti 'A'ahi faka-Fale Alea Vava'u 15	57
Fakama'ala'ala L pooti 'A'ahi faka-Fale Alea Vava'u 16	58
Ngaahi fiema'u vivili 'a Vava'u 16.....	59
Poupou ke ki'i mohetolo atu t n kau t kava mo t vanilla	61
Fakah Pule'anga ke tukuange 'isiu ki he n kava ke nau sio ki ai	61

Fokotu'u ke tukuatu pangike fakamatala fekau'aki mo e polokalama n 62

Tokanga ki he te'eki 'aonga ngoue kuo kamata t fakafoki e n ia..... 63

Tokanga ke malu'i 'a kinautolu fai 'a e n 64

Polokalama n tokoni e FAO ki he toutai & ngoue ma'a e Pasifiki 64

Fehu'ia e polokalama tokoni palau ki Tonga mei muli..... 65

Kelesi..... 66

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga 67

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: 6 Fepueli 2017

Taimi: 1000-1010 pongipongi

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (Lord Tu'ivakanó).

'Eiki Sea : Fakafofonga Niuá.

Lotu

(Na'e tataki 'a e lotu 'e he Fakafofonga Kakai ongo Niua, Fe'ao Vakata)

<006>

Taimi: 1010-1020

'Eiki Sea: K taki Kalake fai mai 'etau tali ui

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Minisit , tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'o 'Ene 'Afio kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga e Kakai, kae 'at ke fakahoko e ui e Falé ki he pongipongi ni, ko e 'aho M nite 'aho 6 'o Fepueli 2017.

Poaki

'Eiki Sea ko e ngata'anga e tali ui e Fale ko e 'Eiki Pal mia 'oku poaki folau, 'Eiki Minisit Fonua 'oku poaki tengetange, 'Eiki Minisit Pa'anga poaki folau, 'Eiki N pele Vaea 'oku kei hoko atu 'ene poaki tengetangé, 'Eiki N pele Fusitu'a poaki me'a t mui mai, pea 'oku kei hoko atu 'a e poaki folau 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano m l 'aupito 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifi tama ko Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u, kae 'uma' 'a e Fale 'o Ha'a Moheofo,, fakatapu atu ki he Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Kapinetí, fakatapu atu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga e fonua kae 'uma' 'a e Fakafofonga e Kakai.

Hou'eiki 'oku tau kei fakam l 'ia p ki he 'Otua Mafimafi he'ene fakakoloa'aki kitautolu e mo'uí, kae 'uma' 'a e ngaahi t puaki 'oku hoko fakanatula mai pea 'oku tau fakafeta'i mo tau fakam l ai, ko 'etau 'asenita p ena 'oku tuku atu p kia kimoutolu, k na'e kole p he 'Eiki N pele 'Eua 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku tokanga ki ai, me'a mai.

Tokanga ki he l unga tuku ki tu'a toko f ngofulu Potung ue MOI

Lord Nuku: Tapu pea mo e 'Eiki Sea fakatapu atu ki he Tokoni Pal miá mo e Hou'eiki Kapineti, fakatapu atu ki he Hou'eiki N pele kae 'uma' 'a e kau Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea ko e fakahoha'a ko 'o e pongipongi ni 'Eiki Sea ko e me'a 'uluaki 'Eiki Sea ko e fakahoha'a ni he 'oku 'i ai 'a e kau ng ue 'oku nau fetu'utaki mai mei he Potung ue ko eni ko 'a e Ngaahi Ng ue Lalahí kuo 'osi tuku kinautolu ki tu'a 'o meimei a'u ki he toko f ngofulu 'i he taimi ni, k ko e kole mai 'Eiki Sea he koe'uh na'e fai 'a e tu'utu'uni 'a e ...

<007>

Taimi: 1020-1030

Lord Nuku: .. Na'e 'i ai 'a e faingata'a peh ni na'e hoko ki he Potung ue ko eni ko 'a e Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Ka koe'uhí ko e kole mai, 'oku 'i ai 'a e ngaahi faibngat 'a lahi 'oku hoko heni 'i he ng ue ko eni kuo fai ko 'i he Potung ue. Pea ko e fakafehu'i kiate kinautolú, 'oku 'ikai ke nau lave'i 'e nautolu ia ha me'a. Ko e fakahoko ange p , ke nau m l l . Pea ko e m l l ko ení Sea, 'oku 'i ai 'e kau 'a e kau ng ue ai 'oku meimei 'ova 'i he ta'u 'e meimei 10 a'u ki he 20 'enau fai fatongia 'i he Potung ue. Pea ko e me'a ia 'oku 'omai ai ki ho Falé he pongipongi ni, koe'uhí 'oku ou lave'i p 'oku 'i heni p 'a e 'Eiki Minisit pea mo e Pal mia Le'ole'o. Koe'uhi p ko e h ha ng ue 'e fai, he koe'uhí ko e faingata'a eni ia 'oku hoko 'Eiki Sea ki he kakai ko 'o e fonua. Ka ko e kolé, koe'uhí na'a lava ke to e fakafoki ange p mu'a kinautolu, he ko e me'a ko ia 'oku mahino 'i he 'aho ní, ko e tu'utu'uni ko eni 'oku 'ikai ke lave'i p ko e h hono makatu'unga. Ka ko e me'a ko ia 'oku 'ilo'i 'e he motu'a ni 'Eiki Sea, ko e fakamatala pa'anga mo e ngaahi founa ko eni ko kuo tau fou mai aí, ko e t naki tukuhaú, 'oku 'i ai p 'a e pa'anga ka na'e me'a mai p 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá, 'oku 'i ai p 'a e pa'anga. Ka koe'uhi 'Eiki Sea ko e faingat 'a'ia ko ení 'Eiki Sea 'oku faingat 'ia, pea 'oku fu'u tokolahi. Kapau kuo a'u ki he toko 40 'i he 'aho Falaite. 'Oku makatu'unga ai 'a e kole mai kihe Fale ni. Koe'uhi ke to e kole p ki taumu'a pea mo e 'Eiki Minisit , p ko e h ko 'a e me'a 'oku hoko he ko e me'a ko ia 'oku hoko 'i he taimi ní 'Eiki Sea, ko e faingat 'ia ko ení, 'oku tukumai ki he Falé he 'aho ni, ke fai ha kole ki taumu'a pea mo e 'Eiki Minisit , pe ko e h ha ng ue 'e alafai ki aí 'Eiki Sea. Ko e 'uhiga ia 'oku fakahoko mai ai ki ho Falé, he 'oku ou tui ko e me'a ko ení, 'oku 'ikai ko hono ngata'angá eni 'a e toko 40, ka koe'uhi ko e polokalama ko ení hono tuku kitu'á 'Eiki Sea 'e 'alu ke ki'i lahilahi ange. Pea koe'uhi ko hono ua eni 'a e fa'ahinga founa ng ue ko ení kuo tukumai he pongipongi ni ki he Falé 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke tau tui 'e ngata heni. Pea koe'uhi ko e faingata'a ko ení 'Eiki Sea 'oku tonu ke fai ha tokoni ki ai 'a e Falé, pea fakamahino mai 'e he Pule'angá, pe ko e h 'a e tu'unga mo e 'uhinga 'oku fai ai 'a e fakakaukau ko ení 'o hoko ai 'a e ngaahi faingat 'ia ko eni ki he kau ng ue faka-Pule'anga 'Eiki Sea. Ko e tu'unga tatau p na'e 'i ai 'a e kau ng ue faka-Pule'anga ko ia na'a nau 'i he Potung ue Fakalotofonua, ko e tu'unga tatau p ia, ko e kau ng ue tatau p 'oku fakahoko ko eni ki he Potung ue 'o e Ngaahi Ng ue'anga Lalahi 'Eiki Sea. Pea 'oku fai 'a e hoha'a atu ko ia ki aí, koe'uhi ke fai mai p ko e h ha ng ue 'e alafai. Koe'uhi ko e faingata'a ko eni 'oku lolotoga faingat 'ia 'a e kakai ko ení 'i hono tuku ko eni kitu'á 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M l . Sai p .. 'Eiki Minisit me'a mai.

Tali Pule'anga ki he tuku kitu'a kau ng ue MOI

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pea peh ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale. Ko u koe p mu'a 'Eiki Sea, ke tukumai p mu'a ki he motu'a ni, ke toki l pooti mai 'a ho'at . Koe'uhi ke m 'opo'opo 'a e *issue* ko ení hono t langa'i. 'Oku ou tui 'oku lave'i p 'e he tu'unga m tu'a ko ení 'a e ngaahi 'uhinga ko ení ko 'oku 'osi ai 'a 'enau ngaahi *contract*. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia heni ko ha *discipline* p ko ha tautea'i. Ko e fononga mai ia 'a e Patisetí pea mo e *status* p ko ia 'o e *employment* ko ia 'o e ni'ihi ko ení, 'oku nau 'osi mahino'i p ia 'e nautolu. Ko 'eku 'ai p 'e au ia koe'uhi ke fakasi'isi'i ange mu'a hono 'omai 'a e ngaahi me'a pehé ní ki Fale Alea. 'Oku fai p 'e he ngaahi Potung ué 'enau ngaahi ng ué pea mo e ngaahi fokotu'utu'u. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga koe'uhi ko e Patiseti, mo e ngaahi 'uhinga ko e ngaahi 'uhinga kehe. 'Oku ou kole p ke tuku p mu'a ke u to e ki'i fakapapau'i, pea 'oku fakapapau'i atu p 'i he pongipongi ni, 'oku 'ikai ko ha *discipline* ia. Kae tuku p mu'a ke u toe ki'i fakapapau'i mai p mu'a 'a e talí ke m 'opo'opo 'a ho'at , koe'uhi ke tau vakai fakalukufua ki ai. 'Oku hang 'e hoko eni ia ko e *trend*, ko hono tukuatu p ha ni'ihi makatu'unga he fokotu'utu'ung ue 'a e Potung ue.. Na'e lele mai p ia mei fuoloa 'oku 'ikai ko ha toki me'a eni. 'Oku 'i ai 'a e kau *daily paid* 'e lele p 'o ngata 'i T sema 'Oku 'i ai mo e kau *daily paid* 'e ki'i 'unu'unu atu. 'Oku 'i ai 'a e ni'ihi 'e ta'u 'e taha. Ko e faka'osinga p eni ia 'o 'enau ngaahi *contract* ng ue 'i he lave'i 'a e motu'a ni. Ka ko u kole ke tuku p mu'a ke toki fakam 'opo'opo mai 'aho'at koe'uhi ke 'oua te tau fakamoleki ha taimi lahi, hono t langa'i 'a e ngaahi me'a kuo 'osi m 'opo'opo 'i he ng ue ia 'a e kau ng ue ki ai. Ko ia p Sea m l .

'Eiki Sea: 'Eiki N pele.

Tapou ke fakatokanga'i Pule'anga hano uesia tuku kitu'a kau ng ue

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea m l 'a e ma'u faingam lie. M l mu'a 'a e laum lie 'a e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Tokoni Pal miá, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit , Hou'eiki 'o e Fonua pea peh ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai pea peh ki he 'etau kau ng ue 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e tala aofakí kuo 'osi fai 'e he Feitu'u na, pea toe kamata'aki mo 'etau lotu. Fakafeta'i 'Eiki Sea, ka koe'uhi 'Eiki Sea ko 'eku tu'u 'aku 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku ou tokanga ki ai, kae ki mu'a ke u hoko atu ki he ki'i me'a 'oku ou tokanga atu ki ai. Ko au 'oku ou poupou ki he Fakafofonga ko eni N pele ko eni 'o 'Eua. Pea fakamolemole p 'Eiki Minisit he me'a ko eni 'oku 'omai he pongipongi ni. Ka koe'uhi 'Eiki Sea, kuo 'osi 'omai 'a e me'a ki he Fale ni, pea na'e ng ue fakavavevave 'a e 'Eiki Pal miá 'o fai hono tokonia 'a e si'i ni'ihi ko eni 'oku faingat 'ia ko ení 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, mo'oni p 'a e 'Eiki Minisit ia koe'uhi ko e anga 'enau fokotu'utu'ung ue. Pea na'e hoko p ia mahalo he taimi 'o e Feitu'u na. 'Oku 'i ai 'a e ki'i motu'a ia mahalo 'oku kei takataki holo. Ne u puputuu ko ko e h 'a e me'a na'e tukuange ai ia mei he Potung ue MIA 'oku 'ikai hano 'uhinga pea 'ikai ke 'oange ha toki ki ai 'Eiki Sea.

'Oku ou manatu ki mu'a atu, na'e fai 'a e *redund* 'i he fonua ni. Pea ko *redund* 'o e fonua ni kau ia he me'a tokolahi taha na'e si'i ai 'a e kau ng ue kitu'a, pea nae 'oange 'a tau'at ina ke nau fili, p ko e f 'a e me'a te nau hoko atu, p ko 'enau kau he *redund*. 'Oange pea mo e s niti faka'ali'ali mo e s niti ko ia 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ia 'oku 'asi mai 'i he pongipongi ní, ko e ni'ihi 'oku nau 'i tu'a pea 'oku nau kei t t la'a. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tohi 'e 'oange kia nautolu. 'Eiki Sea 'oku mo'oni 'a e akonaki 'e he Feitu'una 'i he uike kuo 'osi, 'Oku ou kole atu p 'Eiki

Minisit , ke ki'i loloto ange, p te tau toe fao'i atu h fanga he fakatapu ha tu'unga 'o e f mili kapau te te tuku kitu'a 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'a e ki'i kai pongipongi 'a e ki'i f nau pea ki he akó. 'Oku lave mo'n 'ia ai 'a e ngaahi Siasí pea mo e fonuá 'Eiki Sea 'i he ngaahi t puaki 'o e kakai 'oku nau ng ue 'i he fonua ni, ma'a e fonuá 'Eiki Sea. 'Oku ho'ata mai he pongipongi ni, si'i tuku 'o e ni'ihí ko ení, pea hang p ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit 'oku fai 'a e ng ue ki ai 'a e 'Eiki Minisit kae 'ai p mu'a ke ki'i fakatokanga'i ange, 'a e tu'unga 'oku 'i ai.

Ko e me'a ko ia 'oku fa'a fakahoko ko e *contract* ko ia 'oku mou fa'a fai ki he ni'ihí ko eni. Na'e 'ikai ke toki hoko p eni ia. Na'e hoko ia i he Potung ue Vai, 'a ia *contract* fakata'a taha, fakamahina 'e taha 'Eiki Sea.. Ne faai atu p 'o 'alu 'o 'unuaki'i ki he ta'u 'e taha. Ko e ongo fakaloloma taha 'i he Potung ue Vaí, ko hono tuku ha tokotaha lelei 'aupito 'i he Potung ue Vaí ki tu'a, pea 'oku si'i fakalongolongo p 'a e tokotaha koení ko e tangata poto. Ko 'eku lave'í 'Eiki Sea, fakam l ki he 'Eiki Minisit Pa'angá 'oku ne fakah mai 'a e tokotaha ko ení ki he Potung ue Pa'angá 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke u fa'a lave hingoa pea 'oku mahalo ko e taha ia 'o e me'a 'oku fa'a me'a 'aki 'e he 'Eiki Tokoni Pal miá, 'oua mu'a te tau fa'a lave hingoa 'Eiki Sea. Ka tau takai p mu'a 'a e tipeití mo e feme'a'akí he 'oku mea'i p 'e he kakai 'o e fonuá 'oku nau fanongo mai ki he ngaahi fema'a'aki 'i he Fale ni. Ka 'oku totonu ke tau tokangaekina. 'Eiki Sea ko e 'ai ke toe tangi 'a e kakai ki f . Kapau kuo 'osi 'a tu'a, pea nau me'a atu ki he ngaahi Potung ué 'oku 'ikai 'omai ha tali, Mahalo p ko Fale Alea ni, ko e feitu'u ia 'oku nau fakakaukau 'e malava mei ai Kaikehe 'Eiki Sea, 'oku ou fie hoko atu ki he me'a ko eni 'oku ou ki'i tokanga ki aí, ke ke fakatokanga'i ange p . 'Oku te'eki ke 'i ai ha tali mai..

Lord Nuku: 'Eiki Sea

'Eiki Sea : Me'a mai.

Lord Nuku: Ko 'eku ki'i kole p 'a'aku ia ki he Eiki N pelé ke tau lele mu'a 'i he me'a ko ia na'e fokotu'u atú

Lord Tu'ilakepa: Poupou

Lord Nuku:.. kae toki hoko atu ki he me'a hono ua.

Lord Nuku : 'Eiki Sea ko e kau ng ue ko ení 'oku ou lave'i 'oku 'i ai 'a e kau ng ue 'oku 'osi 'ova 'i he ta'u 10. 'Oku 'i ai 'a e kau ng ue 'oku 'osi a'u ki he ta'u 20. Ko e me'a ko eni ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'á, ko e h ha to e feitu'u, ko e fakafalalá na'e fai ki h . Pea ko e me'a ko ia 'oku hokó, ko e fehu'i atú p na'e fai ha femahino'aki. 'Ikai. Na'e talamai p ...

'Eiki Sea : Na'e 'osi me'a mai p 'a e 'Eiki Minisit 'e toki fai mai ha ki'i fakam 'opo'opo 'anai pea toki l pooti mai.

Lord Nuku: Ko ia na'e 'osi fai 'a e fehu'i 'Eiki Sea 'o a'u ki he 'Ofisi. 'Oku 'ikai 'i ai ha fetaulaki mei he 'Ulu ko ia 'o e faha'i ko ke a'u ki he 'Ofisi,. Ka ko e 'uhinga p ia 'o e fakahoha'á Sea.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: 'Eiki Sea ko e ki'i fei tokoni atu Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Tokoni Pal mia.

Tokanga na'a 'oku ngali t palasia Pule'anga 'e he Fale Alea

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea. Hang p ko ho'o me'aá Sea na'e 'osi 'oatu 'a e tali 'a e 'Eiki Minisit ke tukumai ...

<008>

Taimi: 1030-1040

'Eiki Pal mia Le'ole'o: faingam lie, ko e ngaahi me'a ia ko eni 'osi ange ko ia 'e t palasia he Potung ue ia 'a e 'Eiki Minisit , 'ikai ke 'i ai ha faingam lie ia ke 'omai ai e tali. Pea mo e fokotu'u atu p Sea 'e hang eni ia 'e fakalele 'a e *Executive* ia mei he Fale Alea Sea. Ko e ngaahi tu'utu'uni eni ia 'oku fai fakapotopoto'i p he Minisit mo 'ene *CEO* pea kapau 'oku 'i ai ha fiema'u pea 'oange mu'a ha faingam lie ki he 'Eiki Minisit , kae 'oua te tau lele tautolu ai 'o talamai na'e h mo e h kae 'ikai ke 'i ai ha faingam lie ke 'omai. Ko na'e kole mai 'e 'omai 'aho'at , ko e kole atu p ia Sea, tuku mu'a ia 'a e fo'i fehu'i ko ia ke toki 'omai 'aho'at , m l .

Lord Nuku: Sea.

'Eiki Sea: M l .

Lord Nuku: Fakam l ki he 'Eiki Tokoni Pal mia, ko e 'osi eni 'enau feingaá he Potung ue pea fakahoko mai. Pea ko e tali tatau p 'e 'omai ka ko e 'uhinga p hono 'oatu 'i Fale ni he na'e 'i ai e me'a peh na'e hoko pea lava 'o fai e ng ue, na'e me'a mai p e 'Eiki Pal mia 'io 'e fakafoki, pea fakafoki p ...

'Eiki Sea: Ko ia, mahalo p 'oku te'eki ke kakato 'a e ng ue 'a e 'Eiki Minisit kae tuku p ko ena na'a ne 'osi me'a mai p 'e toki l pooti mai ...

Lord Nuku: Ko ia Sea ka ko e ...

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: Kole p au ia ke 'uh ke, ke fakanounou p 'etau t langa he *issue* ko eni 'oku tau faka'amu kotoa p ke fakang ue'i e fonua. Palopalema lahi ia he fonua ko eni ko e *unemployment*. Tau faka'amu kotoa ke tau *build e private sector*, faka'ata'at e ngaahi matap ke fakang ue'i e kakai. Ngaahi Potung ue koe ni ko 'oku tau fakahoko fatongia ai 'oku ta u faka'amu ke fakang ue'i e tokotaha kotoa koe'uh ko honau ngaahi f mili. Ko u kole p au ia ke 'uh ke ta u ngata mu'a heni ke fakam 'opo'opo mai e fakamatala ke maau... he kapau 'e tuku ange he ko 'e faai atu mo e peh na'e 'osi fai e faka'eke'eke, 'ikai ke mahino'i 'e he motu'a ni ia p na'e fai fakak e faka'eke'eke ko eni. Ko e ni'ihiko eni ko na'e peh ko e ta'u eni 'e 20 'enau ng ue ko e Fakafofonga Hou'eiki ko eni 'Eiki Sea na'e Minisit p ai he toko hongofulu ni ko e h na'e 'ikai ke fai mo faka-*contract* ai e ni'ihiko eni na'e ta'u 'e 20 kae toki tuku mai ia ke toki 'eke'i ia he 'aho ni? Pea ko e kole p ia Sea m l .

Lord Nuku: Sea, ko 'eku ki'i tali atu p 'a'aku ki ai 'Eiki Sea, na'e 'osi fai e polokalama *redundancy* ia 'a e Pule'anga 'o fai e lilii ko eni. Pea ko hono hoko atu ko ko 'a e *contract* ko

eni, na'e ... ko e kakai ko eni na'a nau 'i ai ka na'e 'ikai ke fakang ue'i kinautolu ke nau *staff* kae kei hoko atu p 'enau *contract*. 'Oku 'ikai ko ha 'uhinga ia ke peh ke ... Ko e 'uhinga p 'eku fakahoha'a atu 'a'aku ia 'Eiki Sea he ko e me'a ko na'e hokó ko hono tuku atu kinautolu ko e fekau p ke fakam l loo'i ka ko e 'uhinga ia 'oku fai atu ki ai 'a e hoha'a ko he pongipongi ni.

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea ko e ki'i fie tokoni p 'o kapau 'e tali lelei 'e he Fakafofonga N pele.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Nuku: Sea ko 'eku ... Ko e ...

'Eiki Sea: Te ke tali p ?

Lord Nuku: Ke 'osi 'eku fakahoha'a 'a'aku ia he ko ena 'oku 'osi 'i ai e tu'utu'uni mei taumu'a na pea kapau 'e 'osi ia pea toki malanga mai p ia.

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea ko e ki'i fie tokoni atu p N pele ki he ...

Lord Nuku: M l .

'Eiki Minisit Mo'ui: Tapu p pea mo e Feitu'u na Sea. Tapu ki he Pal mia Le'ole'o kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea. Ko 'eku ki'i fie tokoni p 'a'aku ia Sea 'i he *issue* ko eni, lahi hono toutou 'ohake. Pea na'e 'osi lave p e motu'a ni he uike kuo 'osi Sea he *policy* ng ue ko ia 'a e Pule'anga. Ko e me'a p 'oku fie fakama'ala'ala 'e he motu'a ni ko e *daily paid* p ko e kau vahe *labour* 'oku mahino p ko 'enau h mai ko 'o ng ue 'oku fakataimi p , 'oku 'ikai ke peh ke fakapapau'i te nau ng ue ai p pea hang ko e m hina p 'e f te nau mai ai pea kapau 'e to e fakal loa 'oku fakaliliu mai mo ia 'enau *contract*. 'A ia 'oku mahino p ki he motu'a ni ia kuo 'osi 'enau *contract* kae fai ha ng ue ke to e *renew* 'enau *contract* p ko e feinga ke *absorb* he teuteu atu ko eni e patiseti hoko. Ko 'eku fie fakama'ala'ala p au Sea ke mahino'i p 'e he kakai 'o e fonua pea mo e kau ng ue, ko 'ete hang eni ia ko 'ete h mai p kapau 'oku te ng ue lau 'aho p me'a te te nofo ai p he Potung ue. Pea kapau 'oku te ng ue lelei 'e toki hanga leva 'e he Potung ue 'o *absorb* e tokotaha ko ia ke ng ue ma'ae Potung ue 'i ha taimi l loa mo e patiseti 'oku nau hanga 'o fakah , 'amanaki ko eni ke fakah mai ko eni he lele ko eni e Fale Alea 'i Sune. Ko e ki'i ...

'Eiki Sea: M l , me'a mai e ...

Tokanga ki he fatongia e Pule'anga

Lord Tu'i' fitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea ka u h fanga atu he lotu lelei na'e tataki he Fakafofonga Ongo Niua, Vahe 17. Lava hake p au Sea 'o fakafehu'i p ko e h e fatongia 'o e Pule'anga? Ko e fatongia ha Pule'anga ha fonua ko 'ene hanga 'o fakatofutofu lelei 'a e hala fononga 'o e ng ue ha Pule'anga 'oku maau 'i he'ene tu'utu'uni pea 'oku mo'oni p e feme'a'aki e Hou'eiki Minisit , ko e me'a mahu'inga taha ke tokanga'i 'a hono fakah hoa tatau 'a e kakai ki he anga e ng ue ha fonua. Sea, fehu'i mahu'inga ia. Ko e h e fatongia 'o e Pule'anga? Ko e ng ue 'a e Pule'anga 'oku makatu'unga ma'u p he'ene lao mo 'ene ngaahi tu'utu'uni 'o makatu'unga ia he ngaahi f liunga 'o e h hoa kehekehe 'o e to'o fatongia 'o hang ko eni, ko e tu'u he taimi ni 'oku fungani e t naki tukuhau 'a e Pule'anga pea ko e me'a fakam mani lahi ha fonua ka 'oku

t naki e tukuhau pea fakah hoa tatau mo e masiva ke fai hono teke 'o e fakam nava hake 'o e tu'um lie, he 'ikai te tau tu'um lie k toa p ha Pule'anga.

Pea ko 'eku fakahoha'a Sea, mahino p e tu'utu'uni ia 'o e ng ue fakalau'aho. Ko e tu'unga 'oku 'i ai 'a Tonga ni he taimi ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha tokoni 'a e Pule'anga ia ke hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit fekau'aki mo e ngaahi mon 'ia 'o e ta'ema'ung ue. Hang ko e *welfare* ha fonua, me'a mahu'inga ia. Me'a ia 'oku v lau ai 'a m mani he taimi ni 'i ha t naki tukuhau lahi ha fonua kuo pau p ke fakah hoa tatau mo e si'i kakai 'oku 'ikai ke nau malava ke fa'a peh , hang p ia ko e fetu'utaki Sea. Ko e uike kuo 'osi 'ikai p ke to e 'i ai ha vaka ia ki Niua, ki he Ongong Niua, ko e ngaahi me'a peh 'oku t keti ki ai e ng ue 'a e Pule'anga, fanga ki'i mokimoki'i me'a, he 'oku mahu'inga e mo'ui 'a e kakai he 'ikai ke fakafiem lie'i ka 'oku nau ongo'i p 'oku nau fiem lie he tofa hala 'oku tataki he Pule'anga. Sea, me'a p 'oku ou tokanga au ki ai ki he fatongia 'o e Pule'anga, ke 'oua p 'e hoko 'a e ngaahi ng ue 'a e Pule'anga mo e ngaahi ng ue feng ue'aki 'i tu'a ke melema ai 'a e kakai, 'ikai ke ma'u ai ha ng ue mo ha faingam lie. Ko e *policy*, pau p ke 'i ai ha *decision making*, ngaahi tu'utu'uni 'a e Pule'anga. Taimi e ni'ihi, 'oku to e fakapotopoto ange p e non *decision making*, he 'ikai fa'a tonu ma'u p 'a e tu'utu'uni 'oku totonu, 'oku 'i ai p mo hono mal 'a e non *decision*, kakai ko eni, ka tuku ki tu'a 'oku 'ikai ke 'ilo'i p 'e f f honau f mili, ko e fehu'i ia. Ko e h e me'a 'a e Pule'anga 'e fai ki he ngaahi f mili 'oku tu'u lavea ngofua peh ? Sea, ko u kole ki he Pule'anga, tau fai ha me'a ke fiem lie 'a e si'i kakai 'oku nau tu'u lavea ngofua he'etau nofo hotau ' takai. Fokotu'u atu p he ko ena 'oku lahi e t naki tukuhau. Pea ko e Pule'anga eni 'oku ne taukave'i ko e Pule'anga eni e kakai ka 'oku hang kiate au kuo hoko e kakai ia ko ha me'a ia ke fakasiosio kehe e Pule'anga ki ai kae siofi 'a e kakai ia 'oku to e tu'um lie ange ...

'Eiki Sea: Te ke tali e tokoni ko ?

Lord Tu'i' fitu: Fakatonutonu, m l .

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki kae 'at mu'a Sea ke fai atu ha'aku ki'i lave. 'Oku, ko u fokoutua p Sea hoku fokoutua'anga pea lave'i 'e he motu'a ni 'a e anga 'etau fekaukau'aki pea mo e ngaahi Potung ue 'a e Pule'anga. 'Oku hang ki he motu'a ni 'e hoko 'a Fale ni ko e ngaahi feitu'u ke unga 'aki pea tau ala atu hotau mafai ki he ngaahi mafai kuo 'osi 'i ai, 'i ai p . Pea ko e kole ia Sea ko u 'oatu ki he Feitu'u na 'e ngalingali kuo tau hala loto 'api atu 'oku 'i ai e PSC, 'oku 'i ai pea mo e Potung ue mo hono Minisit .

Lord Nuku: Ki'i fakatonutonu atu p Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai.

Taukave ko Fale Alea feitu'u ke tangi mai ki ai 'a e kakai

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu ko e 'uluaki 'oku malanga, ko e fakatonutonu ko hono ua ko e feitu'u p eni 'oku tangi mai ki ai 'a e kakai, 'a e Fale ko eni, 'ikai ke to e 'i ai ha feitu'u ia. Ko e fakatonutonu ia ke 'uh ki he'ene malanga 'o peh , ko e feitu'u p eni 'e taha 'oku tangi mai ki ai 'a e kakai Sea, m l .

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Sea fakatonutonu atu eni Sea. 'Oku 'ikai ko e ...

'Eiki Sea: Tokoni Pal mia.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Feitu'u p eni Sea, 'oku 'i ai e 'at p mo e Pule'anga ke fai mai ki ai 'a e talanoa. Ko hono tuku atu ha taha ki tu'a 'oku 'i ai e faingam lie 'oku 'asi 'i he lao ...

Lord Nuku: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Ke ha'u *address* ai 'ene me'a ko ia. Pau 'oku to e ...

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu Sea ...

'Eiki Pal mia Le'ole'o: 'Oleva mu'a 'oku 'ikai ke tali e fakatonutonu Sea.

Lord Nuku: Fakatonutonu atu Sea, Kupu 8 ko 'o e Konisit tone ...

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Fakafofonga k taki p ko u kole ki he Sea.

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: 'Oku fakatonutonu 'a'aku 'oku tonu p 'ikai?

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: 'Oku 'i ai 'a e founa ...

Lord Nuku: 'Oku 'at , ko e Fale ni p . 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha feitu'u, ko e Pule'anga 'oku 'ikai ko ha ...

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Sea ki'i fakaongoongo atu p ki he fakatonutonu na'e fai ki he Fakafofonga.

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu ia.

'Eiki Sea: Me'a mai ... Mo me'a hifo. Me'a mai 'e Tokoni Pal mia.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Ko e fakatonutonu Sea he'ene me'a 'o peh ko e Fale ni p 'oku fai mai ki ai 'a e kole. 'Oku lao'i mo e founa ke fai ki ai 'a e fakatonutonu 'i he Pule'anga hang na'e me'a ki ai 'a e kau Fakafofonga ko .

'Eiki Sea: Ko ia ko e ...

Lord Nuku: Ko e feitu'u p eni 'oku fai mai ki ai 'a e tangi.

Taukave'i 'i ai p totonu kakaí ke tangi mai ki Fale Alea

'Eiki Sea: Mo me'a hifo. Ko e Fale ni pea mo 'Ene 'Afio 'e tangi mai ki ai e kakai 'o e fonua 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku nau tokanga ki ai. Ko 'etau liliu fakapolitikale ko eni he taimi ni, ko

e Pule'anga 'o e Kakai pea 'oku me'a kotoa 'oku fakatemok lati. Ko e kuo 'osi e kuohili pea 'oku 'i ai p e totonu 'a e kakai ke nau tangi ...

<009>

Taimi: 1040–1050

'Eiki Sea: Mai ki Fale ni. Ka ko e hang na'e kole ko 'e he 'Eiki Minisit , tuku mu'a ke fai mai ha'ane l pooti 'anai ke 'ave ke talanoa ke nau me'a atu 'o talanoa mo e kau potung ue ko ení. Mahalo na na'e tu'o taha p ka ko u tui 'e sai ange p ke 'ai ke fakapapau. He kuo 'osi me'a mai e 'Eiki N pele 'a e me'a na'e, pau p na'a nau fakatangi mai ke fakahoko mai ki he Fale ni. Pea 'oku 'i ai p 'enau totonu ke nau fakatangi mai ki he Fale ni. Ka 'oku toki 'i ai leva, ka 'ikai ke lava, ko fale hopo, fai ki ai e me'a ko iá.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Sea k taki p ko e ki'i t naki si'isi'i atu p Sea. Mo'oni 'aupito p ia Sea, mole ke mama'o ke mau peh 'e mautolu 'oku 'ikai ke ngofua ke tangi mai ki he Fale ni Sea. Ka ko e 'uhingá 'oku peh , ko eni p 'e ala fai mai ki ai e h , ha vakai ha hala 'oku fakahoko kia kinautolu. Ko e Pule'angá 'oku 'i ai p mo e founga ai ke mea'i p Sea, ke te lava ai 'o tangi ki ha hala hono *dismiss* kita p ko e hala hono tuku atu kita mei he ng ué. Ko e 'uhingá ia e fakatonutonu 'anenaí Sea pea 'oku tali lelei 'e he Pule'angá ke toki fakahoko mai ha tali 'a e 'Eiki Minisit , m l .

'Eiki Sea: M l , 'Eiki N pele. Me'a mai Minisit .

Fakamahino Pule'anga te'eki ke tuku ha kau ng ue ki tu'a

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: 'Io, ko e pou pou atu p ki he tataki ko ena 'oku fakahoko mai mei he Feitu'na. Ko e kole atu p au, ne u 'osi kole 'anenai, 'oku te'eki ai ke fai tu'utu'uni e motu'a ni ke tuku ha toko 45 kitu'a. Pea ko e me'a ia ko 'oku ou kole ai ko ke tuku mu'a ke u lele 'o fakahoko mai ha tali 'oku fakapotopoto angé. Te'eki ai ke u tu'utu'uni ke tuku ha toko 45 kitu'a, te'eki ke u ta'ofi ha *contract* 'a ha taha hono fakal loa. Ko e 'uhingá ke tuku ke u vakai ki he, na ko e patisetí p ko e PSC p ko e h hono 'uhingá koe'uhí ke toki 'omai ka tau toki hoko atu na'a tau n fo he houa pongipongi ni he me'a ko ení ka 'oku 'ikai ke mahino ia ko f ko e 'ata totonú. M l .

Lord Tu'i' fitu: Faka'osi atu p fakahoha'a 'a e motu'a ni ia he fakatonutonu e Fakafofonga Ha'apai Fika 13. Ko e kupu 51 kupu si'i l 'o e Konisit toné. Hang na'e me'a ki aí, 'oku feng ue'aki 'a e Fale ni pea mo e Pule'angá 'i he'ena fetalui'aki. Tapu p mo e Tokoni Pal mia. Ko 'eku faka'osí p 'a'aku Sea. Ko u manavasi'i ha fa'ahinga Pule'angá 'e hang ko ha fakam mani lahi 'e toka 'olunga ma'u p tu'um lié mo e ivi'ia 'o e mafai kae faka'ofa 'a e kakai 'oku masivá. Fiema'u p ha Tonga ke tau vahevahe p hang ko e lotu na'e faí pea tau nofo ai p ko hotau tauhi 'a Sihova.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ke u ki'i tokoni mu'a ki he 'Eiki N pele Fika l 'o Vava'u

Lord Tu'i' fitu: 'O 'ikai hoko e m lohí mo e tonuhiá ko hono ta'efehu'ia.

'Eiki Sea: Te ke tali e tokoni ko ení.

Lord Tu'i' fitu: Kuo lava 'eku fakahoha'á 'aku Sea m l .

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Minisit Polisi: Ko e ki'i tokoni p ki he 'Eiki N pele. Ne peh foki, manavasi'i, tapu mo e Feitu'u na Sea. Fakatapu ki he 'Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki 'o e fakatahá ka u ki'i tokoni angé ki he 'Eiki N pele. Na'a ne peh foki, manavasi'i na'a 'i ai ha Pule'angá, 'ikai ke tau tokoni'i ai e kakaí mo e tokolahi e kakaí. Ko u ki'i fakatonutonú p . Lolotonga 'etau tu'u ko ení, 'a e Pule'angá ko eni 'oku tau nofo ai he taimi ni. 'Oku 'i ai p ki'i tokosi'i ia 'oku nau ma'u 'a e melié. Ko ia p Sea, m l Sea.

Lord Tu'i' fitu: Sea kau tali ki he fakatonutonu 'a e Minisit . 'Oku 'ikai ke fu'u maama f f kiate au ka ko e temok latí foki ia. Ko e *majority to be ruled*. Tokolahí 'i he p loti p 'o e fili kanititeiti ki he Fale ni, *but only a few*, ko e tokosi'i, 'a ia 'oku 'i loto Fale ni 'oku nau ma'u e mafaí pea 'oku tonu ke fakapotopoto lelei, ko e mate mo e mo'ui ha fonua, 'oku fai ha tu'utu'uni. M l Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea ke u ki'i tokoni ki he 'Eiki N pele.

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Minisit Polisi: Ko e anga ko 'etau fokotu'utu'u ko ia 'i he taimi ni. 'Oku ke mea'i p pea 'oku mea'i p 'e he 'Eiki N pele. 'Oku 'ikai ke palanisi 'o fakatatau ki he tokolahí. 'Oku, tapu p pea mo e 'Eiki N pele, 'oku nau me'a mai nautolu ki heni na'e fili p ia 'e he ki'i tokosi'i. Ka ko 'eku feinga p ke mahino...

Lord Tu'i' fitu: Sea ko u fakatonutonu atu ki he 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Polisi: 'I he anga 'etau tipeití ke tau lea'aki e me'a mo'oní.

Lord Tu'i' fitu: 'Oku 'ikai ke nofo ia 'i he'etau 'aseníá, fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisit Polisi: M l Sea.

'Eiki Sea: Ko ia ko e 'eke atu p Fakafofonga, 'oku 'i ai hao kakai, 'oku 'i ai hao kelekele.

'Eiki Minisit Polisi: 'Oku ou kei feinga ke ma'u ha ki'i kongá kelekele.

'Eiki Sea: 'Io mahalo 'oku sai ke ke me'a ki he Konisit toné ki he me'a ko iá pau p mahalo 'oku.. Me'a mai, faka'osi mai N pele.

'Eiki Minisit Polisi: Ko u tui p kapau 'e, te tau to e ki'i vahevahe lelei ange mahalo p na'e ma'u ha ki'i kongá kelekele ke te nofo ai.

'Eiki Sea: Ta 'oku tonu ke mou foki ki motu. Me'a mai koe 'Eiki N pele. Faka'osi mai e me'a ko ení.

'Eiki Minisit Polisi: Mau ha'u mei motú ko 'ene si'isi'i 'a motú. M l Sea.

Lord Nuku: Fakam l atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea pea ko u tali lelei p 'a e fakahoha'a ko ia 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisit .

'Eiki Sea: Ko ia, ko u tui p mahalo 'e me'a mai e 'Eiki Minisit .

Lord Nuku: .. ke fakafoki mai ha fakamatala kae toki hoko atu e feme'a'akí.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele faka'osi mai.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ki mu'a mu'a pea u toki kole ki he Minisit e fekau'aki pea mo e ngaahi pisinisi 'a e, koau ko u ki'i tokanga 'aupito 'aupito ki he me'a ko eni ko e, ko 'eku fie lave p ki he me'a ko eni fakapolitikalé. Pea kuo 'osi nofo ia hoku lotó ia 'o'oku 'Eiki Sea. Ki he uesia ko 'oku hoko ki he anga 'etau nofó 'o a'u ki hoku v mo hoku f milí 'Eiki Sea. Hang ko e me'a ko eni 'oku mai'aki 'e he 'Eiki Minisit ko eni Polisé, ongo'i lahi 'aupito 'aupito 'e au. Koe'uh he na'e 'ikai ke 'i ai ha s tesi peh ia ki mu'a he anga 'emau nofo fakaf milí. Ka koe'uhi ko e teke fakapolitikale 'oku faí, kuo pau ke 'i he vaka 'o e tafa'aki 'o e malumalu 'o e teke liliú 'Eiki Sea, pea 'oku uesia ai homau loto falé 'Eiki Sea. 'Ai p au ko e 'uhingá ke mou mea'i 'e he kau Minisit 'oku fel l ve'i mo nautolu. Pea 'oku ongo he pongipongini ko u 'ohovale lahi Minisit Polisi ho'o me'a mai'akí. Ka ko u 'amanaki p te ke laum lie fuoloa pea u mo'ui fuoloa ke ke me'a mai ki he iku'anga hotau f milí ha 'aho 'i he nunu'a e me'a ko e ng ue fakapolitikale 'Eiki Sea. Ko hoku vaká mo hoku f milí ko u fakakaukau mo 'eku v soné 'Eiki Sea ha feitu'u ke 'oua te u to e nofo 'o taaufehi'a ki ha taha p te u loto kovi ki ha taha 'Eiki Sea. Pea tuku 'eku fa'a lea fakapap noa he Fale ni, h fanga he fakatapú ke uesia ha loto ha f mili 'Eiki Sea. Ko u tu'u p ke u fai ha'aku lea 'Eiki Sea 'anai te u to e lave ki he me'a 'a e Potung ue Polisé, k taki'i p ka ko hono mo'oní 'oku lave hoku loto falé he 'oku nau ng ue he Potung ue Polisé 'Eiki Sea. Me'a ko eni 'oku hoko he pongipongi ní, talu e fokotu'u e Falé, lele mai ko e si'i m tu'a Hou'eiki, h fanga he fakatapú, ko nautolu ne nau kamata 'Eiki Sea. Ha'u e ta'au e liliú, ha'u p , ko eni p 'oku tau 'unu'unu lelei p , 'ikai ke to e 'i ai ha founa lelei pea 'oku fakahoko mai ko e melie 'oku ma'u p 'e he ni'ihhi tokosi'i, melie f f 'oku tau ngoue mo tau fe'ohofaki holo 'i 'utá ko e 'uhingá ko e masivá 'Eiki Sea. Kuo tala p kuo kai e melié pea mau fana e kemikalé mo e me'á koe'uhi ke 'i ai ha langa faka'ikon mika he fonua ni kuo 'omai e fa'ahinga e naunau e me'a ko ení 'Eiki Sea hotau lotofalé.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ka u ki'i tokoni ange mu'a ki he 'Eiki N pele.

'Eiki Sea: Fiema'u e tokoní?.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ko u kole fakamolemole p au ki he 'Eiki Minisit he'eku he'aki e mai'aki e lea ko ení ka ko u ongo'i 'Eiki Sea. He taumai ke mou mea'i, 'a e me'a 'e hoko ki hoku f milí, si'eku fine'eikí mo e toenga hoku f milí 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko u fie foki mai 'Eiki Sea koe'uhi he ko hono mo'oní ko u 'osi fo'i au he ng ue fakapolitikalé 'Eiki Sea. 'Ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e ma'u ai. Ko e me'a p 'oku ma'u a'í ko e mai 'o vahe 'i he silini tukuhau e fonua ni 'Eiki Sea

pea ko hono 'aí, 'ai 'o vahe siliní ki he kakai kotoa ke lave kakaí he ngaahi lelei ko ia 'oku tau ma'ú 'Eiki Sea, fai'anga kalapú, ko e h p ha feitu'u. Ko e ki he misinalé. Ko e h p ha fa'ahinga me'a 'oku te 'ai, te 'alu ki ai.

Tokanga ki he t kunga e vaka *Maggie Cat*

'Eiki Sea ko u fie foki mai ki he'eku poini, ko u fiema'u ke u, 'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisí, tali mai mu'a p ko e h e me'a kuo hoko ki hotau vaká, ki'i vaka ko eni na'e 'omai ki Tonga ni 'Eiki Sea ko e *Maggie Cat* 'Eiki Sea. 'Oku mahino p kiate au na'e 'osi he 'aho 16 'o Sanualí 'a e palopalema na'e hoko he ki'i vaka ko eni 'Eiki Sea. Hono 'omai ke ng ue'aki 'e Tonga ni pea 'ikai ke u to e fie lave ki ai 'Eiki Sea ka ko u manatu'i 'Eiki Sea 'i he efiafi ko iá 'i he'eku 'alu 'o tali e vaká, si'i folau mai ai e f nau mo e ni'ihi 'oku nau nofo 'i he 'api e motu'a ni 'Eiki Sea. Pea u toki lave'i na'e t mui mai'aki e houa 'e 2 p houa 'e 3 ko e maumau lahi 'oku hoko he vaka ko eni 'Eiki Sea. Pea nau 'osi 'atu p he uike kuo'osi mo e kole ki he 'Eiki Minisit ke ne tali mai, ko e h e tu'unga 'oku 'i ai e vaka ko eni p 'oku kei t naki p tukuhau e kakai e fonuá 'o fakahoko'aki e fatongia ko eni hono totongi 'o e ki'i vaka ko eni p kuo 'osi mateuteu e ki'i vaká p ko e fakamole ko eni e ki'i vaká ko tautolu te tau fakahokó he koe'uhí na'e *insure*. Kaekehe, 'Eiki Sea, ko u tuku atu ki he 'Eiki Minisit . M 1 .

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: M 1 . Tapu ki he Feitu'u na Sea kae 'uma' e Hou'eiki 'o e fonuá. Tapu ki he Pal mia le'ole'ó kae 'uma' e Hou'eiki Minisit . Fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, 'at ke fai ha ki'i fakama'ala'ala fekau'aki pea mo e fehu'i mahu'inga ko eni...

<001>

Taimi: 1050-1100

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: ... ko e ki'i vaka foki ko eni *Maggie Cat* mou mea'i p na'e toki kamata ng ue mai 'i he laine 'o Siulai, 'Aokosi ta'u kuo 'osi 'i he taumu'a 'ikai ke toe 'i ai ha vaka ke fai 'aki 'a e f folau'aki pea na'e 'uhinga peh p hono feinga'i foki e vaka ni Sea he na'e 'osi p 'a e konifelenisi 'oku te'eki ke 'osi lelei 'a e konifelenisi 'oku to e maumau mo e vaka fakalotofonua ia ko na'a ne f tongi 'a e 'Otuanga'ofa.

Mou mea'i p 'a e palopalema na'e hoko ki he 'Otuanga'ofa na'e 'osi fakamatala p mo 'omi hono ngaahi fakamatala ki heni ke mou mea'i 'a e tu'unga ko na'e maumau ai pea 'ave ke ngaahi. Pea toe maumau mai mo e vaka ia 'a e kautaha ko na'a nau fakahoko e fatongia ko eni pea pau ai ke fai e ng ue ke kumi mai ha vaka ke fakahoko'aki 'a e f folau'aki tahi. Koe'uhí ko e kakai 'o e fonuá pea 'omi ai e ki'i vaka ko eni.

Ko e ki'i vaka foki ko eni 'oku mou mea'i p 'emoutolu ia na'e 'ikai ke, 'oku 'ikai ke loko lahi e utá ia ka ko e kau p sesé. Ko hono lelei 'o e ki'i vaka 'oku, ko e vave ko 'a e lele 'a e ki'i vaka ki Vava'u pea mo Ha'apai 'oku kau ai mo e fanga ki'i motu.

Ki mu'a pea u toki hoko atu ki he fakamatala ko iá Sea 'oku ou loto p ke tali ai p 'a e fehu'i ko eni. Na'e folau faka'osi mai 'a e vaka kae fakafoki foki he ko e *hire* p . Na'e fakaofiofi maí kuo mate e m sini 'e taha pea lele p 'a e misini 'e taha. 'Oku m sini ua 'a e ki'i vaka. Pea fai mai 'aki ai p 'a e fononga 'o a'u ki he uafú. Ko e tu'unga ko na'e 'i ai 'a e ki'i vaka, ko e taimi foki na'e hakohako ai ia 'oku 'ikai ke to e lele 'a e ki'i vaka. Na'a nau tuku 'aupito p ia 'enautolu pea ko e toki taimi p ko 'oku 'alom lie ai pea lele. Ko e fakamole ko ki hono ngaahi 'o e ki'i misini ko ení 'oku mou mea'i p foki manatu'i ko e vaka ko e *hire*. Pea 'i he kau kavaka na'a nau, na'e 'omi p he 'e kautaha ia 'a 'enau kau tama ke nau tokanga'i e vaka. Pea ko hono fakamole 'o'ona ia ki hono ngaahi e m sini 'oku fai p ia he 'e kautaha 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakamole ki ai.

Ko e lolotonga ia 'oku lolotonga fai 'a e kole ki he malu'i he koe'uhí he 'oku malu'i foki 'a e taimi ko 'oku maumau ai 'a e vaka lahi 'a e 'Otuanga'ofa pea 'oku mole foki 'a e silini h mai ko 'a e kautaha pea 'oku malu'i pea 'oku malu'i 'a e me'a ko iá. Pea 'oku lolotonga fai 'a e ng ue ki ai pea ko e fakafuofua 'e lava p 'e he malu'i ko eni 'o *cover* e ngaahi fakamole kotoa ki he vaká. Neongo 'a e fakamole Sea pea mo e mamafa 'a e ki'i vaka ko eni hono totongi faka'aho hono *hire* mai ka na'e 'ikai ke to e 'i ai ha fili he taimi ko ia. Na'e pau p ke 'omi koe'uhí ko e fatongia 'o e Pule'anga ki he kakai 'o e fonua ki he f folau'aki.

Ko e me'a ko fekau'aki pea mo e tukupau, 'ikai. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha silini ia 'a e Pule'anga 'e mole ki ai. Na'e lele p na'e 'i ai p 'enau ki'i *reserve* na'e, pea na'e lava p 'o m fua e kongá 'o e ngaahi fakamole kotoa ki he lele 'a e vaká. Ko e kongá mai ko ki mui na'e lahi foki 'a e f folau'aki 'a Ha'apai mo Vava'u pea na'e 'i ai 'a e m hina ai neongo e mamafa 'a e totongi fakam hiná ka na'e lava p 'o m fua 'e he vaka 'a e m hina fakamuimui pea ko eni pea a'u ki he tu'unga ko eni.

'A ia ko e tu'unga ko 'oku 'i ai he taimi ni 'e mai e kautaha ia 'o ngaahi e m sini pea nau toki 'ave 'a e me'a 'ave 'enautolu 'a e vaka ka kuo 'osi 'a e taimi aleapau 'a e Pule'anga ia mo e vaka ko eni kae hoko atu p 'e he 'Otuanga'ofa pea 'oku m hino ki he motu'a ni kuo 'osi sai mai mo e vaka 'e taha 'a e kautaha *private sector* 'e taha 'oku f folau'aki ki Vava'u mo Ha'apai. Pea 'oku 'i ai mo e vaka fo'ou 'e taha 'oku kau mai mo ia. 'Oku tokoni 'aupito ia ki he f folau'aki 'i he taimi ni.

Ki'i vaka ko eni Sea mou mea'i p 'oku ne hanga 'e ia ia 'o to e 'omi e ngaahi fakakaukau kehekehe he faingam lie 'o e ki'i vaka ko eni. 'Oku 'ikai ke ngata he vave ko anga he vave 'a e lele 'a e vaka ki Ha'apai mo Vava'u 'o 'omi e kakai ia 'o na lava leva 'o fe'au'auhi pea mo e, mou mea'i p na'e 'i ai 'a e ki'i fo'i taimi na'e holo ai 'a e *fare* e vakapuna 'o meimei tatau p mo e *fare* e vaka ko eni. Tatau p 'ene lele ki Vava'u pea mo Ha'apai pea 'oku m hino p foki eni ia ko 'ene m hino p ko 'oku fakafoki e ki'i vaka pea to e 'alu p *fare* ia ki 'olunga.

'Oku 'i ai mo e m keti takimamata ia 'oku hanga 'e he ki'i vaka ia ko eni 'o fakam hino. Kapau 'e 'i ai ha'atau ki'i vaka peh 'i Tonga ni 'e tokoni 'aupito ia ki he takimamata 'ikai ke ngata he sio tofua'a kae lava 'o 'alu ai 'a e kau mai ko eni he meili ki, tau peh p ko 'Eua. 'E tau atu p ia pea tau mai 'oku te'eki ke folau 'a e meili. Pea 'ikai ke ngata ai 'oku, na'e lahi mo e fanga ki'i *emergency* ia he fanga ki'i 'otu motu 'i Ha'apai na'e tokoni 'aupito 'a e vaka ia ko eni ki ai. 'A ia ko 'ene m hino mai p 'oku 'i ai ha ki'i *emergency* p ko ha taha 'oku fokoutua 'i he fanga ki'i

motu na'e lava e ki'i vaka ia ko eni 'o lele atu p 'o 'omai 'o 'ikai to e fakatu'otu'a ki he vakapuná p ko e vaka lahi.

Ka 'oku lahi e, 'a e ngaahi faingam lie kehekehe ia 'oku 'omi he 'e vaka ko eni 'oku fai e sio ki ai. Pea 'oku fakakaukau ai 'a e kautaha ke fakasiosio na'a 'i ai ha, he kapau na'e fakatau 'e he Pule'anga 'a e ki'i vaka 'oku tupu 'a e lele ia 'a e ki'i vaka. Kapau 'e fakalele ha ki'i vaka peh ko ha pisinisi 'o 'ikai *hire* mai 'o hang ko e *charter* ko na'e fai 'oku m hino p 'oku 'i ai 'a e faingam lie lahi ki ai. 'A ia ko e tu'unga ia 'a e ki'i vaká Sea. Mahalo ko e ki'i fakamatala p ia 'oku ma'u mai. 'Ofa p 'oku tokoni atu. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 . 'Eiki N pele.

Fehu'ia e ng ue fanga ki'i vaka fakahaofi mo'ui Potungae Polisi

Lord Tu'iha'ateiho: Tapu p mo e Sea. Fakatapu atu ki he Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. M 1 mu'a ho'omou laum lie m 1 'etau to e ma'u 'a e pongipongi fakakoloa ko eni.

Sea ko 'eku fokoutua hake p 'a'aku ia 'o 'eke 'o e me'a ko eni ko fekau'aki mo e vaka. Na'e 'i ai 'a e toko f mahalo p toko ono na'a nau p lia na'a nau 'o taum ta'u pea nau p lia. Pea na'e 'alu atu e vaka ko e *Albatros* Siamane 'a ia ko e *cruise ship* 'o si'i tokoni'i kinautolu pea 'e 'ave nautolu ia ki Nu'usila. Pea ko 'eku 'eke p 'a'aku ia fekau'aki mo e vaka p 'e lava he'etau fanga ki'i *rescue boat* fo'ou ko eni ko na'e toki 'omai ko ki he Potung ue Polisi 'o tokoni'i 'a e ni'ihhi peh he 'oku 'i Ha'apai 'oku lahilahi 'a e fa'ahinga fakat maki ko eni Sea. Pea ko e ni'ihhi ko eni na'e 'ave nautolu ki Nu'usila. M 1 'aupito Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: Sea k taki p Sea nau ki'i talitali p he ko u 'ilo ko u lave'i p he motu'a ni Sea he 'e 'ai ke hoko ki he l pooti ko 'a e Potung ue Polisi pea u toki fakahoko mai atu ai 'a e me'a ko eni kuo hoko ka te u mahalo 'oku sai ke u ki'i fakahoko atu ai leva 'a e ki'i, 'a e me'a ko ia.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Mate e tokotaha he faka'osinga e uike

'Eiki Minisit Polisi: 'I he lolotonga ko ia 'o e *week end* na'e fakahaofi he 'e, lava 'o fakahaofi 'a e toko 21 kae mole 'a e mo'ui e toko taha 'i he lolotonga e *week end* 'i he fanga ki'i fakat maki kehekehe 'i tahi. Mahalo 'oku mou mea'i p na'e 'i ai 'a e ki'i m tangi na'e t he hengihengi Tokonaki. Pea ko e ngaahi fanga ki'i vaka kehekehe na'e hoko ai 'a e faingata'a.

Ko e 'uluaki ko e ki'i vaka ia 'i Ha'atafu 'i Ha'atafu ko e ongo tangata p 'e toko ua na'a na pea mei Ha'atafu *Beach Resort* 'o fai 'ena ki'i toutai hengihengi pea t e fakat maki na foki mai ki 'uta 'o ake e peau 'ai ke na h mai ki 'uta ake e peau pea t ai e toko taha 'o 'alu ia 'o nofo ki he funga maka pea tu'u mei ai kae kei nofo p tokotaha he vaka. Pea feinga e tokotaha ko he vaka 'o t mai ia ki 'uta pea nau to e atu 'o vakai e tokotaha ko he funga maka kuo p lia ia. Pea

me'apango na'a nau ma'u p kuo t kina mai ki 'uta pea lava p 'o ma'u kae 'ikai ke to e lava ia 'o to e feinga'i ke mo'ui. Ko e 'uluaki me'a ia na'e hoko.

Pea 'i ai p pea mo e vaka 'e taha mei 'Atat na'e ha'u ki Tongatapu ni he, ko e toko ono ia. Pea na'e neongo na'e hanga he 'e fo'i peau 'o taa'i 'a e ki'i vaka ni 'onau t kotoa ki tahi 'o *capsize* 'a e vaka ka na'e me'a m lie na'a nau ofi mai p ki he mui'i Sopu pea 'alu atu p 'a e vaka fakahaofi 'a e kau polisi 'o lava 'o fakahaofi kotoa kinautolu.

'I ai leva mo e ki'i vaka 'e taha 'i Vava'u ko hono hingoa ko e *FV* 'Elenoa. Na'a nau omi nautolu ki he faha'i ko eni ki Tongatapu ni pea na'e toko valu ia. Pea na'e 'uluaki feinga mai 'a e ki'i vaka 'e taha ki ai ki'i vaka kehe p he Toutai pea to e foki ki Neiafu pea to e foki mai 'o lava p 'o fakahaofi kotoa kinautolu.

Ko e ki'i vaka leva 'e taha ko e fika f ia ko e Losemani Fo'ou ko e vaka ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele. Na'e, tafa'aki faka-Tonga Hihifo ia ko eni 'o Tongatapu ni na'e 'i ai 'a e toko ono ai. Pea na'a nau maha mate 'a e vaka pea 'i ai p 'enau p koni 'onau ng ue'aki pea 'ilo pea mei Nu'usila pea 'ilo mai 'e Nu'usila ko e vaka ofi taha p ai ko e vaka meili *Albatros* 'a ia ko e vaka Siamane ia. Pea fai e fetu'utaki ki ai pea fakaheka leva ai 'a e toko ono ko eni pea 'oku nau fononga atu nautolu ki Nu'usila kae toki fakafoki mai 'a e kau tangata. Ka na'e fakahoko mai p na'e fakaheka p ki vaka, sivi nau mo'ui lelei p . Pea 'oku nau 'osi fakahoko mai p 'a e me'a ko ia ka 'oku nau fononga atu ki Nu'usila ke toki feinga'i mai 'a e k inga ko ia. Ko e ki'i fakanounou atu p ia 'a e me'a na'e hoko he *week end* pea na'e lava p 'o ...

'Eiki Sea: M l 'aupito 'e ...

'Eiki Minisit Polisi: M l p na'e 'ikai ke 'i ai ha fu'u fakatu'ut maki lahi.

'Eiki Sea: Ko ia.

'Eiki Minisit Polisi: Ko e toko taha p eni na'e faingata'a. M l 'aupito Sea.

'Eiki Sea: M l . Ka ko u tui mahalo ko e ' ngaahi me'a ko eni 'oku hoko 'oku tonu p ke te vakavakai'i 'etau Lao Toutai mo e ngaahi, he 'oku ou tui 'oku fai p 'a e ngaahi tokoni mei he potung ue ka 'oku kei 'i ai p foki, ko hotau kakai foki 'oku 'ai atu p 'oku ki'i 'ai p mo talangata'a. Ka 'oku tonu p ke, ko e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko 'e kei hokohoko p ka 'oku ou tui 'oku 'osi 'i ai p kole ki he, mei he Potung ue Toutai mo kinautolu ko eni 'oku 'i ai 'a e mafai. Neongo 'oku *limit* 'a e ngaahi *size* ka 'oku tonu mahalo ko e ' *size* kotoa p fanga ki'i vaka 'oku tonu p ke kakato p ' ngaahi me'a fakahaofi mo'ui. M l p 'oku ma'u e toko ono ko na'e 'i ai 'enau p koni ka 'oku ou tui, sai p ke ng ue ki ai 'a e Minisit Polisi ha'amou polokalama leti ke to e tokoni p kia kinautolu ko eni e ngaahi vaka toutai.

'Eiki Minisit Polisi: M l 'aupito 'Eiki Sea 'e fai p 'a e ng ue ki ai 'a e potung ue ka 'oku m l p 'ofa e 'Eiki 'o 'ikai ke fu'u tokolahi ha m l l he *week end* ko eni.

'Eiki Sea: Ko ia.

‘Eiki Minisit Polisi: Ka te u ki’i hoko atu ai leva ki he ki’i me’a faka’osi ko eni ‘e Sea ‘i ho’o kei me’a ‘i he Sea.

Ongoongo ki he tangata ‘Amelika p pula ne hola ‘i Vava’u

Ko e me’a ko eni fel ve’i pea mo e tangata ko eni ko *Dean Fletcher* na’e hola ‘i Vava’u. Ko e tokotaha ko eni kuo ‘osi fai ‘a e hopo ko ia ‘i Honolulú pea ‘oku tu’utu’uni ia ke fakafoki mai ki Tonga ni ke fai hono hopo’i ‘i Tonga ni. Ko e tokotaha foki ko eni na’e faka’ilo ia ‘etautolu heni ko e tokotaha na’e fakap ki hono hoa p pea, ‘a ia ‘oku fai e fetu’utaki mei he potung ue ki he *authority* ko ‘i ‘Amelika ke nau k taki ‘o omi p ‘o fakafoki mai ‘a e tokotaha ni kae ‘oua to e ‘oatu ha polisi mei Tonga ni. ‘Asili p foki ko e tangata ko eni ia ko e tangata na’e s tia pea ‘oku ‘aonga p ke maau ange p hono ‘omai ke t mai ki Tonga ni kae toki fai ‘a e hopo ‘i Tonga ni.

Pea ko e ki’i fakatotolo ko ia ko e h e me’a na’e hola ai ko ia ‘a e tokotaha ko eni ‘i Vava’u. ‘E mahalo ko e hopo fakapolisi ko ia ‘e fai ia ‘i he ‘aho 15 ko eni ‘o Fepueli ko e ‘osi ia ‘a e fakatotolo ko ia na’e fai p he ‘e kau polisi pea tau toki m hino ai p ko e h ha ola ha fa’ahinga *discipline* ki ha ni’ihi ‘o e Potung ue Polisi ‘a e kau ‘ofisa ‘i Vava’u. Ko ia p ‘Eiki Sea m l .

‘Eiki Sea: M l ‘aupito ‘Eiki Minisit Polisi ‘a e ongoongo. Hou’eiki ...

Kole ki he Pule’anga ke fakatokanga’i ke lahi ange fanga ki’i vaka toutai

Lord Tu’ilakepa: Sea ko e ki’i, sio p he taimi ko eni ‘oku, he taimi ni. Ko au ‘oku ‘omai e me’a m lie he ‘e ‘Eiki Minisit ka ko u ‘osi ma’u e ki’i fakamatala fekau’aki ko eni mo e vaka toutai. Ko u kole p ki he ‘Eiki Minisit ki he Toutai peh ke to e fakakaukau’i ke to e ‘ai e vaka ke to e ki’i lahi ange ‘a e vaka. Ko e palopalema lahi taha he taimi ni ko e vaka ko eni na’e ngoto ‘Eiki Sea ko e si’i m tu’a ko na’e ‘o ‘omai e vaka ko eni ko e vaka ukamea. Ko e vaka ko ia ‘oku ‘ikai ke fu’u fe’unga ‘Eiki Sea.

Ko e 2 kilu p foki ‘oku ‘oange he me’a ka ‘oku sai hono fakatokanga’i ‘i he’eku ‘oatu p ki he Minisit Toutai ke to e ki’i fakakaukau ange ha to e, ke ‘oange ki he tangata toutai ha vaka ko ‘oku lahi ‘aupito ‘Eiki Sea. Koe’uhí ko e ivi p ‘oku ngata ai e si’i m tu’a. ‘Ikai ko e vaka ko eni ‘oku ng ue’aki ko ‘e ‘Eti ko e ngaahi vaka lelei mo’oni ia ‘Eiki Sea. Ka he ‘ikai ke tuku e feinga e si’i ni’ihi ko eni ‘oku nau poto taukei ‘i he me’a ko e toutai ‘Eiki Sea ka ko u tui ‘Eiki Sea ko u ‘oatu p ke ‘uhinga ke me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit ko eni he Toutai ke to e fai p hano fakakaukau’i ‘Eiki Sea.

Fe’ao Vakata : Sea ko ‘eku ki’i tokoni p mu’a ki he N pele.

‘Eiki Sea: Me’a mai.

Fe’ao Vakata : Lave’i p ho taimi Sea ka ‘oku, tokoni nounou p Sea fekau’aki pea mo e me’a ko eni ‘a e N pele ki he vaka. Sea ‘oku ‘osi ‘omai p ‘a e ngaahi faka’ilonga ia ‘o n tula Sea. Pau ‘oku tau fieinua tau inu, tau fiekaia tau kai ka ‘oku hako ‘oua ‘e ki tahi ko e me’a ‘oku hoko ‘Eiki Sea. Ka ko e ngaahi faka’ilonga ia ko ‘oku ‘osi talamai ka ‘oku hakohako m l l ‘i ‘uta Sea. M l .

‘Eiki Sea: M l .

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Sea: Me'a faka'osi mai.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku mo'oni p 'a e Fakafofongá. Ko e palopalemá foki ia na'e 'ikai ke nau 'amanaki te nau folau 'o hoko ai e u sia ko ki he puha 'uhilá 'Eiki Sea. 'A ia ne hoko 'a e ki'i vaka toutai peh 'Eiki Sea me'apango p koe'uhí ko 'eku lave 'i hoku loto fale ka na'e kau hoku t hina he folau ko ia 'Eiki Sea. Ta'etokanga mahalo e ki'i motu'a ia 'i loto 'ia nautolu 'o iku 'o hanga he 'e m sini 'o maumau'i e fo'i puha, ua e puha. Pea na'a nau t t ai he 'aho 'e ua 'Eiki Sea. Toki lele atu e ki'i motu'a Papua *New Guinea* mei heni ko 'ene 'alu he toutai nau kole mai ke 'alu atu 'oatu mo e puha 'o fakamo'ui 'aki.

Ko 'etau 'amanaki 'Eiki Sea koe'uhí ka 'i ai ha fa'ahinga palopalema, 'a ia ko e t 'a e m tangi te'eki ai ke nau, 'ikai ke mo'ui e vaká ia. Ko e me'a p 'e hoko ko e fet liaki 'o iku ai 'o ngoto e vaka 'Eiki Sea ka ko e me'a m lie 'oku nau mo'ui 'Eiki Sea. Ka ko e 'oatu p 'a e fakakaukau ki he, ka 'oku mo'oni 'a e Fakafofonga Niua ko hai na'a ne 'ilo 'e 'ohovale p kuo m liu e 'aho ni ia 'oku kovi ia lolotonga p e talamai 'oku sai ka ko ena 'oku t atu. Kae pango Sea ...

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Kae 'oua te ke fu'u me'a mai he 'oku 'ikai ke fu'u mo'oni e me'a ko eni 'oku ...

'Eiki Sea: Ko ia kuo tu'u e 'uha ka mou me'a atu ki tu'a 'o ... M 1 .

(Na'e m 1 l 'a e Fale.)

<002>

Taimi 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai Sea e Fale Aleá.

'Eiki Sea: Hou'eiki tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Na'e me'a hifo 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá pea me'a 'a e Sea K miti Kakato ki hono me'a'angá.

Sea K miti: Hou'eiki m 1 e fakalaum lie lelei Hou'eikí. Mou fakama'ama'a atu p . Tapu pea mo e 'Eiki Tokoni Pal mia Le'ole'ó, fakatapu ki he kau Minisit e Kapinetí, fakatapu heni ki he kau Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afió pea peh foki kau Fakafofonga e Kakaí. M 1 mu'a Hou'eiki e kei fakalaum lie lelei, kae tuku mu'a ke 'oatu e ki'i fo'i kongá ko eni e ki'i vahevahe ke tau 'inasi ai 'i he pongipongi ni ke fakataumu'a ki ai ho'omou feme'a'akí. M tiu vahe 12 veesi 25, "Pea 'ilo 'e Sis 'enau mahaló, pea peh 'e ia kiate kinautolu. Ko e Pule'anga kotoa p 'oku fe'ite'itani 'e 'auha ia, pea ko e kolo mo e fale kotoa p kuo fe'ite'itani 'e 'ikai tu'u ia." Hou'eiki ko e me'a fakahangatonu mai pe eni 'a e 'Eikí kia M tiu ke ne hiki 'ene ngaahi faka'amú pea 'oku

ou tui 'oku mou me'a lelei mai p ki ai. Tau hoko ki he 'etau 'asenitá, 4.4, Fakamatala Fakata'u Polisi Tongá, 13-14. Mou me'a mai Hou'eiki, 'a ia na'e lolotonga me'a ai 'a e N pele Fika 2 'o Vava'ú.

Fakamatala Fakata'u Polisi Tongá, 2013-2014

Lord Tu'ilakepa: Sea kuo u fakam l atu 'i he kamata'anga 'etau ng ué pea 'ikai ke u to e lave ki ha me'a. Kuo u fakamalumu atu p Sea he folofola na'a ke laú Sea. Pea 'oku tau 'amanaki p 'e hokohoko peh p 'etau ng ué. 'Eiki Sea ko e l pooti foki eni 'a e Potung ue p ko e Minisit Polisi ka ko eni 'oku me'a heni 'a e Minisit Polisi ka kuo u tui 'Eiki Sea 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku totonu ke fai ki ai ha feme'a'aki 'Eiki Sea pea fai ha ng ue fakavavevave ki ai 'Eiki Sea. Hang ko e me'a ko eni na'e me'a ki ai e Fakafofonga Fika 4 'i he uike kuo 'osí Sea, pea 'oku kau e motu'a ni he kei t la'a aí 'Eiki Sea ka 'e 'ikai ke u to e lave ki ai 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko aú 'oku ou tokanga ki he Potung ue ko ení he ko e Potung ue ko ení 'oku kongá 2 ia 'Eiki Sea. 'Oku ai e ni'ihi 'oku ai mo honau ... pe ko hono fakalea 'e tahá 'Eiki Sea 'oku fakafahafaha'i e Potung ue ko ení 'Eiki Sea.

Tokanga ke fakakau Minisita 'i he fa'unga e Potung ue Polisi

Fakamolemole p Minisit Polisi kapau 'oku ai p ha me'a 'oku hala 'oku 'oatu he motu'a ni pea ke fakatonutonu mai p he Feitu'u na ka ko e ngaahi fakamatala falala'anga 'Eiki Sea 'a e makatu'unga mo e 'uhinga 'oku mavavea ai 'a e Potung ué 'Eiki Sea. 'Eiki Sea kuo u 'osi 'oatu 'e au 'a e ki'i fakaikiiki 'o fekau'aki pea mo e ni'ihi 'o e fokotu'utu'u 'o e Potung ue 'Eiki Sea. Kuo u 'osi 'oatu pea mo 'enau ngaahi fuakavá 'Eiki Sea. Kuo u 'osi 'oatu pea mo e tu'utu'uni 'a e Konisit tone fekau'aki pea mo e fatongia e 'Eiki Minisit 'a ia 'oku 'uhinga ai hono 'omai e l pooti ko ení 'Eiki Sea. Ka ko e peesi ko 'Eiki Sea na'a ku 'oatu ki he Feitu'u na fekau'aki ko pea mo e fokotu'utu'u pe mo e *structure* ko 'a e kau ng ué 'i he peesi 13 Sea, kuo u faka'amu ange p 'Eiki Sea ke si'i fokotu'u he 'Eiki Minisit ki ai 'Eiki Sea. Sea 'oku fa'a lahi hono 'ohake he Fale ni ke 'oua 'e fa'a fai ha me'a ko e ng ue'aki e hingoá 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ka mou me'a hifo p 'Eiki Sea, ka ai ha ni'ihi 'oku ai ha'anau fie ma'u ha hingoá ha ni'ihi 'Eiki Sea, 'oku 'osi 'i heni 'i loto kotoa p ia 'i he fokotu'utu'u 'a e Potung ue ko ení 'Eiki Sea. Pea ko e taha ia he me'a 'oku ta'efiem lie ai 'Eiki Sea 'a e ni'ihi 'o e kau ng ue 'a e kau polisi koe'uhí ko e malava 'o fai e me'a ki he ni'ihi ko kae 'ikai ke fai ha me'a ki he ni'ihi ko pea 'oku t leva 'o 'ikai napangapangam lie e ng ue 'a e fatongia 'o e 'Eiki Minisit mo e Potung ué 'Eiki Sea.

Tokanga ke fai ha ng ue ki he tukuaki'i taha kau 'ofisa Potung ue Polisi

Ko e taha eni 'Eiki Sea e me'a 'oku ou fie lave ki aí 'a na'e 'ohake he 'Eiki Minisit 'anenaí, fekau'aki mo e palopalema ko na'e hoko 'i Vava'ú 'Eiki Sea. Koe'uhí ko e motu'a mulí na'e mahino mai na'e fai e ng ue pea ko e toki 'osi mai eni, pea 'oku 'ikai mahino kiate aú p ko e 'osi ki Fepueli 'o e ta'u kuo 'osí p ko e 'osi mai 'i he m hina ni 'Eiki Sea. Ka kuo u peh , mahalo ko e feinga 'a e Minisit ki he Fepueli 'o e ta'u kuo 'osí. 'A e ng ue ko eni ki hono fakapapau 'i 'o e

me‘a ko eni na‘e hoko ‘i Vava‘ú ki he ... ‘o t ko e Fepueli ‘o e ta‘u ni ‘Eiki Sea. Kapau ko ia ‘Eiki Sea, kuo u fakam l atu ki he Feitu‘u na koe‘uhí ko e fai e ng ue ko ení ‘Eiki Sea he koe‘uhí he mea‘i p ‘Eiki Sea ‘oku fu‘u tuai ‘a e ng ue ‘a e tafa‘aki ‘a e Pule‘angá ki he ni‘ihi na‘a nau tokangaekina pe ko kinautolu na‘e hoko ko e kau ma‘u mafai pule ‘i Vava‘u ‘Eiki Sea. Pea ‘oku fu‘u fakafo ki he fonua ni koe‘uhí ko e ‘ohovale ange p kuo hola ‘a e motu‘a na‘a ne fai e t mate he fonua ni ‘Eiki Sea. Neongo ‘Eiki Sea ko ‘ene fai ki hono mali ka ko e lao mo e tu‘utu‘uní na‘e hoko ia ‘i Tongá ni, ka ‘i he vahefonua Vava‘ú. Pea kuo ‘osi ma‘u p ngaahi fakamatala falala‘anga ia ‘Eiki Sea fekau‘aki mo e me‘a ko ení ‘Eiki Sea. Ko e ki‘i motu‘a ko na‘a ne fai ‘e ia ‘a e t maté ‘Eiki Sea, na‘e hang p ia ha taha p ia ‘oku nofo p ia he ‘api polisi. Hang p ia ‘oku ng ue p ia ‘i he ‘api polisi. Lau tohi p ia pea takatakai holo p ia ‘o ‘ikai ke fai e fatongia ‘o e ni‘ihi ko ‘o e kau polisi ‘a na‘a nau tokanga‘i ‘o a‘u ki ha tu‘unga pea hola ai e ki‘i motu‘á. ‘Eiki Sea ko e ‘omi ko fekau‘aki pea mo hono fakamaau‘í, lava hono fakamaau‘i ‘i Honolulu, pea ko e tu‘utu‘uni ke ‘omai ‘Eiki Sea, kiate aú ‘oku ta‘epau ia ‘Eiki Sea. Kiate au p ia ‘Eiki Sea. H me‘a ‘e tukuange mai ai ‘e ‘Amelika ‘a e tangata ko e s tia na‘a ne malu‘i e fonuá, pea ne tukuange hono f milí, tamai mo e fa‘ mo hono fanga tokoua mo e fanga tuof fine kae ‘alu he laine ‘o e maté pea foki mai, neongo ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e palopalema ki ai ‘Eiki Sea, h me‘a ‘e tukuange mai ai ‘e ‘Amelika ‘a e me‘a ko ení ‘Eiki Sea, kae ‘ikai ke nau fakamaau‘i p ‘enautolu ‘i ‘Amelika, ‘oatu p ‘a e me‘a ko eni ‘oku hoko ‘i Tongá ni ‘o fakamaau‘i ai ‘Eiki Sea, pea fai leva ha tu‘utu‘uni ‘Eiki Sea ki he tokotaha na‘e mate ma‘a e fonua ko ‘o ‘Ameliká ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou ‘amanaki p au ‘e hoko ‘Eiki Minisit e me‘a ko ‘oku ke me‘a ki aí ‘o kapau ‘e hoko, ka ‘oku si‘isi‘i p ‘eku tui ‘Eiki Sea ‘i he anga p ‘eku ongo‘i ‘Eiki Sea, p ‘e malava eni p ‘ikai. Ko e anga ia ‘eku fakakaukáu ‘Eiki Sea. Sea ko e taha ‘a e ngaahi me‘á, kuo u ‘oatu p eni koe‘uhí ke mou me‘a ki ai pea mou fakapalanisi angé ‘a e ng ue ‘a e ... Ko e taha ‘o e pasi ‘a e Potung ué na‘a ne tui‘i p na‘a ne fakalavea‘i ‘a e finemotu‘a he ‘aho 11 ‘o T semá ‘Eiki Sea, p ‘aho 10 pe ofi ki ai. ‘Oku ou faka‘amu p ke fai ha ng ue ki ai ‘Eiki Sea, pe ‘oku fai ha ng ue ki ai pe ‘ikai ‘Eiki Sea.

Sea K miti: Ki‘i ... ok me‘a mai ko e N pele.

Tukuki‘i ‘ikai ma‘u pule lelei he Potung ue Polisi

Lord Tu‘ilakepa: Ko e taha e me‘a ‘oku fai ai e loto mamahí he potung ue ‘Eiki Sea, ko e pekia ko ‘a e polisi ko eni p ko e ki‘i motu‘a Tonga na‘e si‘i folau ‘eve‘eva mai ki hení, h me‘a na‘e fai ai e ng ué ki he ni‘ihi kotoa, kae ‘ikai ke fai ha ng ue ki he tokotaha ko na‘e *in charge* p ko ia na‘e fai tu‘utu‘uni he p ko iá. He na‘e ‘i ai p tokotaha ko iá kae ‘ikai p ke ne fai ha‘ane tu‘utu‘uni ke ta‘ofi ‘a e palopalema ko eni he na‘e sio p tokotaha ko ení ki ai ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko hono fakamo‘oní ‘Eiki Sea na‘e tohi mai e ‘a e ‘Ateni Senialé ke fai ha ng ue ki he tokotaha ko ení ka na‘e ‘ikai ke fai ha ng ue ki ai ‘Eiki Sea. Ko u ‘oatu p ngaahi fakakaukáu ke mou fakatokanga‘i Hou‘eiki e me‘a ko ení. ‘Eiki Sea, ko e tokotaha tatau p na‘e pule ‘i he feitu‘u ko ení ‘Eiki Sea na‘e ma‘u ‘ene fa‘ tangatá mo ha me‘atau ‘e 5 pea mo ha mahafu lahi fakamanavah Sea. Ma‘u ki ai pea mo e kilo ‘e 2 pea mo e p keti ‘e 11 pea ‘ikai ke ‘omai ‘a e fo‘i kilo ‘e 2 mo e poiní, kae ‘omai p peketi ‘e 11 ‘Eiki Sea ‘o fai ‘aki e hopó ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e me‘a ‘oku hoko ki he Potung ue ko ení ‘Eiki Sea. Tokotaha ko na‘a ne tokanga‘i ko ‘a e fo‘i keisi ko na‘e hoko ai ‘a e t maté ‘Eiki Sea, tokotaha tatau p eni, ko ‘ene fa‘ tangata na‘e puke

mai mo e me'ataú 'Eiki Sea. Tokotaha tatau p ia na'e 'alu 'o 'omai e me'ataú 'o fakafoki mei he 'Api Polisi motu'á ki he 'Api Polisi fo'ou' 'o mole ai 'a e me'afana ia 'e 2 'Eiki Sea. Pea na'e fai e tu'utu'uni 'Eiki Sea pea 'ave 'ene fakamatalá 'Eiki Sea ki he ni'ihi kapau 'oku mou peh Hou'eiki ke u 'atu e ngaahi hingoa ko iá ke fai ha fakatotolo ki he me'a ko ení 'oku 'ikai p fai ha fakatotolo ki he me'a ko ení 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ia 'oku ou 'oatú angé ke mou fakapalanisi angé 'a e me'a 'oku hoko 'i he Potung ue ko ení. P 'oku totonu ke kei hokohoko atu 'Eiki Sea 'a e ngaahi fatongia 'Eiki Sea fekau'aki mo e me'a ko ení. Tokotaha tatau p 'Eiki Sea, na'e *accident*, 'o ne tui'i 'a e si'i f mili 'Eiki Sea pea na'e 'osi ...

<003>

Taimi 1130-1140

Lord Tu'ilakepa: ... fakapapau'i na'e kon 'a e tokotaha ko eni, h 'a e me'a na'e 'ikai ke atu ai 'a e kau polisi 'i puke 'a e tokotaha ko eni 'o fai ha ng ue ki ai, k nau tukuange p 'enautolu 'a e tokotaha ko ení 'Eiki Sea. Pea 'oku kei ng ue p tokotaha ko eni 'Eiki Sea.

'I ai 'a e taha na'e fakafatongia'i 'Eiki Sea 'e he Potung ue 'o nau folau ki 'Eua 'o puke mai 'a e maliuana lahi mo'oni ko e koniteina na'e ma'u mei 'Eua 'Eiki Sea. Taimi ko na'e fakafoki mai ki Tonga ni 'a e tokotaha ko ení 'o nau foki mai mo e ' fakamo'oní 'Eiki Sea, 'ikai ke ma'u h ni'ihi na'a nau fai 'a e t p te nau tauhi 'a e koloa ko eni 'Eiki Sea, pea na'e 'i ai leva 'a e ki'i fakatamaki 'Eiki Sea na'e hoko ai, ko e ki'i fakatamakí ko e lele atu 'a e ki'i motu'a, ko e talu foki 'enau ' 'Eiki Sea he feinga'i 'a e me'a ko eni 'a e tala fatongia na'e 'oange kia kinautolu, 'o 'alu atu 'o tu'i 'a e matap ko 'o e Poate 'Eiki Sea 'o maumau 'a e sio'ata ko 'o e k 'Eiki Sea. Kuo faitu'utu'uni 'a e Potung ué ia ki he tokotaha ko eni ke tuku ki tu'a 'Eiki Sea, pea kuo 'osi hanga 'e he tokotaha ko eni 'o totongi p te ne fakam 'opo'opo 'a e koloa pea mo e me'a na'a ne maumau'i 'i he Potung ue 'Eiki Sea, k 'oku lolotonga 'i tu'a 'Eiki Sea. Ko e me'a ko 'oku ongo'i ...'e he Potung ue p ko e ni'ihi ko 'oku nau ng ue 'i he Potung ue 'oku nau manavasi'i koe'uhí ko e fakafa'afa'ahi 'oku nau fai 'i loto 'i he ng ue 'Eiki Sea, p 'oku 'ikai ke ma'u 'a e taki lelei p ko e pule lelei 'i he Potung ue ko eni 'Eiki Sea, pea 'oku nau manavasi'i koe'uhí na'a 'i ai h ngaahi ngafa fatongia 'e 'ikai hoa p taau ki he ni'ihi 'oku nau faitu'utu'uni ki he ni'ihi kuo tuku ki tu'a mo e ni'ihi kei fakang ue'i p kae hili ko ia ko e ngaahi hia tatau p 'i loto Potung ue 'Eiki Sea. Kapau 'Eiki Sea he 'ikai ke tau hanga 'o fakam 'opo'opo p te tau fufulu h fanga he fakatapu' a loto Potung ue ko eni, 'e kei hokohoko atu 'a e palopalemá 'Eiki Sea. Ko e me'a lahi taha 'oku ou 'ilo'i na'e ongo'i lahi taha 'e he ki'i motu'a na'e tuku ki tu'a, pea na'a ne 'alu 'o fai 'a e tala fatongia ki 'Eua, ko e 'osi p 'a hono fatongia 'i he efiafi Tu'apulelulu tu'utu'uni atu leva ke m l l ki 'api 'Eiki Sea.

Pea 'oku ou m lie'ia 'Eiki Sea he'eku ma'u 'a e ngaahi fakamatala ki he taimi na'a nau ai 'o faka'auha p tutu 'a e me'a ko eni na'e 'ave ki ai e pule fakavahe 'o Kolofo'ou na'e 'ave ki ai 'a e Pule Fakavahe 'o Kolomotu'a ko e kau fakamo'oni 'Eiki Sea ki hono...pea nau fakamo'oni 'Eiki Sea 'i he ngaahi pepa koe'uhi na'a nau mamata totonu ki hono faka'auha ko eni 'Eiki Sea.

'Eiki Sea 'oku ou ma'u 'a e ngaahi fakamatala falala'anga 'Eiki Sea mei he Potung ue ko eni. Na'e 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e 'Eiki Minisit 'o e 'aho p ko e Minisit 'o e 'aho ni ke fai hano 'atita'i 'a e ngaahi koloa (*drugs*) na'e tuku 'i he Potung ue Polisi ko eni 'i kolo ni 'Eiki Sea, kae

‘omai h ‘atita tau’at ina, na’e ‘ikai ke tali ia ‘e he ni’ihi ko ‘i he malumalu ‘o e Komisiona Polisi ‘Eiki Sea. Na’a nau ‘omai p ‘enautolu ‘a e taha ‘ia nautolu ‘oku ‘i ai ‘a e conflict ai ‘Eiki Sea ‘o hang ko e me’a ‘oku ke me’a ki ai ‘Eiki Sea ‘o ha’u p tokotaha p ko e fefine na’a ne fai ‘a e ‘atita ko eni pea foki ‘o fai ‘enau faitu’utu’uni ke ‘ave fu’u koloa ko eni ‘Eiki Sea ‘o tanu ‘i Tapuhia. Ko e me’a ko ‘oku fehu’ia ‘e he Fale ni ko f leva ‘a e kilo ‘e 200 ‘i Vava’u ‘i he fa’ahinga founga ng ue ko eni ‘oku mahino mai leva ‘oku ‘i ai ‘a e maumau ‘i he Potung ue ko eni ‘e ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ‘oku ou fakamolemole p ki he kakai ‘o e fonua k koe’uhí ko hono ‘omi ‘a e me’a mo’oni mo totonu ke tokanga ki ai ‘a e Hou’eiki Minisit ke fai hano feinga’i he vave tahá ke fakalelei’i ‘a e Potung ue ko eni ‘Eiki Sea. Kapau he ‘ikai ke fakalelei’i ‘a e Potung ue ko eni ‘e anga f f leva ha’anau ng ue faitotonu ki he kakai kotoa ‘i he fonua ni kapau ko e t ’onga mo’uí ‘Eiki Sea ‘oku hoko ‘i loto ‘Eiki Sea, kapau ‘oku nau filifilim naki p ‘a e ni’ihi ke fakahoko ki ai ‘a e lao mo e tu’utu’uni ‘a e Konisit toné kae tuku p ni’ihi, ‘Eiki Sea ‘oku fakamamahi ‘Eiki Sea koe’uhí he kapau ‘e te tau ‘omi ki he Fale ni ‘Eiki Sea kuo ‘osi ‘i ai ‘a e ni’ihi kuo ‘ave ki he feitu’u ko e Fakamaau’angá tu’unga ‘i he ngaahi me’a ko eni ‘Eiki Sea. T ko ‘oku lahi p ia ‘i he fonua ni t ko ‘oku tanu p ia ‘i loto ‘i he fonua ni ‘e he ni’ihi tokosi’i p , kapau ‘e a’u atu ‘a e mafai ‘o e Feitu’u na ‘Eiki Minisit ki he fatongia ki he ni’ihi ko eni pea fai mo fai ‘i he lelei tahá kae lava ke fai ha fakalelei ‘i he fonua ni ‘Eiki Sea. Ko e hoko p ha’ate l unga ko ‘ete t ki he Potung ue Polisi, ko ‘ete hoko p h me’a ‘oku tau fiema’u ke fakah ‘ele ha’atau fanga ki’i me’a faka’eiki, ‘Eiki Sea ‘oku tau fakafeta’i ko e Potung ue Polisi ‘oku nau mai ‘o fai honau ngaahi fatongia ko ia. P ko e h p h me’a ‘i he fonua ni ‘Eiki Sea, ‘oku kau ‘a e Potung ue ko eni ‘i he Potung ue ‘oku tokanga ‘oku totonu ke fai hono tokanga kina ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ia ko ‘oku ongo’i ai ‘oku ‘omi ‘a e ngaahi me’a mo’oni ‘Eiki Sea ‘oku fel l ve’i pea mo e palopalema pea mo e ‘ikai ke ma’u ‘a e pule lelei p ko e taki lelei ‘Eiki Sea ‘i loto ‘i he Potung ue ko eni ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele ki’i fakam ’opo’opo mai p , ki’i miniti ‘e ua.

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea ko ‘eku fakam ’opo’opo ‘Eiki Sea, kapau leva ‘oku m lie pea ke me’a ki ha ngaahi me’a mo’oni mo lelei ‘oku ‘omai, h ‘a e me’a ke to e fakamaau’i, tuku ke u ‘oatu ke ke mea’i ‘Eiki Sea. Ko e taha ‘i he ngaahi me’a fakaloloma ‘Eiki Sea ‘oku hoko ko ha taha ‘i he Potung ue Polisi na’a ne fai ‘a e t ’onga mo’ui ‘oku ‘ikai sai ki ha taha ‘o e kakai fefine ‘o e fonua ni ‘Eiki Sea, h ‘a e me’a ‘oku hoko ki ai, h ‘a e me’a ‘oku ‘ikai ke fai h ng ue ki he ni’ihi ko ení ‘Eiki Sea, pea ‘osi hono fakamaau’i pea kei hokohoko atu p ‘a e ng ue ‘a e tokotaha ko eni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Pal mia Le’ole’o: Ki’i fehu’i p ‘Eiki Sea

Sea K miti Kakato: Ko e fehu’i eni Fakafofonga, ‘ikai, k taki p Fakafofonga.

‘Eiki Pal mia Le’ole’o: ‘Oku ou fakam l atu ‘i he ‘omai ‘a e ngaahi fakamatala. ‘Oku kau p eni ‘i he l pooti ko 13? ‘a eni ‘oku lolotonga fai ki ai ‘a e feme’a’aki? ‘omai p h ki’i peesi.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ou fakam l atu p Tokoni Pal mia , na’a ku ‘osi lavelave atu p ‘anenai

‘Eiki Sea, ko e l pooti ‘Eiki Sea, pea ‘oku ‘i ai p mo e ngaahi fakamatala fekau’aki pea mo e ngaahi hia ‘Eiki Sea, k ‘oku ou lave ‘Eiki Sea ki he ngaahi hia ‘oku lolotonga hoko ‘i loto ‘i he Potung ue ke fai p hano tokangaekina ‘e he Feitu’u na, pea ke fakamolemole p Tokoni Pal mia, mahalo p ‘e ‘Eiki Sea na’a ‘oku fu’u lahi ‘a e me’a k ‘oku kei to e lahi ‘Eiki Sea ‘a e ngaahi fakamatala falala ‘anga ‘oku totonu ke fai ha tokangaekina ‘e he ‘Eiki Minisit ko eni mo hono ngaahi fatongia ‘Eiki Sea.

Sea ko e Komisoni ... Komisiona Polisi ko e motu’a muli ia, ko e tangata’eiki ia ‘oku ‘osi mateuteu p ke ha’u ‘o ng ue ‘Eiki Sea, k ko ia toko taha p ‘oku ha’u ki he fonua ni ke fai ‘a e ng ue loto tau’at ina ki ha me’a, k ko e ni’ihi ko ‘oku nau nofo ‘o hoko ko e fale’i ki he Komisiona Polisi ko e ni’ihi ia ‘oku totonu ke tau tokanga ki ai ‘Eiki Sea p ‘oku tonu ‘a e me’a ‘oku nau ‘oange ki he Komisiona Polisi ke makatu’unga mei ai ‘a e faitu’utu’uni ‘a e Komisiona Polisi ‘e ‘Eiki Sea. Ko e taha ia ‘i he me’a ‘oku si’i t t la’a ai ‘a e kau ng ue tautautefito ki he ‘Eiki Minisit ‘o e ‘aho ni ‘o hang nai leva kuo na tu’u kehekehe mo e Komisiona Polisi ‘Eiki Sea, k ‘oku totonu ke na fetaliui’aki p naua ‘i hona ngafa fatongia ‘Eiki Sea, ko e Minisit mo e Komisiona Polisi vahefonua fakalukufua ‘Eiki Sea.

Fokotu’u ke ‘atita’i e Potung ue P lisi he vave taha

‘Eiki Sea, ‘oku ou fie faka’osi atu p ‘Eiki Sea, ko ‘eku fakam ‘opo’opo atu ia ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea ke totonu ke fai ha’atau ng ue ki ai ‘i he vave taha, pea ‘oku ou fokotu’u atu ‘Eiki Sea, ko u fokotu’u atu ‘Eiki Sea ke f f mu’a ke fai hano ‘atita’i ‘a e Potung ue ko eni ‘i he vave taha, ‘atita’i mo e me’a fakapa’anga, ko u ‘osi lave’i p na’e fai ‘a e ‘atita pea na’e fuoloa ‘a e ‘atita ai ‘Eiki Sea na’e fe’unga pea mo e m hina ‘e nima ‘Eiki Sea, lahi ‘a e ngaahi me’a ‘oku totonu ke ‘atita’i ‘Eiki Sea. Ko e si’i motu’a kiliniki Siaina na’e puke ko ‘i falemahaki, ma’u ‘a e pa’anga ‘i he kiliniki, ma’u mo e pa’anga ‘i he ‘api nofo’anga, tu’utu’uni ‘e he Fakamaau, puke ‘e he...ma’u ‘e he Pule’anga ‘a e pa’anga ko ‘i he kiliniki koe’uhi ko e fatongia na’e fakahoko ‘e he ongo m tu’a, mahalo p na’e ‘ikai tonu ‘Eiki Sea. Ko e pa’anga ko he ‘api nofo ‘anga na’e tu’utu’uni ke fakafoki ‘oku ‘ikai fakafoki pea ‘oku hanga ‘e he ni’ihi ‘i he tafa’aki ‘o e Komisiona p ‘oku ‘ikai ko e Komisiona ‘o ta’ofi ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fakamaau ‘Eiki Sea, k na’e ‘osi ui ‘e he Fakamaau ‘a e ni’ihi ko eni ‘o fakatokanga kia nautolu ‘Eiki Sea, mou me’a ange ki h ‘enau ta’efaka’apa’apa ki he lao ‘o e fonua mo e tu’utu’uni ‘o e fonua ‘Eiki Sea, ‘oku uesia ‘a e fonua ni ‘Eiki Sea, ‘i ai p mo e ni’ihi ko e fefine ia ‘Eiki Sea, fai ‘a e tohi ‘o ‘ave ki he K pineti ke tali ‘a e kava m lohi p ko e laiseni kava m lohi ‘i ha Siaina, na’e ‘ikai ke totonu ke kau ‘a e Siaina ko eni ‘i he tohi ki he K pineti ‘Eiki Sea. Ko e ngaahi hala pea mo e ngaahi me’a ko eni ‘oku hoko ‘i he Potung ue ‘Eiki Sea, ko e fakapalanisi mo’oni ia ‘oku ‘ikai ma’u ‘a e pule lelei mo e taki lelei ‘i he ni’ihi ‘i he Potung ue ko eni ‘Eiki Sea. Sea ‘oku ou kole fakamolemole atu p ki he ‘Eiki Minisit kapau ‘oku ‘i ai h me’a ‘oku hala ‘oku ou ‘omai pea ke fakatonutonu mu’a ‘a e motu’a ni, pea kapau ‘oku tonu ‘o tokoni ki ho fatongiá ‘oku totonu ke tokoni mai ‘a e Feitu’u na ke tau ng ue fakataha ki ai ho’o Potung ue, koe’uhi ‘Eiki Sea ke kumi pea ke tau tauhi he ko e me’a ia ‘oku tau tui ki ai ‘a e me’a ko eni ko e ta’efaitotonu pea mo e ni’ihi ‘oku faihala ‘i he fonua ni ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou fokotu’u atu ‘Eiki Sea ke fai mu’a hano ‘atita’i ‘a e Potung ue ko eni, ko e h ha’o me’a ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Sea te u fakaongoongo atu ki he Feitu’u na, m l ‘a e ma’u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l ‘Eiki N pele, ‘i ai h pou pou ki he fokotu’u? (ne pou pou’i) Me’a mai ‘a e Minisit Ako pea toki ‘i ai h tali ‘a e Minisit ‘a e Potung ue.

‘Eiki Minisit Ako: Tapu mo e Sea mo e K miti Kakato. Tapu ki he ‘Eiki Pal mia Le’ole’o ‘a e Pule’anga Tonga, kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Minisit ‘a e Kapineti, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau N pele ‘o e fonua, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Sea ko e kole atu mei he t pile ...

<005>

Taimi: 1140-1150

‘Eiki Minisit Ako : t pile ko ‘ení. ‘Omai mu’a ha faingam lie ‘o e ‘Eiki Minisit , ke ne ‘uluaki fai atu mu’a ha fakamatala tataki ‘o ‘ene Potung ué. Pea ka toki ‘osi ia pea toki hoko atu e feme’a’aki ‘a e Fale ‘eiki. M l .

Sea K miti Kakato : M l . Me’a mai, ‘Eiki Minisit .

Fakama’alala ki he Fakamatala fakata’u Potung ue Polisi 2013-2014

‘Eiki Minisit Polisi : Sea, m l ho’o laum lie lelei ki he pongipongi ni. ‘Oku ou fakatapu ki he ‘Eiki Pal mia Le’ole’o, kae ‘uma’ e Hou’eiki Fale Alea N pelé. Pea peh ki he Hou’eiki M mipa Fakafofonga e Kakaí, ‘uma’ foki e kau Minisit . Ko e fakam l atu ki ho’omou feme’a’aki he l pooti ‘a e motu’a ni. ‘I he uike kuo ‘osí, ne u ki’i mama’o atu ki he ki’i ‘apisia, ka ‘oku ou fakam l atu ho’omou feme’a’aki lelei na’e fai he uike kuo ‘osí. ‘A ia ko e me’a ko ia kuo me’a ki ai e ‘Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 ‘o Vava’ú, lahi e ngaahi me’a ‘oku me’a mai’aki ‘oku mo’oni. ‘I ai p e ki’i kongasí’i p ‘oku ‘ikai ke fu’u loko mo’oni, ka ‘oku sai p ke ma toki talanoa p ki ai ‘i tu’a, ki he kongasí’i.

Lord Tu’ilakepa : Sea, ki’i fakatonutonu atu e ‘Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato : ‘Eiki Minisit , ko e fakatonutonu.

Lord Tu’ilakepa : Kapau leva ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku mo’oni, mo’oni ia. Ka ‘oku ‘i ai ha kongasí’i ‘oku ‘ikai mo’oni, pea ‘oku totonu , Sea, ke u talanoa hingoa au, ‘Eiki Sea. Koe’uhí ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke ke mea’i ia ‘e he Feitu’u na. Ke ‘osi me’a mai he Fale ni, ‘oku ‘ikai malava ho fatongiá, koe’uhí ko e kei nofo ‘a e ngaahi palopalema pehe ni, ‘Eiki Sea. Ka kuo kamata ke faka’asi atu ke ke mea’i.

Palopalema ko e Lao Polisi ne tali he 2010

‘Eiki Minisit Polisi : M l Sea, tali lelei p e tokoni na’e fai mai ‘e he ‘Eiki N pelé. Ko e hang ko e me’a ko ia fel ve’i mo e anga e pule’i ko ia e Potung ué foki, koe’uhí ko e Lao ko íá ne paasi he 2010. ‘Oku lolotonga fai ki ai e ng ue ‘a e Pule’angá. Ko e ‘osi ko eni ‘etau feme’a’aki ko eni he ‘aho ni, ‘oku fai leva e ki’i fakataha ‘a e K miti Laó, ko ‘emau sio ia ki he liliu ‘e ala fai ki he ‘ hoha’a ko eni kotoa ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’á.

‘Oku ou tui he ‘ikai ke u to e fu’u lave ki ai, he ko e me’a ko íá ‘oku mo’oni, ko e anga foki ia e tu’u ‘a e Laó, he taimi ni. ‘Oku to’o e ngaahi mafaí mei he motu’a Minisit , ‘oange e me’a ko íá ki he *operation* ki he Komisiona Polisi. Pea ‘ikai ke ngata aí, ‘oku ‘ikai l pooti leva ‘a e Komisiona

Polisí ia ki he Fakataha Tokoní, he 'oku fokotu'u ia mei ai, pea 'e lava p ia ke *dismiss* mei ai. 'Ikai ke 'i ai ha lave atu ki ai 'a e motu'a Minisit , pe ko e Kapinetí, pe ko Falé ni, pe ko Fale Alea ni, Hou'eiki M mipa e Fale Aleá. Pea ko e ki'i me'a ia 'oku ki'i fihí he anga e fakakaukau 'a e motu'a ni. Ka 'e toki 'omai 'eku fakakaukau ko iá, 'i he'eku l pooti 'i he l pooti ko eni e 2015/16. Ko e lipooti ko ení, ko e lipooti foki eni ia e 13, ta'u eni e 5 mei ai. Taimi ia 'o *O'fee*. Pea na'e 'i ai p 'a e tokanga ki ai 'a e N pele Fika 1 'o Vava'ú. 'Oku ou fakamo'oni foki, ko u peh , ko 'eku fakamo'oni eni ma'a e Minisit ko ia e 'aho ko iá, he na'a ku toki ha'u p au ia he 2014. 'Ikai ko e 'uhinga eni ia 'oku ou ta'efie tali e *responsibility*, 'ikai. Ka ko 'eku 'uhinga p ke tau fakatokanga'i, ko e fo'i l pooti ko ení, 'osi e ta'u e 5 ia mei ai. Ko e anga ko e fakakaukau 'a e motu'a ni, mahalo 'oku sai ke tau tali ia 'etautolu, tuku ia ki mui. Tau hoko mai ki he 14. Hoko mai e 14, tau to e tali ia 'o tuku kimui. Ka toki ha'u e 15 mo e 16, he 'oku lolotonga te'eki ai ke t pile'i mai ki heni, pea tau ... He 'oku meimei ko e palopalema ko eni 'oku hokó, kei tolonga p ia, he ko e fo'i Laó 'oku kei tatau p . A'u mai ki he 'aho ni.

Pea na'e 'i ai 'eku ki'i lave ki ai 'o peh , ko e fo'i fakakaukau foki na'e 'alu hake 'i he 2010, 'i he taimi na'e fa'u ai e Laó, 'o peh . To'o 'a e mafaí pea mei he 'Eiki Minisit , he 'e ha'u ia 'o fakapolitikale, kae 'oange p ia ki he Komisioná. Sai, ko e fo'i fakakaukau p ia 'o e 'aho ko iá, pea mahalo ko e kau fa'u Laó na'a nau ongo'i p 'oku sai. Taimi ko eni na'e lele atu ai e motu'a ni, pea 'oku ou tui na'e mea'i p 'e he 'Eiki Minisit na'e 'uluaki me'a atu kimu'á. 'Oku hang ia, ko 'enau hanga 'o fakat t 'aki 'eku fakamatala ko eni he 'eke'eke au 'e he nusiepepa 'e taha. Pea u talaange. Anga foki e ko he taú, ko e ifi ko talupité ke taha p , pea ikuna e taú, ka to e ua e fo'i talupité, he 'ikai ke mahino ia ki he kau muimuí, pe kof e feitu'u te nau ki aí? Ko e takí ke taha p , ko 'ene to e 2 p takí, moveuveu a lalo ia, 'o hang ko e me'a ko 'oku me'a mo'oni mai ki ai e.

Fokotu'u ke fakalelei'i founa tafe hifo ai e faitu'utu'uni

'Uluaki, 'oku 'ikai ke nau 'ilo pe ko f e toko taha te nau muimui ki aí, fakaongo ki ai? Uá, ng ue'aki ia 'e he ni'ihi ko ha fa'ahinga me'a, ko e 'aho ko eni 'oku 'i h , ko e 'aho ko eni 'oku 'i h , koe'uhí ke ma'u p 'i ai ha'ane lelei p 'a'ana. Pea 'oku ou tui, tau liliu e Laó, ke toko taha p , pea taha p e talupité, kae ikuna e taú. Ko e taú, ke ikuna, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ko 'etau 'o tau pea movete holo e fu'u kau taú, pe ko e h e me'a 'e fai? 'Ai p ke taha. Pea ka hala e tu'utu'uni, hala he ko e tangata, ka 'oku pau p ke taha p . 'Oua e 'alu ua hifo e fo'i tu'utu'uni, pea 'osi ko iá pea na tali ui kehekehe kinaua. Tali ui mai au ki heni, ki he Hou'eiki 'o e Fale ni, tali ui e tokotaha ko ki he feitu'u e taha.

S miu Vaipulu : Sea,ki'i fehu'i ange p .

Sea K miti Kakato : Ki'i fehu'i eni, 'Eiki Minisit . Vava'u 16.

'Eiki Minisit Polisi : 'Io, fehu'i, fehu'i mai, m l .

S miu Vaipulu : Ko e fehu'i ki he talupite 'e tahá, ke taha p , 'oku lolotonga taha p he taimi ni, he Komisiona. Ko e h e me'a 'oku 2 ai?

Sea K miti Kakato : Me'a mai 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi : Mahalo 'e... Ko 'ene 2 eni he 'oku ou l pooti mai au ki heni, 'oku 'ikai ke 'asi hoku hingoá, 'oku ou fakamo'oni mai 'oku 'ikai ke 'asi hoku hingoá 'o'okú he *organization* ko iá. 'A e hingoa ko ia e Minisit . Pea 'oku

Sea K miti Kakato : 'A ia, Minisit , 'a ia ko e tu'u p foki ia 'etau Lao, 'atautolu?

'Eiki Minisit Polisi : Ko e tu'u ia 'a e Laó.

Sea K miti Kakato : Ko e me'a mai p 'a e Feitu'u na ia, 'uhinga e leá, ka ke me'a he 'oku 'i ai p e ki'i fehu'i.

'Eiki Minisit Polisi : 'Oku ou faka'apa'apa atu p au ki he me'a ko 'oku me'a ki ai.

Lord Tu'ilakepa : 'E sai p , 'Eiki Minisit ke u tokoni p ki he Feitu'una?

Sea K miti Kakato : Ko e tokoni eni, 'Eiki Minisit .

Lord Tu'ilakepa : Ko 'eku tokoni atu au ki he Feitu'u na, fekau'aki ko ena mo e me'a 'oku ke me'a mai ki aí, fekau'aki mo e .. 'A ia ko e 'uhingá ki he Komisiona Polisi, 'Eiki Sea. Kiate au ia 'Eiki Sea, ko e Komisiona Polisi ia 'oku sai p ia 'iate ia. Ko e fai e feme'a'aki ia ko ení, ke ke mea'í, ko e ni'ihi ko , 'a eni 'oku ke me'a hifo ki aí, kamata mei he *special assignment*, ongo 2 ko iá, faai hifo ai. Ko e ni'ihi eni 'oku tau tokangaekina ki aí, he ko nautolu 'oku nau fai 'a hono.. Kapau 'oku 'oange e talupité ki he tama e toko taha ko , 'ange p ki ai ke ne puhi pea ne to e lomi. 'Oku ou tui au 'oku lolotonga e puhi 'a e tangata'eikí ia, 'oku to e ala atu mo e ongo ua ko , mo ha to e.. 'Oku 'ikai ke fiema'u ke nau toe kau kinautolu he lomí. 'Ange p ki he tama e taha, 'a ia 'oku ne lolotonga .. He 'oku ne 'ilo ange 'e ia 'a e ng ue faka-polisi 'i ha to e taha 'ia kitautolu 'i Fale ni. Tama na'e 'osi ako'i ke ne 'ilo 'e ia, ka ko e ni'ihi ko na'a nau 'oatu e ngaahi fale'i ki aí, ko ia 'oku totonu ke tau ng ue ki aí. Kau ai e Feitu'u na. Pea mo feme'a'aki p mo ua, he te mo fetali ui p mo ua, he koe'uhí ko e 'osi p e taimi ia 'o e Feitu'u na, hoko mai e tama hokó, 'e to e ha'u ia 'o fai ha'ane tu'utu'uni 'oku kehe ange. Ka ko 'eku 'oatu p ki he Feitu'una ke ke mea'i p , 'e Minisit .

Sea K miti Kakato : Me'a mai, Minisit .

'Eiki Minisit Polisi : 'Oku ou tui 'oku mahino ki ai, Sea, 'oku ou tui kuo mahino e poini ko iá, ko e ki'i fakalelei'i p ki he anga e tatafe ko 'a e fai tu'utu'uní, mo e anga e l pooti. Kae 'oua 'e hang 'oku mata ua, 'etau tu'u ko 'o sio ki ai 'i he taimi ni. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu au, Sea, ke tau tali a 'etautolu 'a e l pooti ko ení, ko e l pooti eni ia he 2013, ka tau hoko atu ki he 2014. M l Sea.

Sea K miti Kakato : Ko e fokotu'u , pea kuo pou pou.

Tui 'ikai ha palopalema e Lao Polisi 2013

Lord Nuku : Sea, ko e ki'i fehu'i atu p ia, pea 'osi p pea tau tali 'etautolu e l pooti. Ko 'eku

fehu'i atú, ko e palopalema ko eni ko e 2013, he v ko e Komisiona Polisi, pea mo e 'Eiki Minisit . Palopalema tatau p ia 'oku 'omai ko eni ko 'i he 14, 15. Ko e palopalema p ia, 'a ko 'oku ne kei me'a mai 'aki he taimi ni. Ka ko e 'uhinga atú, ko 'etau tali ko , ko e palopalema p ia 'oku 'i he

<006>

Taimi: 1150-1200

Lord Nuku: ...14/15 pea ko e palopalema p ia na'e me'a mai'aki he 'Eiki Minisit he ta'u ni 'a e fo'i palopalema ko ia 'i hona v , pea ko e ki'i me'a p ia Sea na'a ku tokanga atu ki ai, h hono kehekehe 'a e Komisiona Polisi pea mo e *CEO* pea mo e natula ko 'o e Minisit ke faka-politikale 'i Fale ni, *CEO* 'oku *contract* ia mo e *PSC*, tali ui ki h , tali ui mai 'a e 'Eiki Minisit ki heni, tali ui 'a e Komisiona Polisi, ko hono fakanofó 'oku fakanofa mai ia mei he Fakataha Tokoní, koe'uh ko e 'uhinga tatau, 'a ia 'oku peh kotoa 'o e natula 'o e *system*. Ko e *CEO* na'e 'uhinga ke 'oua te nau faka-polikale, ko e Minisit ke fetongitongi koe'uh ko hono natula faka-politikale, pea ko e me'a p 'oku fai atu ki ai 'a e tokanga he koe'uh he 'oku tau hanga h , k 'oku kava fakalukufua 'a e *contract* ko e me'a p ia 'oku fai ki ai 'a e tokanga kapau te tau tali , 'e paasi mai 14/15 pea kapau te tau tali ia 'e kei paasi p , k ko e laó 'Eiki Sea 'oku ou tui 'oku 'ikai hano palopalema m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l N pele 'Eua, 'a ia na'e me'a mai 'a e Minisit Polisi 'oku nau ng ue ki he laó ke liliu ke to'o e palopalema ko eni, 'a ia mahalo 'oku nau fakat t ki ai 'i he 'aho ni, 'a ia 'oku ou tui ko 'ene ng ue ia ko ke fai mo ta'ofi 'a e tafe maí.

Ko 'etau fokotu'u eni 'a e Minisit Polisi ke tau tali 'ene l pootí, k ki mu'a ia te tau 'uluaki p loti'i 'a e fokotu'u ko eni ko 'a Vava'u Fika 2.

Lord Tu'i' fitu: Sea ko e ki'i fehu'i p ki he 'Eiki Minisit fakamolemole

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe Hou'eiki N pele Fika 1 'o Vava'u
Fehu'i fekau'aki mo e vahe Komisiona Polisi

Lord Tu'i' fitu: 'Oku ou fehu'i p au ki he 'Eiki Minisit Polisi, ko 'eku ma'u 'a e vahe 'a e Komisiona 'i he Pule'anga p mei muli? Ko e ki'i fehu'i p ia Sea.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e vahe Komisiona Polisi

'Eiki Minisit Polisi: M l 'aupito Sea, fakam l 'aupito ki he 'Eiki N pele Fika 1 'o Vava'u. Ko e vahe ko ia 'a e Komisiona 'oku vahe ia mei he pa'anga ko eni 'a e Patisetí, m l Sea.

Sea K miti Kakato: N pele Fika 2 'o Ha'apai
Hoha'a fekau'aki mo 'api p pula Hu'atolitoli

Lord Tu'ihahateiho: Tapu mo e Seá, fakatapu atu ki he Hou'eiki e K miti Kakato, kae 'at ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i lavelave nounou p 'o fekau'aki mo e potung ue ko eni, mahalo mo e fanga ki'i fehu'i p 'o fekau'aki eni mo e tama ko eni ko *Dean Fletcher* ko ena ko ko 'oku 'i

Hawaii, he ‘oku mou mea’i p foki Hou’eiki ko e taimi ko ko ‘oku ‘ave ai ko ha tokotaha peh ki hono ‘elia hang ko ko ‘Amelika, ko e tokotaha ko eni mei ‘Amelika ‘oku h leva ia ‘i he *jurisdiction* ko e *federal* ko e taimi ko ko ‘oku h ai ko he *jurisdiction* ko iá ‘oku ‘i ai e taimi *limit* ‘ene nofo ko ko ai, ke fai ko ki ai ha ng ué, pea ko ‘ene ‘osi p ‘a e *time frame* ia ko ia kuo ‘at e motu’a ia ko eni, pea ko ‘eku sio p ‘a’aku ia p ‘oku ‘i ai ha fokotu’utu’u fekau’aki mo e *time frame* peh , ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha me’a peh ‘i he Pule’anga ko eni ko ‘Amelika.

Tokanga ki ha taimi pau ke fakafoki mai ai popula ‘Amelika na’e hola

Pea ua p , fekau’aki eni mo e ‘api p pulá ne mau lele atu he *Social K* miti ‘o sio ki ai, pea mo e *visit* p ‘a e motu’a ki ‘api p pula. ‘Oku fio p ‘a e kakai ia ko ko ‘oku ‘osi tauteá pea mo e ni’ihi ko eni ko ko ‘oku te’eki ke fai ki ai ha tu’utu’uni ‘a e laó, pea ‘i he ngaahi ‘ fonua lahi ‘oku tapu’i ‘a e fa’ahinga t ’onga ko eni p ko e fa’ahinga ng ue ko eni ‘oku ta’efakalao ko e ‘uhinga ‘oku *innocent until proven guilty*, ko e taha kotoa p ‘oku h ‘oku *innocent* pea toki hanga ‘e he lao ‘o faitu’utu’uni ki ai pea toki mahino ai ‘a e me’a ko ko ‘e hoko, pea na’e ‘i ai mo e tokotaha ia na’e ‘i ai, ‘oku ‘ohovale p ‘oku ha’u ‘a e kau ‘Aositel lia ‘o ‘ave ‘a e tokotaha ko eni ‘o *extradite* k na’e fio fakataha p ia mo e ni’ihi ko he ‘api p pula, ko ‘eku ‘uhinga p ‘a’aku ia ‘e Hou’eiki ki he ngaahi tu’unga peh ‘oku mahu’inga he ko e ‘uhingá ‘oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku ‘i loto ko e ‘uhinga ko e ngaahi ‘ *crime* faka-*crime* ‘oku ‘ikai ke sai ki he nofo ‘a e f milí he ‘oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘i he ngaahi me’a kehekehe p pea ko hono fió leva kapau ‘e ‘alu atu ha ki’i motu’a ia ko e ‘alu atu ko e kon p ia ‘oku feinga p ke takitaha nofo p ‘i hono leini, ‘oua ‘e fió he ‘oku ‘ikai ke sai ia ‘i he tu’u fakam m ni lahi tau akoako atu p eni e temok lati pea mahalo ko e kaha’u ‘oku kau ia he ngaahi me’a ‘oku totonu ke ki’i siofi m l ‘aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M l ko e ...(kovi e ongo)...fekau’aki mo e fokotu’u ‘a e N pele Fika 2 ‘o Vava’u ke fokotu’u ke ‘atita’i ‘a e Potung ue Polisi fekau’aki mo e ngaahi founa ng ue pea mo ‘enau ngaahi me’a fakapa’anga, ‘a ia ‘oku ‘i he kupu ko Lao ko ko ‘a e Polisi 177. ” ‘Oku ‘ikai ngofua ke ‘atita’i p vakai’i ha ng ue ‘a e polisi, tukukehe k toki fakamafai’i ‘e he laó” ‘a ia ‘e kau mo e konga ko ia ke mou me’a atu ‘o me’a ki he Lao Polisi ki hono fokotu’u ke ‘atita’ e fepaki ia pea mo e tu’utu’uni ng ue ‘a e potung ue ko ení. Me’a mai Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na Sea kae peh ki he Hou’eiki M mipa e K miti Kakató Sea ‘oku ou tui au ko e ki’i taimi ko eni ‘oku toé mahalo ‘e nounou ia ki he fakahoha’a ‘a e motu’a ni Sea ‘oku ou kole fakamolemole p ki he Hou’eiki Pule’angá ko e me’a ko ‘oku tokanga ki ai ‘a e motu’a ni ‘e fekau’aki p ia mo e ta’u ko eni he vaha’a taimi ko eni ‘o e 2013 ‘omai ai ‘a e l pooti pea ko e me’a ia ‘oku fie fakahoha’a ai ‘a e motu’a ni na’a lava ke u ki’i fakahoha’a h mai he ho’at ko e ki’i..., kau ai p me’a ko ena ‘Eiki Sea.

Ki’i lave nounou atu p ko e taha eni e ngaahi palopalema pe ‘Eiki Sea fekau’aki mo e potung ue talu p mei mu’a ‘o fekau’aki p mo e ngaahi *agency* ‘oku nau fai ha fakatotolo ‘Eiki Sea ‘oku fa’a ui ko e *Black Budget* ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘o ‘atita’i pea ‘oku puli ai ‘a e ngaahi me’a lahi ko e konga ia ‘o e palopalema ki he potung ue ko eni Sea ‘oku lahi hono ha’iha’i ‘e he tu’unga e ki’i faingata’a ke ki’i ‘ata ki tu’a, pea ‘oku ou tui p ‘Eiki Sea ke toki fakaikiiki ‘anai ha feme’a’aki ho k mití Sea ko e kole p ‘Eiki Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l Hou’eiki tau liliu ‘o **Fale Alea**

(Pea liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito 'a e feme'a'aki tau toki hoko atu he 2 'a ho'at m l

(M l l ai 'a e Fale)

<007>

Taimi: 1400-1400

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea (Lord Tu'ivakan).

Fakamanatu e kau M mipa e ngaahi K miti e Fale Alea

'Eiki Sea: Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi, fakatapu foki ki he Hou'eiki 'o e Fale ni. Hou'eiki ko e ki'i me'a si'isi'i p , pea 'osi p pea tau liliu. Na'e 'osi tufa atu foki 'a e ' ngaahi K miti Tu'uma'ú, pea na'e 'i ai p mo e *alternate members* 'a ia ko e fetongi. Ka 'oku 'ikai ke ke me'a mai pea 'oku 'i ai p 'a e tokotaha 'oku 'osi... 'Oku 'ikai ke to e fie ma'u ke to e me'a mai ha taha, 'oku 'ikai ke kau 'i he 'asi atu 'i he'etau ngaahi K miti ko ia. Ko e 'oatu 'a e me'a ko iá, ka 'oku 'ikai te ke lava mai, kuo 'osi 'i ai p 'a e tokotaha ke ne fetongi koe. 'Oku ou tui ko e maau ia 'etau ng ue he na'e toki 'osi p eni hono liliu ke 'ai 'a e m mipa fo'ou. 'Oku ou faka'amu p Hou'eiki te mou nofo ma'u ki he me'a ko iá, pea 'oku 'osi mahino kia kimoutolu. Tau liliu 'o **K miti Kakato.**

(Ne me'a mai leva 'a e Sea 'o e K miti Kakato – Veivosa Light of Life Taka ki hono me'a'anga)

Sea K miti Kakato: Tapu ki he Hou'eiki 'o e K miti Kakato, kae hoko atu ho'omou feme'a'aki. Tau hoko atu p 'i he 'etau 'asenita. Fekau'aki p eni pea mo e Polisi Tonga. Me'a mai.. N pele 'o Vava'u Fika 2.

Poupou ki he ng ue ke 'atita'i ng ue Potung ue Polisi

Lord Tu'ilakepa: M l Sea. Fakamolemole p Sea 'oku ou lave'i p mahalo ko e Fika 4 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku tokanga ki ai. Ka ko u feinga p Sea ke fakam 'opo'opo atu 'a e me'a ko ia na'e fai ai 'a e feme'a'aki 'aneho'at , ki he ho'at efiafi ni Sea. 'Eiki Sea 'oku mo'oni 'aupito 'Eiki Sea 'anenai p 'oku ou tuku p 'anenai mo 'eku fakakaukau ki he fo'i kupu'i Lao Sea na'a ke 'omaí, 'io peesi 76 'i he kupu 177. “ *E 'ikai ngofua ki he 'Atita Seniale 'a e Komisiona ke V mo e Kakaí, ke fakahoko 'a 'atita, p ke to e vakai'i 'o e fakahoko ng ue 'a e Polisi, 'o fekau'aki mo ha ngaahi me'a 'oku fakah 'i he kupu 20 tukukehe ka ko e 'atita'i p to e vakai'i kuo fakamafai'i 'e he Lao kehe* ” 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku lolotonga fai 'eku ng ue 'Eiki Sea fakatatau mo 'etau Tohi Tu'utu'uní 'Eiki Sea. Tukukehe ha Lao kehe ia 'Eiki Sea, te u toki 'omai 'a e Lao ko iá 'Eiki Sea ke me'a ki ai 'a e Fale 'eiki ni. Koe'uhí ke malava 'o fakahoko 'aki 'a e fatongia, ki hono 'atita'i eni. Tu'unga 'i he kole 'a e motu'a ni 'Eiki Sea, ke fai mu'a hano 'atita'i. Ko e m l mo e Feitu'u na ho'o fakahoko mai 'Eiki Sea, ho'o me'a mai 'o fekau'aki mo e founa ko ia ki hono 'atita'i ko ia 'a e Potung ue ko ení 'Eiki Sea. Koe'uhi p 'Eiki Sea 'oku 'i he kupu 56 p 'i he Potung ue p

ko ení, a e mafai ki ha polisi p , p ko ha taha 'o e kakaí ke nau fai ha l unga ki he Potung ue Polisí, p ko e Komisiona Polisí 'Eiki Sea. Kupu 56 ia 'Eiki Sea, fekau'aki ko eni pea mo e Lao ki he Polisi Tongá 'Eiki Sea 'i he 2010. 'A ia ko e founga 'oku ng ue'akí ko e faitohi 'Eiki Sea. Kuo 'osi lahi 'a e faitohi atu 'a e kau polisí 'Eiki Sea, ki he Potung ue ko ení kae tautautefito ki he Komisiona Polisí, koe'uhí ko e ngaahi me'a ko ia na'a ku lave ki aí 'Eiki Sea. Ko e taha p 'Eiki Minisit fakamolemole p ki he Feitu'u na. 'Oku mo'oni p 'a e Feitu'u na ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi case heni, ki mu'a atu ia 'i he 2013, pea 'oku te'eki ai p ke fai ha ng ue ia ki ai. Mo e ki mui mai he 2013 'Eiki Sea. Pea fakamolemole p ki he Feitu'u na hono 'ohake ko 'a e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he Potung ué, ka 'oku 'asi kotoa p ia 'i he Lao ki he kau Polisi 2010 'Eiki Sea.

Fakama'ala'ala 'i ai mafai Minisita ke pule'i polisi Tonga

'Eiki Sea ko e fatongia ko 'o e Minisit Polisí, 'oku ou toki ma'u heni 'Eiki Sea 'i he Kupu 17 mo e Kupu 18 a'u ai p ki he Kupu 19 'i he Lao 'o e kau Polisi 'Eiki Sea. 'Oku kei malava p 'a e fatongia ia 'o e Minisit Polisí 'o na Tali Ui p kinaua ki he Komisiona Polisí 'Eiki Sea. 'I he Kupu 17 'a ia ko e ngaahi fatongia 'o e 'Eiki Minisit moe Komisioná, ko e ngaahi fatongia 'o e Minisit . Kuo pau ki he Minisit ke ne fatongia'aki ki he Kapinetí 'a hono fakahoko lelei 'a e Lao ni. 'A ia ko e Lao ko ení 'Eiki Sea, 'oku pukepuke atu 'e he motu'a ni. Ko e a) mo e b) 'Eiki Sea, pea ko e b) hono pule'i lelei 'a e Polisi Tonga. 'A ia 'oku 'i ai p 'a e mafai ia 'o e Minisit , ke ne pule'i 'a e Polisi Tongá 'Eiki Sea.

Ko e Kupu 18, ko e ngaahi Tu'utu'uni 'a e Minisit . 'E ngofua ke 'oatu 'e he Minisit ha ngaahi Tu'utu'uni tohi ki he Komisioná fel ve'i mo e.. ngaahi me'a ko ení 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'a e a) b) pea 'oku 'i ai 'a e fakaloma (i-iii), pea 'oku 'i ai mo e si'i (2) 'i he 3 mo e 4. 'A 'ia 'oku peheni leva 'Eiki Sea 'a e lau 'a e Laó 'Eiki Sea. *“Ke fakahoko 'a e ng ue fakak toa 'a e Polisi Tongá , mo e ngaahi Tu'utu'uni fakang ue, mo e ngaahi tefito'i ng ue mahu'inga 'a e Polisi Tongá, ke ta'ofi 'a e faihia. Malu 'a e community pea mo e maau 'a e kakaí, mo e ngaahi me'a fakalukufua fekau'aki mo hono fakahoko 'o e Laó”* 'Eiki Sea. 'A ia Sea 'oku tatau p 'a e fatongia ia 'o e Komisiona Polisí, 'o 'ikai ke to e makehe ia 'o hang ko e CEO 'Eiki Sea. Ko e me'apango p ko e 'ikai ke 'omai 'e he 'Eiki Minisit 'a e 'ikai ke kau 'a e 'Eiki Minisit 'i he anga 'o e fokotu'utu'u 'a e Potung ue Polisí, ka 'oku 'osi tuhu'i tonu mai p 'e he Laó ia 'a e fatongia mo e mafai 'o e Komisiona Polisí pea mo e Minisit Polisi. 'A ia 'oku na taha p kinaua ia 'Eiki Sea.

Ngaahi ngafa Komisiona Polisi 'ikai lava Minisita 'o tu'utu'uni ki ai

'Oku 'i ai p 'a e me'a 'oku 'ikai ke na taha ai fekau'aki mo ha ngaahi hia 'oku fiema'u ke fakatotolo, 'oku tu'utu'uni 'e he Komisiona Polisí 'oku 'asi ia he peesi Kupu 20 'Eiki Sea. 'A ia ko e ngaahi fatongia ia 'o e Komisiona Polisí, 'oku 'ikai ke lava ke tu'utu'uni atu 'a e 'Eiki Miinisita Polisí ia ke ta'ofi 'a e ngaahi ngafa fatongia ko ení 'Eiki Sea. 'I hono tauhi ke maau, mo e kulupu mo e ngaahi me'a 'oku ho'ata ki he Komisiona Polisí, 'oku totonu ke fai ha ng ue ki ai 'Eiki Sea, pea 'oku malava p ke ng ue ki ai 'a e Komisiona Polisí 'Eiki Sea. Ko e me'a 'oku ou tui ai 'Eiki Sea 'oku totonu p 'a e ng ue ia 'a e fatongia 'o e Komisiona Polisi. 'Oku na fel l ve'i p kinaua pea mo e Minisit 'o e 'aho ni. Ko e me'a ko ia 'oku hokó 'Eiki Sea, 'a e me'a naa ku lave ki aí, ko e ni'ihi p 'i loto he Potung ue. Kapau 'e lava hono fakalelei'i 'o e ni'ihi ko ení, 'oku ou tui au 'Eiki Minisit kuo 'osi fe'unga 'a e ng ué 'Eiki Sea. Ka 'oku ou tui ta'etoe veiveiua ki he Kupu 177 ke fai hano 'atita'i. Ka koe'uhí 'oku 'ikai malava ke atita'i, ka 'e malava ia 'o kapau 'oku 'i ai ha Lao 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou fokotuu atu 'Eiki Sea, ke hoko

atu p mu'a 'a e feme'a'akí, kae tuku ke 'omai 'a e Lao ko eni ke 'atita'i 'a e ...

<008>

Taimi: 1410-1420

Lord Tu'ilakepa: Potung ue ko eni 'Eiki Sea. M l e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Sea 'a e K miti Kakato kae peh ki he Hou'eiki e K miti Kakato 'e 'Eiki Sea kae fai atu p mu'a ha ki'i fakalavelave fekau'aki mo e l pooti ko eni. 'Oku ou 'uluaki fakam l ki he 'Eiki Minisit Polisi 'i he ng ue kuo ne 'omai ko e fakakakato eni ia 'o e l pooti 'o e fakamatala fakata'u 'o ngata 'i he 'aho 31 'o T sema 2013. 'A ia ko e mahino p ko e ng ue eni ia ki mu'a ka 'oku te'eki ke me'a mai ia ki he lakangá ka ko e 'uhinga ko e kaveinga 'oku fie fakalavelave atu ki ai 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku fekau'aki ia mei he taimi ko eni. Pea ko ia 'oku ou kole p ki ai ke angalelei p mu'a kae tuku p ke u 'oatu ha fakamatala fekau'aki pea mo e ngaahi *issue* ko ia 'Eiki Sea.

'I he peesi 13 'o e l pooti ko eni 'Eiki Sea 'oku peh ko 'emau misiona mo e tefito'i tui, ko 'emau misiona he ta'u 'e nima kuo hili ne tataki ia 'i he fiema'u ke to e faka-*professional* ange e ng ue'anga mo e kau ng ue. Fo'i kupu p ko ia 'Eiki Sea 'oku ou faka'amu ai ke fai 'a e fehu'i ko eni 'Eiki Sea pea 'oku ou kole p ke angalelei e 'Eiki Minisit , 'oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o tukuaki'i e 'Eiki Minisit . Ko e mo'oni e mo'oni 'Eiki Sea 'a e me'a 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki N pele Fika 2 ko eni ko 'o Vava'u. 'Oku 'ikai ke u tukuaki'i 'e au 'a e Minisit pea 'oku 'ikai ke u tukuaki'i 'e au 'a e Komisiona Polisi Sea ko e 'uhinga ko e anga ko e fa'unga ko 'oku h mai 'i he l pooti ko eni 'a ia 'oku h 'i he peesi 12 'Eiki Sea ko e fa'unga ko ená ko e kamata p mei 'olunga ko e Komisiona Polisi. Ko e anga ia e *Chain of Command* ko 'a e Potung ue he . Ko e Komisiona Polisi 'o faai hifo ai 'oku pulia e 'Eiki Minisit ia. Pea ko e anga ko e ng ue 'oku pehe ni 'Eiki Sea, 'e toki fakanofu atu e 'Eiki Minisit 'oku fo'ou, ha'u pea mo e Komisiona p langi mei muli 'oku fo'ou, ko e tama hoko 'Eiki Sea 'oku tokoní, ko ia ko 'oku ne 'ilo e ' fakamatala k toa. Ko e tama ia ko 'oku ne hanga 'o pukepuke e ngaahi fakamatalá pea 'oku ne fai hake e l pooti pea 'e toki 'io 'io ki ai e Komisiona 'o fakahoko e l pooti tatau ki he Minisit , ko ia ia 'oku ne pule'i e ' takai 'o e fakamatala 'e lava 'o 'ave ki he kau taki mo'oni ko he Potung ue pea fai ai e tu'utu'uni.

Tokanga ki he misiona potung ue polisi ke fakapalofesinale e ng ue

'Oku fai e tokanga ki ai 'Eiki Sea ki he ' takai ko ia mo e tupu ko eni 'o e fiema'u ke faka-*professional* ange e ng ue 'i he vaha'a taimi ko eni. Ka 'oku mea'i he Feitu'u na 'Eiki Sea 'i he 2012 na'e ma'u ai 'a e kokeini ko eni kilo 'e 200 tupu, p keti 'e 204 'i he 'iote ko eni 'i Vava'u. 'Eiki Sea 'oku lahi hono tukuaki'i 'o e ni'ihi 'oku nau fekau'aki pea mo e kokeini p ko e faito'o konatapu he fonua ni 'Eiki Sea pea 'oku a'u mai ki heni. Tukuaki'i *base* he nusipepa, ko e fakamatala ko eni ko u 'oatu Hou'eiki ko e me'a ia na'e ma'u 'oku 'ikai ko ha lau ia ha nusipepa ko e kokeini ia na'e ma'u. 'Oku fe'unga hono mahu'inga 'o'ona mo e pa'anga 'e 116 miliona. Pea ko e fehu'i ko 'oku 'eke he 'aho ni 'Eiki Sea na'a ku tohi fehu'i ai he ta'u kuo 'osi ki he 'Eiki Minisit Polisi pea 'oku 'ikai ke u hanga au 'o tukuaki'i he 'oku lave'i p 'e he motu'a ni ia 'a e

lao Sea. Ka ko 'oku tohi fehu'i ko hono 'uhinga 'oku fie ma'u ke fai ha tali ui mai 'a e Fale ko eni 'Eiki Sea ko hono 'uhingá ko e patiseti pa'anga ko 'oku fakalele 'aki e Potung ue Polisi na'e vahe ia mei he Fale ko eni. Pea 'oku fiema'u ke 'i ai ha fakamatala ke 'ilo ko e h e t kunga 'oku fai ai e ng ue mo e t kunga 'o e ng ue 'a e Potung ue ko 'oku nau vahe mei heni Sea. Pea ko e fakamatala ko 'oku 'omai, na'e faka'auha e kokeini ko eni. Pea ngata ai. Te'eki ke 'omai tohi ia Sea.

Ko e fakamatala p ne me'a mai 'aki he Minisit Lao he Fale ko eni, ko 'oku tohi fehu'i 'a'aku ia 'oku te'eki ke tali mai ia Sea. Pea ko ia 'oku ou t lafilu ki he tu'unga ko e Misiona ke faka-*professional* ange e ng ue ko hono 'uhinga he 'oku 'ikai ke u tui au 'oku faka-*professional* ke 'oatu ha tohi fehu'i 'oku totonu ke tali mai 'i loto he 'aho 'e 14 pea faingata'a'ia 'Eiki Minisit he 'oku 'ikai foki ke ne si'i mea'i, ko e kau ng ue eni ia ko 'oku ou 'uhinga atu ki ai 'Eiki Sea 'oku nau puke ko e fakamatala. Pea te ta u 'ilo f f ai 'a e me'a na'e hoko 'i he 2012 pea 'ai ke puna fakalaka mai 'a e l pooti ki he 2015. 'Oku totonu p ke fakam 'opo'opo 'Eiki Sea, ko e keisi eni ia 'oku fu'u mamafa he ko e pa'anga lahi 'Eiki Sea, 'ikai to e ha taha hono tuli 'Eiki Sea ko e 'ikai ke fou he *procurement*. Tuli he fanga ki'i keisi ikiiki. Ka ko e pa'anga lahi ko eni 116 miliona pea 'oku pulia ia 'oku 'ikai ke 'omai ha fakamatala, me'a tonu mai p e 'Eiki Minisit Lao Sea, ko e fakamatala mo e tali 'oku nau ma'u fakaloto'i Potung ue mo e Pule'anga 'oku 'ikai ke fakafiem lie. Ko e 2012 ia. Sea, 2017 eni.

Poupou ke 'ata kitu'a ng ue Potung ue Polisi

Pea ko ia 'oku 'i ai e poupou 'a e motu'a ni ki he fokotu'u ko eni 'oku fai 'e he 'Eiki N pele Fika 2 ko 'o Vava'u. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia ki he t keti fakafo'ituitui Sea. Ka ko e ... Ko e feinga 'Eiki Sea he ko hono 'uhinga ko e Potung ue Polisi 'oku nofo ia he Sea mahu'inga taha he feinga ko ki he pule 'a e lao mo e pule lelei ko 'oku fakafatongia 'aki e Pule'anga 'o e 'aho ni. Pea kapau 'oku 'i ai ha ki'i 'ila 'i loto Sea, ke 'uli e matavai, 'oua te ta u 'amanaki tautolu ia 'e ma'a e mui'i vai. Pea ko e 'uhinga ia ko e fai e poupou ke fai hano ' tita'i, na'e fakahoha'a atu e motu'a ni ki mu'a Sea ko e natula ko e ng ue he Potung ue ko eni ia he Va'a Fakatotolo, 'osi l pooti mai, puke e kilo 'e ua, 'ave p 'aunisi ki he Fakamaau'anga fakamo'oni'i 'aki, tautea ma'ama'a e tokotaha hia, puli e toenga ia ko . 'A ia ko e 'uhinga foki e fa'a 'ai ko ke tapu e ' tita 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko e me'a fakatotolo. Ka 'oku totonu p Sea ke fakapapau'i 'oku 'ata ki tu'a e faifatongia kae 'oua 'e hoko e fo'i 'ufi'ufi ko ia ko ha kongá 'ao ia ke fakap p 'uli ke hoko ai ha ng ue ta'etotonu he 'oku fu'u fuoloa 'a e 'omai e tukuaki'i ko eni, Sea, 'omai p ia mei he kau 'ofisa, 'omai p mei he kau 'ofisa mo e kau *informant* 'oku ng ue'aki he kau polisi, na'a ma hanu, me'ang ue'aki nautolu he kau polisi ke puke e kokeini kilo 'e f pea ko e 'aunisi p 'e fiha na'e 'ave ki he Fakamaau'anga pea 'oku puli e toenga ia. Pea taimi ko 'oku fai atu ai ko e fakafehu'i talamai 'oku tapu. Ko e 'uhinga ia Sea 'oku tonu ke fakapotopoto ke fakapapau'i 'oku lava p e Fale ko eni 'o ai ha fa'ahinga *supervision* 'e lava 'o fakahoko atu mei heni ka 'ikai Sea 'oku nau ma'u 'e nautolu 'a e fo'i tau'at ina ke 'oua 'e to e lava 'o fai ha tokanga'i kinautolu ke fakahoko ha fa'ahinga ng ue p ia, 'ikai ke mea'i ia he Fale ni Sea 'a e t kunga 'oku 'i ai pea 'oku nau mama'o kinautolu ia mei he uma tokanga p ko e *supervise* he 'oku peh he ngaahi k miti 'i muli mo e ngaahi sino ng ue 'i 'Amelika Sea. Ko 'ene mama'o p mei hono tokanga'i 'e he Fale Alea 'oku 'alu ia 'o faikehe. Pea kamata ia ke hang p nautolu ia ha ki'i fo'i Pule'anga 'i loto he to e Pule'anga, ha ki'i fo'i siakale 'i loto he fo'i siakale. Makehe 'oku 'ikai ke to e a'u atu e uma ng ue ke pule'i kinautolu.

Pea 'oku ou ma'u tonu p au 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e ni'ihia 'o e kau 'ofisa, kata nautolu ia he feme'a'aki e ' k miti, me'a mo'oni ia, he ko e ngata'anga p eni ia te tau fai. Ko 'etau mai p 'o malanga pea 'osi. Sio 'oku lokoloka mai e lao ia. Fokotu'u lelei 'oku 'omai, 'ikai ke lava 'o fai he kapau na'e lava 'o ' tita'i Sea, te tau lava 'o sio p 'oku 'alu ki f 'a e koloa, pea 'oku 'ikai ko e ... 'Oku 'ikai ko e kokeini p p ko e *drugs* Sea, pa'anga.

Ke fakapapau'i 'oku malu ngaahi koloa tauhi ki he fakamo'oni ngaahi hopo

Lolotonga e *recruit* e motu'a ni ai Sea, fakat t 'aki p he'emaui faiako, 'ohovale p 'oku va'e e kato pa'anga ia. Kumi atu ia ki he *exhibit room* teuteu ke ... pulia ia. Tangai maliuana 'oku tu'u 'i loto, 'ai ia ko ke 'omai ke fakamo'oni e hopo, pulia ia. 'A ia 'oku 'ikai ko e koloa p 'e taha Sea 'oku totonu p ke fakapapau'i 'oku malu e ngaahi koloa ko eni pea 'oku faka'auha 'i he founga 'oku mo'oni mo pau, he ko e pa'anga lahi 'oku fekau'aki mo e ngaahi koloa ko eni Sea. Pea ko e 'uhinga ia ko 'a e poupou Sea, mo'oni p ia Sea 'oku 'i ai e mafai 'o e Minisit Polisi ke feng ue'aki mo e Komisiona ka 'oku tapui ia Sea he lao ke fie kau ki ha ngaahi me'a faka-fakatotolo. Pea ko e fakanofa ko 'o e Komisiona 'oku 'asi lelei p he lao, fakanofa mai ia mei he Fakataha Tokoni pea ko e Fakataha Tokoni p te ne lava 'o tuku ki tu'a. 'A ia 'oku fakanatula ke 'alu e tokanga ia 'a e tokotaha ko ki he feitu'u ko te ne lava 'o tuli ia. Ko e fo'i *accountability* ko p ko e fo'i huka ko ia, pulia ia mei he Minisit , 'e lava e Minisit ia 'o 'oatu ha tu'utu'uni tohi pea 'alu atu ha fa'ahinga fakamatala, he 'ikai ke ne lava 'e ia 'o tuli, p ko e tali ui ia Sea 'oku 'i ai e fakakaukau ...

<009>

Taimi: 1420–1430

M teni Tapueluelu: ... ke 'i ai ha me'a peh . Ko hono 'uhinga ka fakapapau'i Sea, 'e lava 'o taliui mai e potung ue ko eni ki he feitu'u ko 'oku tafe atu mei ai e pa'anga he ko e patiseti 'oku 'oatu mei heni. Ko ia Sea ko u kole p 'aku ki he 'Eiki Minisit Polisi p 'e angalelei 'o tali mai. 'E to e lava nai 'o tali 'eku Tohi Fehu'i, 'oku 'i f k keinii. Kapau te tau liliu pa'anga. 'Oku 'i f 116 milioná Sea, na'e tutu p na'e, ke fakapapau'i Sea. Ko 'eku fehu'i p ia Sea mo e fie tokoni. Mole ke mama'o ha peh kuo 'ohofi noa'ia e potung ue ko eni. Pea 'oku 'ikai ko e kotoa e potung ue Sea. 'Oku fai t nunga e tokolahi ai. Ka 'oku 'i ai e ni'ihia ma'u mafai lahi 'i loto Sea 'oku tui e motu'a ni 'oku uesia e ng ue 'a e potung ue 'ia nautolu. Pea 'oku 'osi l unga'i mai 'omai e ngaahi me'a fakapepa, nau kaunga ki he tukuaki'i, tui'i 'a hai, 'ekisiteni 'i f , 'ikai ke fai ha ng ue ia kia nautolu Sea. 'Oku 'ikai ke lava e laó ia ala kia nautolu. Ka 'oku tuli e kau polisi kehe ia he fanga ki'i keisi mo e tukuaki'i 'oku iiki. Pea ko ia ko e fehu'i ia 'o e *fairness* p 'oku taau 'a e fakahoko 'o e laó ki he kotoa 'o e kau 'ofisa Sea. Pea kuo hoko 'a e lakanga ko e malumalu ke toitoi ai ha ni'ihia 'o fakatotolo'i ha kakai kehe ka nau malu nautolu ha tukuaki'i 'oku to e mamafa ange Sea. Ko ia 'oku peh 'a e fehu'i Sea ki he 'Eiki Minisit Polisi ke angalelei p mu'a 'o tali mai kae toki fai ha hiki mei heni. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Minisit Polisi.

Toki tali mai Potung ue Polisi ki he tohi fehu'i Tongatapu 4

'Eiki Minisit Polisi: Sea ko u fakam l 'aupito ki he 'omai e faingam lie ko eni ke u to e lava ange ki 'olunga, tali atu e ngaahi fehu'i kuo fai ki ai e hoha'a 'a e kau Hou'eiki Fakaafongá.

Fakamolemole p 'a e Fakafofonga Fika 4 'o Tongatapu, ko u lave'i lelei p 'a e tohi ko ena na'a ke 'omai ka te u to e, ke u to e *follow* ia ke 'omai ha tohi hangatonu ki he Feitu'u na he ko e me'a ia na'a ke tokanga ki ai. 'Oku ou lave'i p 'oku te'eki ai ke 'omai 'eku l pooti ko 2016, 'ikai ke u ma'u lelei p ko e 15 p ko e 16 'oku 'asi ai 'a e tali 'a e Komisiona ki he me'a ko ia. Pea ko e tali ko ia 'oku ou 'ilo p 'e au ia na'e 'osi 'omai e fo'i me'a tatau ki he Minisit Lao pea na'e 'ikai ke fiem lie ki ai. Kaekehe, kaekehe ko 'ene t kungia ia ka te u to e vakai, ke mo'oni he na'a ke tohi ange ke 'omai 'a e tali ko ia.

Ko e me'a ko eni na'e toki me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u, 'i he sekisoni 17, 18, 19 mo e 20, mo'oni 'aupito 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele. Kapau 'e ma'u hatu ki'i taimi 'i he efiafi ni 'o te laulau lelei e 17, 8, 19, 20 fakapap langi mo e faka-Tonga, 'e lava p ke te 'ilo'i ai 'oku hang ko 'oku nau fepakipaki. Te u lava 'o faka, pea ko e me'a 'oku ou, ko u fakamolemole 'aupito kapau 'oku fanongo mai p 'a e Komisiona ki he 'eku lea ko eni 'oku fai. Ko e me'a ko eni 'oku ma tipeiti ai p he taimi lahi. Sai p homa v 'o maua, ka 'oku kehekehe 'ema fakakaukau mo e anga 'ema tui, pea 'oku fai ai p 'ema ngaué 'oku ne 'osi 'ilo p 'e ia 'oku 'ikai ke u tui ki he fo'i liliu ko eni na'e fai he 2010.

Tatau he taimi ni tu'unga Komisiona Polisi mo e Minisita

Na'e 'ikai ke u lele atu p 'o fai leva 'eku tu'utu'uni 'eku ongo'i ko 'eku fakakaukau ia. Ko e lava eni 'eku ta'u 'e 2 'i he potung ue pea ko u lava, he na'a ku lele atu na'a ku fakakaukau, na u fanongo p he talanoa 'oku ai p ki'i me'a 'oku muhumuhu holo p . Ka ko u lea atu ke u vakavakai lelei 'e Sea, p 'oku mo'oni e me'a ko ia. A'u mai ki he 'aho ni, te u fakapapau atu 'oku mo'oni e me'a ko ia. Pea ko e anga ia 'eku fakakaukau 'eku sio ki he, na'e fai e fo'i liliu he 2010, na'e lele mai mei mu'a, na'e, tapu p pea mo e Fakafofonga ko ia 'o Vava'u he'ene 'eke mai 'a e fo'i, p 'oku 'ikai ke taha p lainé, ka na'a ku talaatu 'oku ua e talupite, pea 'oku ua. He na'e a'u ko ki he 2010, tau peh p anga 'eku fakatonulea. Na'e *elevate* hake ki 'olunga p na'e teke'i hake ki 'olunga e Komisiona 'o na l volo mo e Minisit . Taimi ko , ki mu'a, ko e Minisit pea toki fika ua leva 'a e Komisiona pea 'oku l pooti hake Komisiona ki he Minisit . Mahino p 'oku 'ikai ko ha polisi, ko e tu'o fiha eni 'a e kau Minisit 'oku 'ikai ko ha polisi ia mei mu'a tuku kehe p 'a 'Akau'ola. Ka 'oku ai e fo'i fatongia ke l pooti hake. Ko e taimi ni, neongo p 'oku fai e l pooti ka 'oku tau'at ina p 'a e Komisiona p te ne l pooti mai p 'ikai. Me'a tau'at ina p 'a'ana. He koe'uhi hang ko ia 'oku tu'u he sekisoni 20, talamai 'e he sekisoni 17 ko e fatongia 'a e 'Eiki Minisit ko e tauhi ke maau 'a e fonua. Kapau te u fakalea peh . Pea ko e 'i ai ha potung ue 'oku 'i ai e ki'i va'a 'e taha 'oku ui p ia ko e *admin*. Ko e fanga ki'i me'a fakapule. 'A ia leva ko e fo'i va'a ko taha 'oku ui leva ia ko e *operation* p ko e mafu ia e potung ue, 'a ia ko 'oku nau fai, ko e mafu e Potung ue Polisi ko hono tauhi e maau, tuku e faihia mo e me'a ko ia. Talamai leva 'e he la'o ia, Komisiona p 'oku pule ki ai 'ikai te ke kau ai koe Minisit . Kae kapau te te pule'i ke maau ha me'a ha fa'ahinga feitu'u...

Lord Nuku: Sea, 'ai mu'a ke u ki'i fakatonutonu atu e 'Eiki Minisit Polisi.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Polisi: M 1 .

Fakatonutonu ki he kupu 18 Lao Polisi 2010

Lord Nuku: M 1 'Eiki Sea. Ko e ki'i fakatonutonu 'Eiki Sea fekau'aki mo e me'a p na'e me'a mai'aki ki ai. Ko e kupu 18 'o e lao ko eni 2010. 'E ngofua ke 'oatu 'e he Minisit Polisi ha ngaahi tu'utu'uni tohi ki he Komisiona fekau'aki pea mo hono ngaahi fakahoko hono ngaahi fatongia. 'Oku 'ikai ke peh ko e kupu ko eni 'oku ne tala mai 'e ngofua ke fai tu'utu'uni e 'Eiki Minisit ki he Komisiona 'aki ha tohi. Kupu 18 ko eni ko 'o e lao ki he polisi 2010 Sea. Ko 'eku fakatonutonu p ki ai he 'oku ne hanga 'o ...

Sea K miti Kakato: Ngofua ke ne 'oatu. Ngofua ke ne 'oatu. Na'e me'a mai p ki ai.

Lord Nuku: Ko ia 'oku ngofua ke ne fai tu'utu'uni. Ko e kupu ia.

'Eiki Minisit Polisi: Sai ia. 'Oku mahino ia kiate atu Sea, mahino ia kiate au.

Lord Nuku: 'Oku ngofua ke fai tu'utu'uni tohi ki he Komisiona 'a e 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Polisi: Ka ko u ki'i to e kole ange p ki he, kapau te ne to e lau'i ai leva mo e 20 ke mahino 'ena fetaulaki.

Lord Nuku: Ko e kupu ko eni, 'a eni ko vahe 3 ko e fatongia 'o e Minisit 'oku ne hanga 'o fakam vahevahe'i ai e Minisit pea mo e Komisiona. Pea 'oku 'omai leva ai he 17 ko e ngaahi fatongia 'o e Minisit ki he Kapineti. Ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Minisit ki he Komisiona he 18. Ngaahi fatongia 'o e Komisiona 'e fai ia ki he tu'utu'uni ko 'a e Minisit 'i he kupu 18. He 'ikai ke tau hopo ki he kupu ko 'i lalo ka 'oku pau ke tau fou hifo 'i he ngaahi fatongia ko eni. Pea 'oku tohi'i ai, ko e fatongia 'uluaki.

'Eiki Minisit Polisi: Sea kuo 'osi mahino ia kiate au. Ka te tau l loa tautolu h . Ka u hoko atu au ki he....

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele.

Taukave'i lava pe faitu'utu'uni Minisita ki he Komisiona

Lord Nuku: Ko e fatongia 'uluaki 'e ngofua, fakahoko ka ko e me'a ko taha ko 'oku hoko ko ki lalo, kuo pau ki he Komisiona ke fai pau, pau ki he Komisiona ke fai pau ki he tu'utu'uni 'a e kupu 'uluaki.

Sea K miti Kakato: Ko eni 'e, me'a mai ..

'Eiki Minisit Lao: Ki'i kole atu mu'a ke u ki'i tokoni Sea.

Sea K miti Kakato: Minisit Laó.

Taukave ha'iha'i kupu 18(3) faitu'utu'uni Minisita ki he Komisiona Polisi

'Eiki Minisit Lao: Ko 'eku ki'i tokoni p . Ko e hau he faka'ofa'ofa, hau he faka'ofa'ofa hono fakalea 'ona 'o e mafai 'o e Minisit , K toa ai 'ene tokanga'i ha'u, *overall*, k toa. Ka 'oku peh mai 'e he kupu 3 ko 'o e 18. Ko e kupu 3 ko ia 'oku ne to e t mate'i k toa k toa 'a e faka'ofa'ofa, mafai 'oku 'oange ki ai. He 'oku talamai ia 'e he kupu 3 ko ia, me'a fekau'aki mo e kupu 20 'oua

na'a ke ala ki ai. Pea kapau te mou me'a hifo ki he kupu 20. Ko e kupu 20 'oku ne talamai ai, ko e *Commander*, tau'at ina ia 'oku 'ikai ke to e kau ai ha taha a'u ki he Minisit . Kapau te mou me'a hifo ki ai. Hau he faka'ofa'ofa' a e fu'u mafai e Minisit 'oku 'oange he 'e kupu 18 ka ko 'ene a'u ko ki he kupu 18 (3) 'oku peh mai ai, 'oua na'a ke ala ki ha me'a 'oku lave ki ai e kupu 20. Ko e kupu 20 'oku ne peh mai ai, ko e Komisiona, tau'at ina koe 'i m mani k toa, 'oku kau ai pea mo e, 'oku 'ikai ke kau atu ai e Minisit ia. Pea to e a'u hifo ki he, a'u ki he kupu 23.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'ikai, 'ai mu'a ke u fakatonotonu mu'a e Feitu'u na. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha kupu 20 ko m mani k toa.

'Eiki Minisit Lao: Ko e kupu 23.

Lord Tu'ilakepa: Ko e kupu 20 ko e c p mo e d...

<001>

Taimi: 1430-1440

Lord Tu'ilakepa: ... 'oku totonu ke fai ha ng ue ki ai mea'i lelei he Feitu'u na. Ko e fakatotolo'i ha hia, 'ikai ke lava he 'e 'Eiki Minisit . Tukuange 'a e Komisiona ke ne fai e fakatotolo'i e hia.

'Eiki Minisit Lao: Ko 'eku 'uhinga ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Me'a ia e sino fakapolisi ko e kupu 20 ia.

Sea K miti Kakato: Ki'i me'a hifo p ki lalo Minisit Lao.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonotonu ia ki he Feitu'u na 'Eiki Sea ke ne mea'i. Ko e kupu ko ki lalo ki he d ko e kupu ia 'oku faingata'a'ia 'a e Minisit . Ka 'i ai ha tu'utu'uni fekau'aki mo e kau m mipa e polisi 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai ia 'o e 'Eiki Minisit ke tu'utu'uni ki ai. Ko e ongo fo'i kupu ia 'e ua 'e 'Eiki Sea 'oku me'a. Koe'uhí ko e 'oatu ko ko ngaahi l unga fel ve'i mo e ni'ihí 'i he kau ...

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki N pele. Ko e ...

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Sea, ki'i fehu'i p Sea. 'Oku te'eki ke 'omai ha fo'i lao ia Sea. Ko e talanoa ko eni 'oku m lie'ia e motu'a ni ia 'e Sea 'i he ngaahi poini fakalao Sea kae foki mu'a ki he 'asenita. Ka toki 'omai e lao ia e Pule'anga ko u tui au ko e taimi lelei ia ai ke fai hano t langa'i e kupu ko mo e kupu ko . Fekau'aki mo e 'asenita *Annual Report 2013* pau 'e paasi ia kae toki fai ha t langa'i. Pea ka 'ikai kapau 'oku 'i ai ha me'a ai ka tau nofo p mu'a Sea 'i he 'asenita kae toki ha'u e fo'i lao ia ko pea toki fai ha f me'a'aki ki ai. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a hifo p ki lalo N pele kae 'uma' 'a Tongatapu f .

Lord Nuku: 'Ikai ko 'eku fokotu'u atu koe'uhi ki he me'a ko eni ko 'oku fakahoko mai he 'e 'Eiki Minisit ...

Sea K miti Kakato: Ka tau toki hoko atu, ka tau toki hoko atu.

Fokotu'u fakafoki Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi 13-15 ke fakalelei'i

Lord Nuku: Ko 'eku fokotu'u atu ia 'a'aku Sea koe'uhí ko e l pooti ko eni ko 13/14, 14/15 'oku 'ikai fen pasi ia mo e lao. Fokotu'u atu 'e au ke fakafoki 'o fakalelei'i mai 'a e ngaahi fekau'aki pea 'omai ki Fale ni.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: He ko 'ene tu'u ko e l pooti 'e ua ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha kaunga ia 'a e 'Eiki Minisit ki he fai fatongia.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Ki'i fehu'i p 'Eiki Sea.

Lord Nuku: 'Oku f hangahangai ia pea mo e lao Sea. Ko u fokotu'u atu 'e au ke fakafoki, fakalelei'i kae toki 'omai.

Sea K miti Kakato: M l . Fehu'i ...

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Ko e fehu'i p Sea 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku 'ikai ke fen paasi pea 'omai mu'a Sea ke 'uhinga he ko e me'a ena na'e hoko 'i he polisi 'i he ta'u ko ena. He 'ikai ke lava ia 'o to e liliu. Ko e me'a ena ko e l kooti p *annual report* ia 'a e me'a na'e hoko 'i he taimi ko ena 'oku 'omai ai. Ngaahi me'a ki he kaha'u tau toki alea'i 'etautolu. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a hena 'oku mou peh 'oku f halaaki ko e taimi eni ke fai ai hano fai ha f me'a'aki ki ai m l .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: Sea.

Sea K miti Kakato: Ko e, mou ki'i me'a mu'a ki lalo ka u ki'i 'oatu eni. Ko e l pooti ko eni 13/14 'oku alea'i fakataha p ia 'i he 4.4. Ka ko 'eku lave'i he motu'a ni ho'omou ngaahi f me'a'aki 'oku fakalao p 'a e tu'u ia ko 'a e Lao ko eni ko 'o e Polisi. He 'oku fakalao p me'a ia ko eni ko 'oku fakahoko ko he 'e he Komisiona. Ko e me'a ko 'oku ou hoha'a ki ai ko tautolu p ko e Minisit Lao te tau fai e hoha'a ko eni 'oku 'omai he ngaahi, he 'oku tau vilovilo p tautolu homou ngaahi hoha'a. Ka he 'ikai ke tau lava 'etautolu ia 'o fai ha tu'utu'uni. Ko e me'a p 'oku fiema'u ko e liliu e lao ka tau lava 'o ma'u 'a taumu'a. He ko e ngaahi f me'a'aki ko eni e mafai 'o e Komisiona mafai 'o e Minisit pea 'oku mou ta'efiem lie ki ai he tu'u e lao lolotonga.

'Eiki Minisit Lao: Ki'i tali atu p Sea. Ko 'eku 'uhinga ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Lao: Ia na'e 'ikai ke u tu'u hake ai 'e Sea he 'oku kei teuteu ia ke 'omai 'a e liliu e lao 'a eni nau hanga 'o faka, sai p tau hoko atu tautolu ki h . Tuku mu'a 'a e, he 'oku f pakipaki ia.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisit Lao: Ko u loto au ke toki ‘omai p mu’a ia he taimi ko ‘e fakah mai ai ‘a e fokotu’u ki he liliu.

M teni Tapueluelu: Ka u faka’osi atu au ‘eku ki’i taimi ‘a’aku ia Sea kapau ko ia ...

Sea K miti Kakato: M l me’a mai Tongatapu f .

M teni Tapueluelu: Sea m l ‘aupito e, kuo m hino eni ia ‘Eiki Sea ‘e toki ‘omai ha lao ia ‘o fekau’aki, ko e ‘ohake p foki he motu’a ni ‘Eiki Sea ko hono ‘uhinga, ‘oku ‘at ia ke tau tohi fehu’i. Pea ko e taimi ko ‘oku tau tohi fehu’i atu ai fekau’aki mo ha hia ta’ofi ia he ‘e lao.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

M teni Tapueluelu: ‘A ia ko e fakangatangata ko mafai ko ‘o e Minisit Polisi ko e fakangatangata ia ‘o e fehu’i ko te tau lava ‘o fai ‘i heni. Pea ‘oku ‘ikai ko e Minisit Polisi p tapu mo ia ‘oku loka mo kitautolu ke fai ha fehu’i fekau’aki mo ha hia ko e Komisiona p ia ‘Eiki Sea. Ka ko e ki’i fakahoko atu p ‘Eiki N pele ko fika ua ‘o Vava’u ke ke mea’i p ko e Lao fo’ou ena ko 2010. Kapau te mou ‘eke ko hai na’a ne fatu e lao ko ena ko e ‘ofisa ko ena ‘oku tau tokanga ki ai ko ia na’a ne fa’u ‘a e lao ko eni pea ko ia p ‘oku sai ki ai. Na’a ne *draft* ‘a e lao ko eni na’e fokotu’utu’u p ia ke peh .

Sea K miti Kakato: ‘E Tongatapu f .

M teni Tapueluelu: Ka u hoko atu au Sea ki he faka’osi ‘i he tokanga ko eni ko fekau’aki mo e ...

Lord Tu’ilakepa: Sea ‘ai angé ho’o tu’utu’uni ke fe’unga p mo e Sea. Ko e tukuaki’i ko ia ‘oku ‘ikai ke u fu’u fakapapau’i ‘e au. Ko e ...

Sea K miti Kakato: Ko e ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ‘ikai ke ngofua ke ‘i ai ha taha ‘i he fonua ni te ne fa’u ha lao ko e ‘uhinga ke fakahaofi p ia ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou fakatokanga’i atu p au ki he Feitu’u na ‘oku ke tukuange p ke fai ‘a e ngaahi tukuaki’i ko . Tau talanoa p tautolu fai e t peiti ia he lelei taha ki he aofangatuku ko ‘e malava he ‘e Fale ni ka ‘oku ‘ikai ke u tui ‘Eiki Sea ki he fu’u tukuaki’i.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Kiate au ia ‘oku ou tui au ‘oku totonu ke fai ha ng ue ki he ni’ihi ko ia ka ‘oku ‘ikai ke tonu ke nau fa’u ha lao fel ve’i mo hono fakahaofi kinautolu.

Sea K miti Kakato: M l .

M teni Tapueluelu: M l Sea. Ko e lao ko eni na’e fatu ki mu’a he 2010 ko e *draft* ia mei he Potung ue Polisi pea fakah mai ko ‘o ‘omai ‘omai ki heni ‘i he lave’i ‘a e motu’a ni ki ai Sea.

Mahu'inga ke tokangaekina k ke f nau ako

Ka u hoko atu au ki he peesi 45 Sea. Ko e kaveinga eni 'Eiki Sea 'oku mahu'inga ke tokangaekina he 'oku tolonga mai. Ko e polisi 'o e to'utupu mo e kau faihia 'oku te'eki ta'u fakalao. Pea ko 'eku fehu'i p 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko e l pooti eni 'o e 2013 'oku peh . "Neongo 'oku lolotonga fakahoko e ng ue ki he Fakamaau'anga mo e founa ng ue makehe kiate kinautolu 'oku te'eki ta'u fakalao, 'oku te'eki 'i ai ha founa ng ue, 'oku te'eki ai ha founa ng ue kuo tali faka-Pule'anga ke ng ue'aki kiate kinautolu kei ta'u si'i p tu'u ke u sia mei he faihia. 'Oku 'i ai e faingam lie ke to e tokolahi ange to'utupu faihia 'i loto he ta'u 'e nima ka hoko kae 'ikai fakahoko ha ng ue."

Pea ko e konga eni 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea. " 'Oku kau e f ke'ike'i mo e t fakaako 'i he pole ko eni. Neongo e ngaahi ng ue ne fakahoko he 'e Potung ue Polisi ngaahi ako pea mo e k miti mo e community 'oku 'ikai ke h mai ha ola 'oku ng ue lelei ke holoki e f ke'ike'i." 'Eiki Sea 'oku fai ai e fehu'i ko e vaha'a ko eni ko vaha'a taimi ko eni ko e mo'oni na'e 'i ai 'a e ngaahi k miti na'e toe fokotu'u p ia na'e kau ki ai 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku, na'e tu'u fakafokif ia he tuku atu he 'e 'Eiki Minisit na'e Sea ko 'i he k miti ko ia. Ka ko e fehu'i p pe 'oku to e 'i ai ha k miti p ko ha founa ng ue. Ko hono 'uhinga Sea ko e fet 'aki fakak lisi ko e 'unu atu eni ki he s poti fakak lisi pea mo e 'akapulu. Pea ko e ki'i fehu'i p 'Eiki Sea p 'oku 'i ai ha fa'ahinga founa ng ue kuo pau fakapapau'i 'e lava 'o fakafen pasi 'aki 'a e palopalema ko eni p 'oku kei tu'u tatau p mei he 2013 ki he 17. Ko e fehu'i p Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Polisi: Sea m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: Na'a 'oku ngali 'osi e k ia.

Tali Pule'anga ki he t kunga k faka'apiako

'Eiki Minisit Polisi: H fanga p he fakatapu kae ki'i fakahoko atu p ha tali ki he fehu'i ko eni. Ko e l pooti foki eni 'o e 2013 ta'u eni 'e nima mei ai. Pea ko e mo'oni na'e ki'i faingata'a ange 'a hono ta'ofi 'a e me'a ko eni pea 'oku hang p ko e l pooti ka ko e tu'u ko 'i he taimi ni 'oku faka'ofa'ofa ange 'a e fo'i v ko ia.

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit Polisi: 'Oku 'i ai p fanga ki'i me'a 'oku 'asi ka ko e fo'i v ko hang tau peh , ko e v ko K lisi ko Tupou mo e K lisi Tonga 'osi haiane'i haiane'i 'aupito ia.

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit Polisi: Fanga ki'i me'a p eni ia 'oku kei me'a ka ko 'emau, ko e ng ue 'e fai 'aki p ia 'o lava 'a e ' me'a ko ia.

Sea K miti Kakato: 'A ia ko e fokotu'utu'u ia ko e haiane ?

‘Eiki Minisit Polisi: Ko e ...

Sea K miti Kakato: Ko e fehu’i Minisit ‘a Tongatapu f p ‘oku ‘i ai ha fokotu’utu’u ng ue.

‘Eiki Minisit Polisi: Ko ia ko ‘ene lava ko e ‘i ai ko ‘a e ng ue na’e fai ki ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisit Polisi: Pea ko e fokotu’utu’u kau pea mo e kau, ko e meimei ko e ‘ai k miti ko e me’a p ia ‘oku fai ka ko e loto ko ‘o e kakai ko na’a nau ng ue’i e me’a ko e me’a mahu’inga ia. Tau ma’u e, tau peh p ki he fo’i v ko ia ‘o e K lisi Tonga mo e K lisi ko Tupou tau ma’u e ongo puleako lelei ‘aupito he taimi ni. Na’e ‘ikai ko e lea p hona ngutu ka ‘oku na ng ue ki ai. Hoko e fo’i v ia ko ia ‘oku fe’ofa’ofani. ‘Omai p tamaiki Toloa ia ‘o hopo hifo ‘i ‘Atele ‘o nau ‘o fai ‘enau ki’i faikava ai. ‘Ohovala p kuo ‘asi e kauleka ‘Atele ia ‘i Toloa fai ha ki’i kalapu ai ‘oku nau ‘i ai. ‘Oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a ia. Ko u tui ‘oku ‘i ai p fanga ki’i me’a ‘oku ki’i hoko ka te tau ng ue atu p ma’u p ha kakai ‘oku nau loto ‘aki ke ‘oua to e hoko e me’a pea hoko lelei p .

Sea K miti Kakato: M l Minisit .

‘Eiki Minisit Polisi: M l ‘aupito Sea.

M teni Tapueluelu: Faka’osi p Sea.

Sea K miti Kakato: Pea fakam ’opo’opo mai ai p .

Tokanga ki he mafai he kupu 1(15) Lao hala pule’anga

M teni Tapueluelu: M l Sea. Ko e peesi 46 ai p ‘Eiki Sea fekau’aki ko eni mo e malu ko fononga ‘i he hala Pule’anga. Ko ‘eku fehu’i p ia ‘a’aku, ko e Lao ko eni ko ki he F folau’aki ‘i he Hala Pule’anga ‘Eiki Sea ‘oku ma’u he motu’a ni ko e kupu ko ko e kupu ‘uluaki ki he 15. Ko ‘etau peh ko e ...

<002>

Taimi: 1440-1450

M teni Tapueluelu: kau heni ‘a e kole ke l sisita, l sisita ‘o e me’alele, ngaahi saliate misini, ‘oatu ‘a e laiseni , tautea ki he ng ue’aki ‘o e saliate m sini, ‘oku ‘i ai hono ngaahi peleti p ngaahi laiseni ‘oku ta’efakamafai pe mate, fetongi ‘o ia ‘oku ‘a’aná (*owner*), tamate’i ‘o e laiseni, ko e ki’i fehu’i p he ‘oku fakah heni ko e ‘Eiki Minisit Polisi’ ‘oku ‘i ai e mafai ko ía Sea. ‘Oku kei tu’u ‘a e ‘u mafai ko ía mei he Kupu 1 ki he 15 ko ‘o e *Traffic Act* p ‘oku ‘osi hiki ia ki he *Infrastructure*? ‘A ia ko e tu’u ‘a e la’o ia ka ko e *service* ia ‘i he anga maheni ‘oku ia ki he *Infrastructure* mo e Potung ue ko ía Sea. Ke ki’i fakapapau’i mai ang kapau ‘oku me’á pe ‘oku kei *relevant* ‘a e tu’u ‘a e ngaahi kupu ko eni ko he *Traffic Act* p ‘oku taau ia ke *review* e ‘u ... fehu’i p ia Sea.

Sea K miti: 'Eiki Minisit ?

M teni Tapueluelu: Sea m l . M l e ma'u faingam lie.

Sea K miti: 'Io

'Eiki Minisit Polisi: Kole atu 'e Sea he fehu'i ko ení. Ko e fehu'i ko ení 'oku te'eki ke u fu'u loko ma'u lelei. Mahino p kuo hiki 'a e laisení mo e me'á ki he Potung ue ko ia e Ngaahi Ng ue Lalahí ka ko hono fakam lohi'i ko laó 'oku kei fai p kau polisi. Ko e ki'i kongá ko eni 'oku fai ki ai e tokanga 'a e Fakafofonga Fika 4, 'asili ai na'e polisi foki e me'á pea 'oku ne ma'u 'e ia e fanga ki'i *detail* ko ia e me'á. Ka te u lava p ke u toki foki mai kae 'oleva ke u ma'u lelei pe 'oku 'ave ki'i kongá ko ení, pe 'oku tuku p 'ia mautolu pe 'oku 'ave ia ki he Potung ue 'a e Ngaahi Ng ue Lalahí. M l .

Fokotu'u atu.

Sea K miti: Fokotu'u mai . Ai mo e pou pou. Me'a mai Ha'apai Fika 2 N pelé ka tau toki p loti.

Lord Tu'iha'ateiho: M l 'aupito Sea, kuo u kole p ke u h fanga he fakatapu. Sea kuo u fokoutua hake pe eni 'o sio ki he ngaahi Polisi Fakakoló,

Sea K miti: Peesi fihá N pele?

Lord Tu'iha'ateiho: Peesi 9 Sea.

Sea K miti: Peesi 9, 13?

Fehu'ia pe kuo ngaue'aki Tonga ni Lao ki he ngaue'aki leta faka'uli

Lord Tu'iha'ateiho: Ko e ma'u e ngaahi ikuná. 'A ia ko e peesi 9 'oku 'asi ai ko e Polisi Fakakoló, 'a ia ko e kolo eni 'e 33 'o a'u ai p ki he 'Otu Motú. Sea 'oku, kou 'ai ange ke u ki'i 'eke ang ki he Minisit 'o fekau'aki eni mo e ngaahi 'u fakatamaki ko eni 'oku fa'a hoko ko he hala pule'angá, pe 'oku fakalao'i e ng ue ko 'oku ui ko ko e *seat belt* ko p ko e h e me'a peh . Pe 'oku hanga he kau Polisi 'o hiki tikite 'a e me'a ko ení 'a e ta'eng ue'aki 'a e letá?

Sea **K miti:** 'Eiki Minisit ?

Tali Pule'anga te'eki ngaue'aki lao ki he ngaue'aki leta faka'uli

'Eiki Minisit Polisi: M l Sea. Tapu mo e fakataha ni. 'Oku te'eki ai ke fakalao'i fakamolemole 'Eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai, 'oku te'eki ai ke fakalao'i 'a e 'ai ko ia 'a e letá. Kae fai pe fakakaukau ki ai 'i he kaha'ú ki he fo'i fakakaukau ko iá. M l Sea.

Sea K miti: M l . Me'a mai N pele 'Eua. Kei hoko atu p 'e ...?

Lord Tu'iha'ateiho: 'Ikai kapau 'oku ke fiema'u 'e koe ia ke u tangutu au ki lalo.

Sea K miti: Me‘a mai koe.

Lord Tu‘iha‘ateiho: ‘Io. Ko e anga ko ‘eku sio ko ki he ‘Otu Motú, m l ‘aupito e ng ue ange ko ki Ha‘apai he ‘oku ‘ilonga ‘aupito ‘a e ng ue ‘a e Feitu‘u na ko e ...hang na‘a ku lele atu he ‘A‘ahi Faka-Fale Aleá, na‘e ‘i ai ‘a e *Fire Department* fo‘ou fekau‘aki ... fehangaaki p mo e uafú. M l ‘aupito e ng ue lahi ko iá, fanongo ko e tokoni ia ki Ha‘apai. M l ‘aupito Sea e ma‘u faingam lie.

Sea K miti: M l . Me‘a mai N pele ‘Eua.

Tokanga ke fakah mai ki Fale Alea me‘a fen pasi mo e Lao

Lord Nuku: Tapu pe mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea. Ko e fakahoha‘a ko motu‘a ni ia, hang p ko e fakahoha‘a ko na‘a ku ki‘i kamata fakahoko atu ‘anenaí, fekau‘aki pea mo e lao ko ení ‘Eiki Sea. Ko e lao ko ení ‘i he‘ene tu‘u ‘i he konga ‘uluakí ‘o fekau‘aki pea mo e ‘uhinga‘i leá Sea. ‘Oku ma‘u mafai ‘oku foaki ia ki he faka‘uhinga‘i leá ki he Komisioná. Pea ko ‘ene tu‘u foki ko he laó ia ‘Eiki Sea, ‘a ia ko e 51, ko e Minisit ‘oku foaki ... ‘a ia ko ‘oku l pooti mai ko ki he Fale Aleá ni. Ka ko e lao ko ení ‘oku foaki ia ki h pea kapau leva hang ko e me‘a ko ‘oku tukuaki‘i he ‘aho ni. Ko e fehu‘i p ki he Minisit p ‘oku ai ha mafai e Komisioná ke ne hanga ‘o fakah mai ‘o fakatatau ki he tu‘u ko ‘a e laó, ‘o fakatatau ki he tukuaki‘i ko ‘oku ne fai? He ko ‘ene tu‘u ‘ana ko ‘i he ‘uhinga‘i leá, ‘Ofisa Ma‘u Mafai, m mipa ... he ‘oku ‘alu hifo ia ki heni ‘oku ai e Poate ia. Poate ia ki he kau Polisí, ‘i he lao ko ení. Ka koe‘uhí ko e ngaahi fehulungaki ko ení, pea hang ko e ngaahi me‘a ko ‘oku fehu‘i atu ko ‘i he taimi ni, ko e fakamatala ko ení na‘e ‘omai ia ki Fale ni ‘o fakatatau ki he lao ko ení Sea. Pea ko e me‘a ia ko ia ‘oku fai ai hono fehu‘í. Pea kapau leva ko ia pea hang ko e me‘a ko ‘oku tukuaki‘í ‘ikai totonu ke ‘omai ‘a e Fakamatala Fakata‘u ia ko ení kapau ko e l pooti ia ‘a e Komisiona Polisí. He ‘oku ‘ikai ke l pooti mai ‘a e Komisiona Polisí ia ki heni, ka ko e Minisit Polisí ia ‘oku l pooti mai ko ki hení. Ka ko e ‘uhinga p ia hono fehu‘i atú he ko e me‘a ia na‘e fai ai ko ‘atu e fakakaukau ko ‘anenaí, ke to e fakakaukau‘i he ‘Eiki Minisit ke fakalelei‘i ‘o hang ko e ngaahi kupu ko eni ko na‘e fai ki ai e talanoá, 17, 18, 19. ‘Oku ne hanga ‘o fakamatala‘i mai ‘a e ngaahi mafaí ai. Ka ko e ‘uhinga ia Sea ‘a hono ‘oatú, he ‘oku tatau p 13/14 pea mo e 14/15. ‘Ikai ke na to e natula kehekehe. ‘A e mafai ko ‘oku fai ki ai ‘a e feme‘a‘aki ko he taimi ni pea mo e mafai ko he laó. Ko e laó, ‘oku pau ke fa‘u e ngaahi fakamatala mo e ngaahi tu‘utu‘uni ng ue kotoa ‘a e Pule‘anga ni ‘o fakatatau ki he laó. Pea ko e lao eni ko 2010, ‘oku ne hanga ‘o ‘omai e me‘a ko ení ‘Eiki Sea, pea ko e ‘uhinga pe ia ‘a e fokotu‘u atu ki he ‘Eiki Minisit . Kapau ko e me‘a ko ení ... he kiate aú ia ‘oku mahino kiate au ia ‘a e tu‘unga Minisit Polisí, ko ia ‘oku ne hanga ‘o pule‘i e me‘a faka‘etimini ia ko , *administration* ko ‘a e Potung ué. Ko e fakahoko ng ue *operation* ko e me‘a ia ‘a e Komisioná. Pea ‘oku na feng ue‘aki p ‘i ai. Ka ko ‘ene tu‘u ko he ‘aho ni ‘oku hang ‘oku fai e fet ‘aki kehekehe Sea ‘i he v ko ‘o e Minisit Polisi pea mo e Komisioná, ko e me‘a ia ko ‘oku fakafehu‘ia ai ení he ‘oku fakamo‘oni ‘a e ‘Eiki Minisit Polisí kae fakamatala ‘a e Komisioná ia. Pea ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha‘a atú, ‘asi p ia ‘i he peesi ko eni ko ‘o e 14, 15. ‘A e ngaahi fakamatala ko iá Sea. Fakamo‘oni p ‘Eiki Minisit h , pea fakamo‘oni ‘a e Komisiona Polisí ‘i he fakamatala. Fakahoko e ngaahi fatongiá, pea ko e ‘uhinga peh pe ... ko e kole atú. Ko e anga ia e fakakaukau ‘akú kapau ‘oku ‘ikai ko e ‘ulu e ‘Eiki Minisit ia e Potung ue ko ení Sea ‘oku ‘ikai ke u tui au ia ‘oku tonu ke ‘omai e fakamatala ko ení ki Fale ni, ‘o fakatatau ki he tu‘unga ko eni e laó. Ko e me‘a p ‘oku fai atu ki ai e tokangá mo e fokotu‘u atu ko na‘a ku fokotu‘u atu ‘anenaí, kapau ‘oku anga peh , pea fakalelei‘i p he ‘oku ‘ikai ko ha me‘a lahi, he ko e me‘a eni

ia kuo 'osi fai e ng ue ki ai. Kuo 'osi e ng ue ki hení, p 'oku fakalaó? Ko 'eku fehu'í ia. Pe 'oku fakalao p 'oku ta'efakalao? He 'oku fai e fetukuaki koe'uhí ko e anga ko fai fatongia ko 'oku 'omai ki ho Falé Sea. Ka 'oku tonu ke 'omai e me'a ki ho Fale ni pea 'omai 'o fakatatau ki he lao ko ení Sea. Lao Polisi. Ko e fokotu'ú atu ia Sea. M 1 .

Sea K miti: Me'a mai N pele 'Uluaki 'o Vava'ú.

Tokanga ki ha ng ue Pule'anga ki ha fale hopo ma'a e f nau

Lord Tu'i' fitu: M 1 'aupito Sea. Ko 'eku ki'i tokanga p au ki he peesi 46, ko e ngaahi pole 'a e Potung ué, fekau'aki eni mo e me'a na'e fai ki ai 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisit Polisi, 'oku lahi e feke'ike'i he v e f nau, mo e ngaahi palopalema p 'oku hoko ki he f nau tupu e fonuá. Ka 'oku fokotu'u mai e pole ko ení ka 'oku te'eki ai ha Fakamaau'anga totonu ke fai hono tokonia ke ng ue p ma'a e fanga ki'i f nau ta'u ... ko e tamaiki, *juvenile*. He 'oku lave'i he motu'a ni meimei ko e 'u me'a fakafale hopó 'oku tatau p kakai lalahí pea mo e f nau. Na'a pea mo e m tu'a 'oku tokanga'i, tapu mo e 'Eiki Minisit Mo'uí, 'oku 'i he tafa'aki 'o Mapa Puloká, 'oku kau p pilisoné hono tuku nautolu 'o malu'i ke toki fai hono 'ave kinautolu ki ha feitu'u. Fai e tokanga 'a e motu'a ni p kuo fai ha ng ue 'a e Pule'angá ke fai mo fai ha ng ue fakavavevave, ha'atau fale hopo ma'a e f nau. 'Oku ai p ngaahi lao ia ki ai ...

<003>

Taimi 1450-1500

Lord Tu'i' fitu: ...fakam mani lahi hang 'oku tau ma'u mei 'Aositel lia, k 'i ai mo ha'atau kau ng ue ai 'a e kau Polisi Tonga ke vahe'i p kinautolu ke nau tokanga'i fe'unga p ngaahi teu 'e fai kia nautolu 'i he ngaahi me'a ko eni 'oku fekau'aki mo e tamaiki Sea, ko e ki'i me'a p ia 'oku ou tokanga atu ki ai 'i he l pooti, 'oku ou fokotu'u atu 'e au 'ikai ke to e 'i ai h me'a te u to e fakahoha'a ki ai.

Sea K miti Kakato: M 1 . 'E Fakafofonga Vava'u 16, Vava'u 15 k taki.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki K miti Kakato. 'Eiki Sea kau ki'i lavelave atu p ki he...na'e me'a foki 'a e Minisit 'anenai ko e taha 'o e 'uhinga hono fa'u ko 'o e lao ko eni ki he kau Polisi 'o fakamavahe'i 'a e ngaahi mafai ko 'o e Minisit mei he Komisiona koe'uhí ko e lakanga fakapolitikale 'o e Minisit . Pea 'oku fili fakapolitikale ia.

Laumalie na'e fa'u'aki Lao Polisi 2010

Sea, ko hona mafai 'i he lao ko eni 'oku 'osi mahino p hono kehekehe. Tau peh ko e kupu 18 'oku ne talamai ai ko e fatongia 'o e 'Eiki Minisit ko hono pule'i fakal kufua 'o e Potung ue. Ko hono fakalele ko 'o e Potung ue pea peh ko hano fakatotolo'i h fa'ahinga me'a he 'ikai ngofua ki ha taha p ke ne to e kaunoa 'i he fokotu'utu'u ng ue ko 'a e Komisiona. 'Oku na m vahevahe p 'iate ia p . Ko e taha 'i he ngaahi 'uhinga ia ko na'e fa'u ai 'a e lao ko eni Sea ko e me'a ko na'e hoko 'i he 2006, ko e me'a na'e hoko na'e fai 'a e fefakaongoongo'aki 'o tupu ai 'a e maumau lahi 'i Nuku'alofa, koe'uhí ko e fe'alu'aki 'a e fefakaongoongo'aki pea 'ikai ke lava ke fakahoko 'o e fatongia 'o e Polisi ko hono pukepuke 'a e malu mo e tau'at ina 'a e tangata Tonga, ko e fakapau'i 'oku malu ia Sea.

Ko e taha 'o e sio ko ki hono fa'u 'o e lao ko eni, kapau te mou vakai 'i he ngaahi fonua ko eni ' takai 'o kitautolu kuo 'osi natula peh p ia ki mu'a. 'Oku 'i ai 'a e Komisiona mo hono fatongia, tau peh ko Fisi, ko e taimi ko ko e Kovana Seniale ia mo e Komisiona Polisi toki fakafou mai 'i he lao 'i he taimi ni 'o 'at p Komisiona. Ko Ha'amoia me'a tatau, ko e 'uhinga lahi 'Eiki Sea, ke tau'at ina 'a e ng ue 'a e Potung ue he 'e makatu'unga ai 'a e malu mo e ma'uma'uluta 'a e nofo ko 'a e fonua. Kuo pau ke nau ng ue fakataha, tu'utu'uni p 'e he 17, 18, 19 'a e feng ue'aki ko 'oku 'i loto. 'Oku 'i ai 'a e natula ko 'o e *check and balance* 'o e ng ue ke fai koe'uhi ke kei ma'u 'a e kaveinga ko eni ke ma'uma'uluta, melino mo tokanga'i 'a e kakai 'o e fonua he ko e fatongia ia 'o e kau polisi. 'Oku ou manatu ki he taimi ko na'e alea'i ai 'a e lao ko eni na'e fehu'i 'e he 'Eiki N pele 'e taha, f f kapau ko au 'oku Minisit Polisi pea u ha'u 'i he hala 'oku fai ha fuhu, he'ikai ke u lava 'e au 'o hifo atu 'o ta'ofi, ko e tali ko na'a ku fai Sea, to'o ho'o telefoni, telefoni ki he kau polisi ke mai 'o fai 'a e me'a ko ia na'a faifai ka ke h atu noa'ia ki ai pea ke foki mai tangai ho mata, h fanga 'i he fakatapu.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ka u ki'i fakatonutonu angé 'a e me'a ko eni, mahalo ko e ...kapau ko e fa'ahinga laum lie eni na'a nau alea'i'aki 'a e Lao ko eni 'i he 2010, te u ki'i fakatonutonu atu. Kapau te u t atu ki ha Polisi, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku ngofua 'aku ke u t ki ai ko e Minisit , ko 'eku lea 'e lea p ki he me'a ...te u lea p ki he Komisiona k 'oku 'ikai ke 'i ai ko e TokoniKomisiona, 'oua te u lea ki ha polisi. 'Oku 'i ai 'a e fanga ki'i fakaikiiki ia 'oku faingata'a 'oku totonu ke fakalelei 'a e fo'i 17, 18, 19, 20. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Taukave tapui lea ki ha polisi pe kulupu 'oka lolotonga fakatotolo'i ha hia

S miu Vaipulu: Ko e me'a ko 'oku tapu ko ke lea ai 'a e Minisit ki he Polisi, kapau 'oku lolotonga fakatotolo'i h hia, pea h atu 'a e Minisit ke tu'utu'uni, ta'ofi 'a e fakatotolo 'alu kia me'a, 'oku talamai p 'oku tuhu'i, tapu ke 'ai ki ha sino 'e taha p ko ha kulupu.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ka u to e ki'i fakatonutonu atu.

S miu Vaipulu: Ko e me'a eni ia ke ne lau 'ene lao Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Fakamolemole 'oku tapu ia, 'oku tapu ia. K ko 'ene talamai ko kau k a'u 'oku fai h fuhu, 'uluaki fo'i talamai ia, 'ene fo'i fakalea, fai h fuhu, pea u t ki ha polisi ke mai 'o puke me'a ko ia, 'ikai ke 'i ai ha ku mafai 'oku 'e taha ki ai.

S miu Vaipulu: 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisit Polisi: M l Sea.

Sea K miti Kakato: 'A ia ko 'etau ...'e Hou'eiki 'oku mo'oni p ho'omou ngaahi feme'a'aki k 'oku ou tui ko ena 'oku ke mea'i p ko e Komisiona p ko e Komisiona p ko e tokoni fai ki ai 'a e fetu'utaki k tau hoko atu he te tau fefakafekiki'aki.

S miu Vaipulu: Sea, 'oku 'at p ia ki ha taha p a'u p ko e Minisit p 'oku ta'e-Minisit ke t ki ha polisi 'o l unga'i ki ai 'a e me'a 'oku hoko.

Sea K miti Kakato: M l .

S miu Vaipulu: ...fu'u me'a tau'at ina ia 'a e Tonga kotoa mo ha taha 'oku 'aunofa mai ki he fonua ni ke fetu'utaki Sea, 'at p ia.

'Eiki Minisit Polisi: Mahino p ki he motu'a ni Sea ...

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit Polisi: ...t 'o l unga. Sai k kapau 'e toutou l unga 'a e kakai l unga 'a e kakai pea nau lele mai ki heni, ko e mai ki he motu'a ni fai mai 'a e l unga, talu 'emau l unga 'osi eni 'a e uike 'e ua p tolu, 'osi 'a e ta'u 'e taha 'oku 'ikai ke fai h me'a ia ki ai ki he me'a ko ia, p au peh atu, 'oku ...k taki 'oku 'ikai ko ha me'a ia te u lava 'o lea ai ki he Komisiona, h me'a fel ve'i mo ia, me'a 'ata'at p ia 'a e Komisiona, pea te nau 'eke mai kiate au ko e h hono 'aonga ho'o ha'u 'o ta'utu mai na'a mau fili mai koe ke ke ha'u ki heni 'o Minisit , kapau ko e tokotaha koe 'oku mau fili mai, 'ikai ke mou lava 'e koe ia 'o fai h me'a ki ai 'oku pule tokotaha ia na'e 'ikai ke fili mai 'e he kakai ko e h hono 'aonga, ho'o ha'u 'o ta'utu he sea. M l Sea.

S miu Vaipulu: M l . Ko e Minisit ia 'Eiki Sea ...

Sea K miti Kakato: Ko e me'a p na'a ku ki'i...

S miu Vaipulu: ...k taki ka u ki'i 'ai atu eni. Ko e 'ofisa polisi kuo pau ke ne 'i ai 'ene fuakava, ko e Minisit 'oku 'i ai 'ene fuakava kehe ia kehe , kehe .

'Eiki Minisit Polisi: Sea 'ai ka u ki'i fakatonutonu atu.

S miu Vaipulu: ...kehe hona fatongia ...

'Eiki Minisit Polisi: ...mahino ia 'osi 'i ai 'enau fuakava, na'a ku lele atu mole 'a e ...

Sea K miti Kakato: Mo me'a hifo ki lalo fakamolemole Minisit kae 'uma' 'a 15. Ko e ...'oku 'osi mahino p me'a ia ko 'oku mo feme'a'aki ai, k ko ho'omo ngaahi *opinion* eni 'oku mo hanga 'o 'omai 'a e kehekehe ko anga ko ho'omou, 'a eni na'a ku lave atu 'anenai te tau fakafekiki he me'a ko eni k 'oku kei me'a mai p Minisit Lao, 'e 'omai 'ikai ke 'i ai h taumu'a ia 'o 'etau feme'a 'aki, k ko e me'a 'oku ou kole atu kapau 'e peh , tau p loti he ko em e'a eni ia kuo 'osi. Ko e 'uhinga k tau hoko atu k tau tali ki he lao he ko e me'a ia te ne fakalelei'i mo fakatonutonu tautolu, he 'oku kei laum lie p Lao ia ko eni 'a eni 'i he 2010, pea ko e me'a p ia 'e tu'utu'uni. Kalake tau p loti.

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i t tanki atu p kae lele p ho'o p loti 'au.

Sea K miti Kakato: Ke lele p 'eku p loti ka ke t naki?

Lord Tu'i' fitu: ...'Io kae tokoni atu p ki he me'a na'e me'a ki ai 'a Vava'u 15, 'oku 'ikai ke

feongoongoi 'a e Potung ue 'o e Polisi mo e S tia, t naki atu mo eni, ko e tukung ue ko na'e fai 'i he 2005, na'e fai ai fefusiaki, na'e fai 'a e *redund*, ko ia p m l .

Sea K miti Kakato: Kalake tau p loti. M l ko eni kuo 'osi me'a p kau sikalaibe hono ...'a e miniti. Hou'eiki ko kimoutolu 'oku laum lie lelei ke tau tali 'a e Fakamatala Fakata'u, Potung ue Pollisi Tonga, 13/14, loto ki ai hiki ho nima ki 'olunga.

P loti'i 'o tali Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi Tonga, 13/14

Kalake T pile: Sea loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Fe'aomoeata Vakata'u, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakan , Sea loto ki ai 'a e toko hongofulu m f .

Sea K miti Kakato: K 'oku 'i ai h 'ikai h loto ki ai fakah mai mo ia.

Kalake T pile: 'Ikai ke loto ki ai 'a 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'ikai ke loto ki ai 'a e toko ua.

Sea K miti Kakato: M l , Hou'eiki tau ki'i *interval* ai, k mou toki me'a mai.

(Na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

<005>

Taimi: 1515-1530

S tini Le'o : Me'a mai e Sea e K miti Kakato. (Veivosa *Light of Life* Taka).

Sea K miti Kakato : Tapu p ki he Tokoni Pal mia Le'ole'o. Fakatapu heni ki he Hou'eiki Minisita 'o e Kapineta. Tapu ki he Kau N pele 'a 'Ene 'Afio, peh foki ki he kau Fakafofonga e kakaí. Hou'eiki mal homou kei fakalaumalie lelei, hoko atu ho'omou ngaahi feme'a'akí. Tau 'asenita, 4.5, ke mou me'a mai ki ai. Fakamatala Fakata'u Poate sino'i Pa'anga Mal l mei he ngaue, 15/16. Na'a tau fakapaasi pe e 4.4, Fakamatala Fakata'u Potungae Polisi Tonga, 13 mo e 14.

'Eiki Minisit Polisi : 'Io, 'alu fakataha p . Mal Sea.

Lord Nuku : Lave'i p , sea, ka na'e fokotu'u atu foki 'aneuhu, koe'uhí ke malanga'i fakataha, 13/14 mo e 14/15, pea na'e 'ikai ke .. tau lele p 'i he 13, peakuo 'osi p loti'i e 13. Kapau 'e foki p .

Sea K miti Kakato : Ki'i vakai'i atu ange ki he miniti, pe ko e me'a ia na'a ku fakahoha'a atu aí.

Lord Nuku : Kapau 'e foki p ki he miniti, ka ko e 'uhingá eni.

Eiki Minisit Polisi : Ko e me'a ia na'a ke me'amai'aki 'anenai, 13 mo e 14.

Sea K miti Kakato : Ko ia, na'e me'a hake houa ho'ata e Tokoni Pal mia, pea u fakahoko atu, 13, 14.

Lord Nuku : Te'eki ai ha feme'a'akiia, sea, 'i he 14/15. Ko e fakamanatu atu p ki he Feitu'una, pea kapau ko ho'o ma'ú ia.

Sea K miti Kakato : Ta u hoko atu ka tau toki fakatonutonu ia. 4.5.

Fakamatala Fakata'u Poate sino'i Pa'anga Mal 1 mei he ng ue, 15/16

Eiki Pal mia Le'ole'o : Tapu mo e Feitu'una, Sea. Tapu mo e Hou'eiki M mipa e K miti Kakato. Ko e ki'i Fakamatala fakata'u ena, 2015/16, 'a e *Retirement Fund*. Pea tuku p mu'a ke fai atu ha kongokonga lalahi. Ko e sino'i pa'anga ko eni 'a e kaung ue faka-Pule'anga, na'e 'i ai e pa'anga tupu ai, e 10.8 miliona, peesi 7, Hou'eikiMemipa, ko e hiki'aki eni 'a e p seti e 4.38 mei he 10.41 miliona he ta'u kuo hilí. K toa e pa'anga 'a e kau M mipa, 137 miliona, fakafehoanaki ia mo e 126 miliona, 'i he 2015, 'a ia ko e hiki'aki eni 'a e 8.6 miliona. Na'e tupu'aki 'a e p seti e 8.9 'ae mon 'ia 'a e kau M mipa, 'i he 'aho 30 'o Sune, 2016, 'a ia na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 132.5 miliona, fakafehoanaki eni mo e pa'anga 'e 121.7 miliona 'i he ta'u kuo 'osí, 2015.

'A ia ko e 'uhinga pe eni ia, Sea, lahi ange 'a e kau M mipa, pea fakalahiange, lahi ange mo 'enau tip sití, 'a ia 'oku 'uhinga ai ko eni 'a e hiki lahi mei he ta'u 2015 ki he 2016. Ko e kau M mipa ko eni 'i he Retirement fund, Sea, 'oku 5,031 'i he tu'u 'i he taimi ni. Kau M mipa ko eni 'oku nau mal 1 ka 'oku kei tauhi p 'enau pa'anga, 'ihe fund, Sea, 'oku toko 1,088. 'I he kau M mipa ko eni 'oku nau kau ko eni ki he *fund*, p seti e 47 ai ko e kakai fefine, p seti e 53, k e kakai tangata. Hou'eikiM mipa kapau te mou me'a hifo ki he peesi 8, ko e katoa e ngaahi fakamole 'ae Poate Sino'i Pa'anga ki he 2015/16, ko e 234,005, fakafehoanaki eni ki he 169,000 tupu 'i he 2015, hiki'aki eni e p seti e 37, tupu pe eni mei he ngaahi fakamole makehe ki he 'atita, kae'uma' hono toe fkalahiange 'a e kaung ue, mo e ngaahi fiema'u 'a e Poate.

Kapau te mou me'a hifo ki he peesi 9, Sea, 'oku 'atu heni 'a e breakdown kohono fakaikiia 'a e ngaahi ng ue na'e totongi atú. 'A ia ko e p seti e 15, ko kinautolu, ngaahi *payment* ia na'e fai atu kiakinautolu na'e pekiá. P seti e 27, ko e mon 'ia na'e tuku atu kimu'a. Ko e mon 'ia leva e ta'u mal 1 faka-Lao, p seti e 58. Fakaikiiki ena e *payment*, 'oku 'asi atu he t pile 'oku hoko atu pe 'i lalo koeni 'i he kalafi ko iá, Sea.

Ko e polokalama n ko eni 'a e *Retirement Fund*, sea, na'e 'asi ai ko e ngaahi tohi kole n fakakatoa, 'oku 8,143, 'asi eni he peesi 11. Ne lava ai 'o fakahoko he lolotonga 'a e ta'u pea ko e hiki'aki eni e p seti e 10.9 mei he ta'u kuo hilí. 'Oku kau eni 'i he polokalama lelei mo'oni, 'oku 'ikai ngata p he lelei ki he kau M mipa, ka 'oku sai ki he *fund*, ko e 'uhingá, ko e *interest* ko 'oku ne hanga 'o 'omai, ke to e tufa atu p ki hono kau M mipá. Ko e lahi 'a e kau mai 'a e kau M mipa ki he polokalama ni, ngaahi n iiki ko e p seti e 74, 'i he 'aho 30 'o Sune 2016.

Sea, 'i he peesi 13, Sea, 'oku 'asi heni na'e 'i ai e 27 miliona 'i he tu'u he taimi ni, fakak toa 27 miliona 'o e ngaahi n iiki. 'A ia ko e p seti ia e 20 'o e vahevahe 'e fakak toa 'o e ngaahi koloa

ko eni 'a e *fund*. Ko e pa'anga leva e 16 miliona na'e totongi atu he ngaahi n iiki he ta'u fakapa'anga ko eni. 'a ia ko e 16 p he fo'i ta'u ko eni ko hono fakak toa, 'oku 'i he 27 miliona na'e ngaue'aki 'i he ki'i n polokalama ko eni. Ko e totongi n ko eni 'a e tupu ko eni 'a e *Retirement fund*, Sea, 'oku p seti e 6.4, pea 'oku pau ke totongi ia 'i loto he ta'u 'e 3.

Sea, 'oku ou tui ko e ki'i fakama'ala'ala atu p ia 'a e fakakatoa 'o e tu'u ko eni 'a e ngaahi ng ue, ngaahi fakamole, pea mo e ngaahi 'inivesi 'a e pa'anga m l l ko eni 'a e kau ng ue mal l faka-Pule'anga. Ka 'oku tali fiem lie p kapau 'oku 'i ai ha me'a ke fakama'ala'ala atu, Sea.

Sea K miti Kakato : M l . Me'a mai, N pele Fika l 'o Vava'u.

Tokanga ki he meimei m mipa Poate Pal mia mo e Tokoni he ngaahi Poate Pule'anga

Lord Tu'i' fitu : M l 'aupito Sea. Ko 'eku to e fakamanatu atu p ki he Feitu'u na, na'e 'i ai e me'a 'a e Fakafofonga Tongatapu Fika 4, fekau'aki mo e kau M mipa ko eni he ngaahi Poate. Pea 'oku kei fakaongoongo ki he Pule'anga pe ko e h ha'anau tali. He 'oku ou fakatokanga'i hifo e Pal mia, mo e Tokoni Pal mia, 'oku na meimei kau p kinaua ia he Poate kotoa p . Pea 'oku Sea p e toko taha, pea toe Tokoni p e toko taha. 'Oku ou ongo'i 'oku fepaki ia mo 'etau ng ue, Sea. Kuo u lave'i hifo he Sipoti, 'oku ou fakamolemole p ki he Tokoni Pal mia, ko hono mala'e foki e Sipoti, na'e kau p ai. Ngaahi Poate lalahi, meimei ...

Sea K miti Kakato : 'Eiki N pele, me'a mai p he'etau.

'Eiki Pal mia Le'ole'o : Ki'i tokoni atu p , Sea.

Lord Tu'i' fitu : Sea, ko 'oku 'asi pe he 'uluaki peesi, ko eni ko e ngaahi tu'ungá eni, ko eni 'oku 'asi ko eni. 'Oku ou fakatokanga'i he ' lipooti kotoa p he ngaahi Poate, ko e ongo, ko e heilala koula eni ia 'oku 'asi ko . M l Sea.

Sea K miti Kakato : Me'a mai koe, Tokoni Pal mia.

Tali ki he hoha'a fekau'aki mo e memipa Poate Pal mia mo e Tokoni

'Eiki Pal mia Le'ole'o : Koe tokoni atu pe ke fakama'ala'ala'i e me'a 'oku tokanga ki ai e 'Eiki N pele. 'I he Lao ko eni 'a e *Retirement Fund*, Sea, ko e toko 3 mei he Pule'anga, pea ko e toko 3 leva, fili he kau ng ue faka-Pule'anga. 'A ia leva me'a ia 'a e Kapineti, ke nau fai tu'utu'uni pe ko hai e toko 3 te nau fakafofonga'i e Pule'anga. Pea fai leva e fili ia 'a e kau ng ue faka-Pule'anga, ki he toko 3 te nau fakafofonga'i mai kinautolu. Ko ia p , Sea, M l .

Sea K miti Kakato : M l . Me'a mai, N pele 'Eua.

Tokanga ki he mon 'ia e Retirement Fund ke 'inasi ai kau ngaue lau 'aho

Lord Nuku : Tapu p mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Ko e ki'i fehu'i p ke fakama'ala'ala mai p , 'Eiki Sea, koe'uhí p 'o fekau'aki pea mo e ngaahi mon 'ia ko eni ko 'o e pa'anga ko eni. Koe'uhí 'o hang ko e me'a ko 'oku ne me'amai'akí. Ko e n ko 'i aí, 'oku p seti p 'e 6. Mo e poini. Ka koe'uhí 'oku ngata p ia ki he kau ng ue 'ata'at p ia. Ka ko 'eku fehu'i ko ki ai. 'E malava ke kau atu 'a e kau ng ue lau'ahó, ke 'i ai hanau fa'ahinga mon 'ia. 'Ikai, ko 'eku

‘uhingá, hang ko eni ko e tu’unga ko eni he taimi ni, kapau ‘oku fakanofu kita mei he ng ue, pea ‘ai ha’ate ki’i n . He koe’uhí ko e kau ng ue faka-Pule’anga p , ka ko hono kehekehe p ‘oku lau’aho kae ng ue tu’uma’u . Ka koe’uhí ko e ngaahi mon ’ia ‘oku kehekehe ia ki ai, ka ko e anga ia ‘o e fakakaukau, ‘e ‘Eiki Tokoni Pal mia, p ‘e lava ke toe tuku atu, pea ka ‘ikai pea.. Pe ‘e lava ‘o faka’ata atu ki he fonua ke n e fonua mei ai, koe’uhí he p seti si’isi’i ko eni ko ‘oku ng ue’aki. M l Sea.

Sea K miti Kakato : Tali mai, Tokoni Pal mia.

‘Eiki Pal mia Le’ole’o : M l ‘aupito, Sea. Ko e n ko eni ‘oku tuku atú, ‘oku lava p ‘o ‘alu ‘o a’u ki he p seti e 50 ‘o e pa’anga ‘ae M mipa ‘oku ‘i he *fund*. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku lava ai ko ‘o ‘oua ‘e fu’u lahi, he ko e ‘uhingá ‘oku ‘i ai ‘ae malu’i ai, he ko e ‘uhingá ‘oku ‘i ai e s niti ‘a e memipa ‘i ai. ‘A ia ‘o lava ai ko eni ‘o ‘alu hifo ko eni ‘o p seti e 6.4. Fekau’aki mo e kau lau’ahó, ‘i he taimi ni, Sea, ‘oku ‘ikai ke ngofua. Ko kinautolu p ko eni ‘a e kau civil servants, pe ko e *established staff* ‘oku nau M mipa ‘i he *fund*, ‘oku nau lava ‘o n ‘i he ki’i polokalama noo ko eni, Sea. Ka ‘oku sai p ke fai ha ngaahi fakakaukau ki he ngaahi fokotu’u peh , Sea. Mal .

Sea K miti Kakato : M l . Me’a mai, ‘e N pele Fika 2 ‘o Vava’u.

Fehu’ia pe ‘oku to’o vahe kau lau ‘aho

Lord Tu’ilakepa : Sea, ke ki’i fkamolemole p Sea. Sea, ‘oku ‘ikai foki ke u fa’a muimui’i ‘e au ‘ae polokalama ko eni, ka ‘oku ou lave’i p ‘eau ‘oku ‘i ai e me’a pehe ni he fonua ni, Sea, fekau’aki pea mo e *retirement*, Sea. Ko e tu’u foki ‘a e kau ng ue lau’ahó, ko ‘eku fehu’i pe ki he ‘Eiki Tokoni Palemia. ‘Oku nau kau he to’o ko eni ‘enau v henga, ‘o hang ko eni ki he. ‘Oku mahino pe e to’o ia ki he tukuhaú, ‘o kapau p foki ‘e a’u ki he 7,000 ‘ap ‘a e tu’unga v henga., pea toki to’o leva ‘enau tukuhaú. Ka ko ‘eku ‘uhinga ‘aku ia ki he to’o ko ‘a ‘enau contribute ‘anautolu ki he *Retirement*. ‘;Oku nau kau ‘a e kau lau’aho ‘i he to’o ko ‘eni? He ‘oku hang foki ko Fale ni, ‘oku to’o ‘a e peseti ‘e 10 ‘ap , ‘a e M mipa kotoa p , pea toki ‘omai leva ‘e he Pule’anga ‘a e p seti ‘e 20, ‘o fakataha’i ia pea mo e s niti ‘a e M mipa kotoa. Ka ‘i ai ha ‘aho ‘oku mavahe pea mei he ‘api ni, pea ‘oku lava leva. Kaikehe, ‘oku kehekehe p , ka ko si’eku tokangaekina pe ‘eau, he ‘oku tokolahi taha he ng ue, ko e ni’ihi ko , ‘a e ni’ihi na’e fai ki ai ‘a e fakahoha’a ‘aneuhu, mo e ‘aho he uike kuo ‘osi. ‘Oku ‘i ai hanau v henga m l l , ‘oku to’o mei he’enau vahenga, ‘i he m meniti ‘oku nau hoko ai ko e tokotaha sev niti ngaue ma’a e Pule’anga Tonga. Ko ia p .

Sea K miti Kakato : Me’a mai, Minisita T naki Pa’anga.

‘Eiki Minisita T naki Pa’anga H Mai : Tapu mo e Sea, pea tapu p mo e Hou’eiki e K miti Kakato. ‘Eiki Sea, hange p ko ia na’e me’a ki ai e Tokoni Pal mia, ko e kau M mipa p ‘oku ngofua ke nau n , pea ‘oku to’o mo e kongamei he’enau vahé, pea to e to’o leva mo e konga ‘a e Pule’anga ‘o ‘oatu ki ai. Ko e kau ng ue lau’aho ia, koe’uhí ko e taimi ko ‘oku fakang ue’i ai kinautolu ‘oku ta’epau. ‘Ikai ke nau kau kinautolu he polokalama ko ení.

Ko e *Private Sector*, ‘oku to’o ia, neongo ko e lau’aho, ka ko e *scheme* kehe foki ia, ‘a ‘oku ng ue’aki ki he *private sector*.. Ko e *scheme* ko na’e ng ue’aki ‘e he Pule’angá, ‘oku ‘ikai ke

kau ki ai e kau lau'aho. Ka 'oku ou tui. Kuo 'osi tali 'e he Pule'anga ia e *policy*. Kapau kuo 'i ai ha taha kuo ng ue fuoloa he Pule'anga, lau'aho, ko e taimi ko 'e m l l ai, oku 'oange e ta'u 'e l, pea 'oku 'i ai e *scale* 'oku ng ue'aki, 'o 'ene v henga, ko e hang ko e ki'i me'a'ofa, pe ko e *gratuity* he lea faka-Pilit nia, ko e 'uhingá ke fuoloa 'ene ng ue lau'aho ma'a e Pule'anga. M l .

Sea K miti Kakato : Mal . Fokotu'u mai eni. 'Oku 'i ai mo ha pou pou? K taki 'a Ha'apai Fika 2, N pele, 'o me'a mai ka tau toki hoko atu.

Lord Tu'iha'ateiho : M l 'aupito,Sea. Sea, ko 'eku sio hifo p 'a'aku ki he peesi 13, fekau'aki pea mo e tip siti taimi pau, 2015/16, 'a ia ko e p seti e 37 'i he *TDB*, p seti e 17 'i he *MBF*, pea p seti e 46 'i he *ANZ*. 'A ia 'oku fa'a fiha 'a e *return* ko eni 'oku fa'a ma'u mai ko eni mei he ngaahi ' . 'Oku *benefit* 'aupito ia ki he fakal kufua ko eni 'a e *investment*, 'i he taimi ko 'oku fakah 'i he taimi l loa peh á, pe 'oku. 'A ia ko e peesi 13 ia, k taki. M l .

'Eiki Pal mia Le'ole'o : Sea, m l 'aupito e ma'u faingamalie ke tali e fehu'i na'e 'omi mei he Hou'eiki N pele.

Sea K miti Kakato : Me'a mai Tokoni Pal mia.

'Eiki Pal mia Le'ole'o : Ko e tu'u he taimi ni 'oku fu'u lahi e s niti ia he taimi ni, ka 'oku si'isi'i e fiema'u tip siti 'a e ngaahi pangik . Pea 'oku *very low* 'aupito 'a e *interest* he taimi ni. 'Oku fai e tokanga makehe ki ai 'a e *Retirement Fund*, ko e 'uhingá ke lava 'o teemi tip siti, ke ma'u mai ha ki'i seniti, ke lava 'o tufaki ki he kau M mipa. 'A ia 'oku tu'u he taimi ni, 'oku meimei lele 'o a'u ki he peseta 'e 6 he taimi e ni'ih. Pea hang p 'oku mou mea'i, 'oku 'i ai e pangike 'oku a'u 'o p seti e 6. Ka 'oku nau tali p 'enautolu, 'alu hake p mahalo ki he 1 miliona. Ka ko e toengá ia, 'oku 'ikai ke nau ofi kinautolu he p seti 'e 6 he taimi ni. 'A ia ko e kongá ia e me'a 'oku fai e tokanga lahi ki ai 'a e kau ng ue, kae 'uma' p mo e Poate. Ke fai ha sio pe

<006>

Taimi: 1530-1540

'Eiki Pal mia Le'ole'o: ...P ko e to e h ha founa tukukehe 'a e p nite, *bonds* mo e me'a peh , he ko e tu'u he taimi ni 'oku lahi 'a e pa'anga ia he m keti pea 'oku 'ikai ke to e fu'u kumi mai 'e kinautolu ha ' *term deposit* 'oku m 'olunga tukukehe p 'a e fanga ki'i pa'anga si'isi'i p 'oku lava p 'o feinga'i p na'a lava 'o ma'u p mei ai ha ki'i s niti, k 'oku kau 'a e polokalama n ko eni ko eni ki he kau ng ue faka-pule'anga ia 'i he pa'anga lelei 'oku foki mai, he 'oku sai ko 'ene ha'u p 'a e *interest* ko iá pea to e foki atu p ko e *interest* ki he ngaahi *account* ko eni 'a e kau m mipa ko eni 'o e *fund*, m l Sea.

Lord Tu'iha'ateiho: M l 'aupito Sea

P loti 'o tali Fakamatala Fakata'u Poate M l l kau ngaue Fakapule'anga

Sea K miti Kakato: M l Hou'eiki pou pou mai, Kalake tau p loti, Hou'eiki ko moutolu 'oku laum lie lelei ki he 4.5 fakah 'aki ia mou loto ke tau fakahoko tali ia fakah ia 'aki 'a e hiki homou nima ki 'olunga

Kalake T pile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Havili Lavulavu, Fe’aomoeata Vakata, ‘Eiki Minisit Ako, ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki Minisit Ngoue, ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga, ‘Eiki N pele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa, ‘Eiki N pele Tu’i’ fitu. ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a e toko 16.

Sea K miti Kakato: ‘I ai ha ta’eloto fakah mai

Kalake T pile: ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki ai ‘Eiki Sea

Sea K miti Kakato: M l Hou’eiki fakam l atu kuo lava ‘etau ngaahi fakamatala fakata’u.

‘Eiki Pal mia Le’ole’o: Fakam l atu ki he Feitu’u na Sea mo e Hou’eiki M mipa hono tali ‘a e ki’i l pooti ni m l .

Sea K miti Kakato: M l , tau hoko hifo eni ki he 4.6.1 ko e l pooti eni ‘a e ‘A’ahi Fale Alea Vava’u 15. Me’a mai Fakafofonga.

Fakama’ala’ala L pooti ‘A’ahi Faka-Fale Alea Vava’u 15

S miu Vaipulu: Tapu mo e Sea mo e Hou’eiki K miti. ‘Eiki Sea ko e l pooti ko ena na’e kamata’aki ‘a e fakataha mo e kau ‘ofisakolo mo e pule fakavahe, ‘a ia ko ‘emau fakataha ia ‘o kei fakapapau’i ai p he kau ‘ofisakolo mo e pule fakavahe na’e fai ‘a e tu’utu’uni ki mu’a ko e fo’i ta’u fakapa’anga ‘e ua, ‘a ia ‘oku ‘osi ia he ta’u fakapa’anga ko eni, ke ‘ai’aki ‘a e tangik vai koe’uh ko e fiema’u ia ‘oku vivili ki he k inga ko e v henga pea ko ‘ene ngaahi t p ena ‘Eiki Sea ‘o e tu’u ko ‘a e ngaahi tangik ‘i he ngaahi ‘api, ko e a’u mai ko ki he ‘aho ni, kuo ‘osi tufa atu ‘a e tangik ‘e 149 pea ‘oku ‘amanaki ke to e ‘ai mo e ‘ tangik , ‘a ia ko e tangik ko ‘e 149 ko ia ko e pa’anga ko ‘a e v henga pea mo e t naki ki ai pea mo e kole tokoni, ‘a ia ‘oku ma’u ai ‘a e 149 pea ko hono tufotufa ‘oku fai p ia he kau ‘ofisakolo mo e pule Fakavahe ‘oku ‘ikai ke to e kau ki ai ‘a e motu’a ni ia ko e koloa p ke lava ‘a e tufa ko ia ki he kakai ‘Eiki Sea ‘oku ‘amanaki ke ma’u mai ‘a e pa’anga ko ‘a e ta’u fakapa’anga ko eni ke hoko atu ‘a e ngaahi tangik ke tufa ke lava ke totofu ‘a e kakai ko ia ‘o e v hengá Sea, pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi t hena ‘a e fakataha ai ‘a e K miti Fakalalakaka ko ‘a Vava’u ‘i he fale ko na’e fai ai hono ngaahi ‘a e ‘ tangik ‘o fai ‘a e sio ki ai pea mo e ‘Amipasittoa Siainá koe’uh na’e ‘i ai ‘a e ‘ofa ‘a Siaina na’e ‘omai fakataha ‘o lava ai ke fakahoko ‘a e fakakaukau Sea pea ‘oku to e hoko atu p ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni, ‘a ia ko e ‘a’ahi faka-Fale Alea ko eni hoko ‘e fakamahino ai ai ‘a e loto ko ‘o e kau ‘ofisakolo mo e kau pule Fakavahe ki hono vahevahe ko ‘a e pa’anga, k ko e pa’anga kotoa eni Sea ‘oku fakatau’aki ‘a e ‘ tangik vai fakatatau ki he fie ma’u ‘a e v henga m l ‘aupito ‘Eiki Sea fokotu’u atu.

Sea K miti Kakato: Ko e l pooti eni ‘a Vava’u 15 fokotu’u mai pea kuo poupuu, Kalake, ko moutolu ‘oku mou loto ke tau tali ‘a e l pooti mo e ‘a’ahi Fale Alea ‘a Vava’u 15 k taki hiki ho nima

P loti ‘o tali L pooti ‘A’ahi faka-Fale Alea Vava’u 15

Kalake T pile: ‘Oku loto ki ai ‘a M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Havili

Lavulavu, S sefo Fe'aomoeata Vakata, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakan . 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 17

Sea K miti Kakato: Ko moutolu 'oku 'ikai ke loto ki ai fakah mai mo ia.

Kalake T pile: 'ikai ha fakah loto ki ai Sea

Sea K miti Kakato: M 1 tali ia, 4.6.2

S miu Vaipulu: Sea fakam l atu p ki he Hou'eiki M mipa hono tali 'a e l pooti 'a e Vava'u 15 Sea m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M 1 4.6.2 to e ki'i mohetolo atu p ia, ka tau hoko mai ki he 4.6.3 v henga fili Vava'u 16 me'a mai.

Fakama'ala'ala L pooti 'A'ahi faka-Fale Alea Vava'u 16

'Akosita Lavulavu: Tapu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea peh 'eku fakatapu ki he 'Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Kapineti peh 'eku fakatapu heni ki he Hou'eiki N pele pea peh 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. 'Eiki Sea mo e Hou'eiki ko e m m niti fakafiefia eni kiate au ke u lava eni 'o talanoa atu ai ki he ngaahi fiema'u vivili mo e ngaahi faingata'a'ia 'oku kei tofanga ai 'a e kakai mo e kakai ko eni mei he v henga fili Vava'u 16.

Ko e 'a'ahi faka-Fale Alea na'a ku fakahoko p ia **hili** p ia 'e 'aho 14 'eku hoko ko e Fakafofonga Fale Alea pea u hoko atu ai p ki he 'a'ahi faka-Fale Alea 'i he 'aho 28 'o Siulai ki he 'aho 8 'o 'Aokosi 2016. 'Eiki Sea ko e l pooti 'o e 'a'ahi ko eni 'oku fe'unga mo e peesi 'e 22 fakak toa pea u to'oto'o kongokonga lalahi p ko e 'uhingá p Sea ko 'etau taimi.

'Uluaki Sea ko e v henga Vava'u 16 'oku nofo ai 'a e kakai 'e toko f afe tupu, pea 'oku fe'unga mo e kolo 'e 12 'i Vava'u 16 'a ia 'oku 'i ai 'a e kau 'ofisakolo 'e 12 mo e ongo pule fakavahe 'e 2. Ko e ma'u'anga ng ue mo e mo'ui 'a e kakai 'o e v henga ni, 'oku fakatefito p ia he me'a p 'e ua Sea ko e ngoue ki he kakai tangata pea ko e l l nga ki he kakai fefine, 'a ia ko e ongo ma'u'anga pa'anga h mai ia 'oku fakafalala ki ai 'a e ngaahi mo'ui 'a e ngaahi fofonga'i f mili fakak toa 'e 846 'oku nau fokoutua 'i he v henga Vava'u 16.

'Oku fe'unga mo e p seti 'e 4.5 'a e tokolahi 'a e kakai 'oku nau ng ue faka-Pule'anga p ng ue ki ha ngaahi kautaha tautaha ko e toenga e p seti 'e 95.5 'o e kakai 'oku nau ma'u mo'ui p mei he ngoue mo e l l nga pea ko e anga ia 'ene tu'u 'a e mo'ui 'a e kakaí mo 'enau ma'u'anga mo'ui faka'ahó Sea.

Ko e pisinisi faka-takimamata p 'e taha 'oku tu'u 'i he v henga 'o e finemotu'a ni Sea, 'a ia ko e 'Ene'io *Beach* pea peh foki mo e mala'e vakapuna Lupepau'u 'oku tu'u mo ia 'i he v henga Vava'u 16. Ko e fale l l nga 'e 32 'oku tu'u 'i Vava'u 16 peh foki mo e ngaahi kalapu kava tonga

mo e ngaahi kalapu sikolasipi 'e 44 fakak toa 'i Vava'u 16, pea 'oku to e 'i ai foki mo e ngaahi kulupu tounge ki 'uta 'e toko 28 fakak toa 'i he v henga Vava'u 16.

Ngaahi fiema'u vivili 'a Vava'u 16

Ko e tu'unga ki he fiema'u vivili 'a e kakai 'oku anga peh ni 'Eiki Sea, 'i he'eku fakam 'opo'opo 'a e ngaahi fie ma'u vivili taha 'a e kakai 'o Vava'u 16 ko e 'uluaki ko e hala pule'anga ki he ngaahi ngoue'anga 'a e kakai Sea, ko e kole mai mu'a ke teke mo tanu ange mu'a 'enau ngaahi hala ki honau ngaahi 'api 'uta kae lava ke nau 'alu lelei ki he'enau ngaahi ngoue'anga 'a ia 'oku ma'u mei ai 'enau mo'ui Sea.

Ko hono ua 'enau fiema'u vivili ko e ma'u'anga vai 'a e ngaahi kolo 'e 12 'oku fiema'u 'a e ngaahi tokoni 'a e Pule'anga ko e Poate Vai 'a Tonga pea peh foki mo e ngaahi filita vai 'e 650 'oku fiema'u ki he ma'u'anga vai inu 'a e ngaahi f mili 'oku te'eki ke 'i ai ha sima vai p ha filita vai inu ki he ngaahi f mili.

Ko hono tolu ko e fiema'u ke ngaahi 'a e ngaahi fale l l nga 'e 32 ki he Hou'eiki fafine Sea ko e fale ng ue'anga eni faka'aho 'a e si'i Hou'eiki Fafine 'o Vava'u 16, pea ko e taha p eni ha ngaahi fale ta'efe'unga taha 'i he kolo takitaha, ko e fale l l nga 'a e Hou'eiki Fafine pea 'oku nau tangi mo hanuhanu mai ki he finemotu'a ni 'o kole mai e ngaahi tokoni kuo mau 'osi t mo ha ngaahi mape mo e fanga ki'i fale l l nga takitaha pea 'oku fe'unga mo e kulupu l l nga 'e toko ...

<007>!

Taimi: 1540-1550

'Akosita Lavulavu:... .. 32 .fakak toa 'i Vava'u 16.

Ko hono 4 'o 'enau fiema'u vivili, ko e fiema'u ha ki'i m sini palau 'e 2, ke malava ke tokoni ki he hou'eiki tangata ki he'enau ngue'anga ki 'uta. Pea ko e fiema'u, na'a malava ke 'i ai ha m sini palau mo ha me'ang ue, ki he palau ke nau ng ue'aki.

Ko hono 5, ko 'enau fiema'u ke fakakakato 'enau ngaahi maama hala pule'anga 'i he ngaahi koló, pea peh foki ki he ngaahi maama 'i he ngaahi hala lahi. Ke malava ke maama 'a e fefononga'aki 'i he hala pule'anga.

Ko e fiema'u hono 6, ko e fie ma'u ke langa mo e fanga ki'i fale talitali'anga pasi, 'a e f nau akó mo e kakaí 'i he kolo takitaha. Ko e 7 ko e fiema'u ha ngaahi m sini kini, mo e m sini kosi ke ng ue'aki 'i he ngaahi kulupu fakakoló ki hono tauhi 'o e ngaahi toumu'a 'o e ngaahi hala pule'anga, pea peh foki ki he ngaahi fa'itoka mo e ngaahi 'api li'aki 'i he kolo takitaha.

Ko e fiema'u hono 8, ko e fie ma'u ke fakakakato mo fai ha ngaahi langa 'a e Falemahaki *Heath Centre* 'i Leim tu'á mo e 'Api Polisi 'i hahake 'i Ha'alafulí, fakataha mo e t mate afi ki ai.

'Eiki Sea, ko e to e fiema'u vivili 'e taha mei he kau ngoue t kavá, mo e kau t vanila ke malava mu'a 'e he Pule'anga 'o fakangofua ange 'a e Pangik Fakalakalaká, ke malava 'o toki t fakafoki 'a e N t kavá, mo e N t vanilá, hili ha ta'u 'e 3 ki he vanilá, pea ta'u 'e 4 ki he t kava. Kae

'oua 'e hang ko e founa lolotongá, ke tali p 'a e n , pea kamata ai pe, mo hono t fakam hina ke totongi mei f , 'oku te'eki ai ke foha ha kava mo ha ngoue Sea.

Ko e ngaahi ngoue kehé 'oku sai p ia ke tu'u p ia 'i he founa lolotongá, ke ta'u p 'e 2 kae toki t fakafoki. Ko e fakatangi p ia na'a malava ke tokoni mai ai 'a e Pule'angá he n peseti 'e tahá, ke 'omai ha ki'i taimi fe'unga, pea toki t fakafoki ai 'Eiki Sea.

Pea mo e faka'amu 'Eiki Sea, ke u to'o mu'a 'a e ki'i faingam lie ko ení, ke u 'oatu ai ha'aku fakam l ma'olunga ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'i he taki lelei kuo ne fakahoko ki he Fale Alea 'o Tongá, pea peh foki ki he 'Eiki Sea 'o e K miti Kakató, mo e Kalake Pule 'o e Fale Aleá, mo e kau ng ue 'a e Fale Alea 'o Tonga 'Eiki Sea. 'Oku houna ho'omou tokoní mo e ng ue kuo mou fakahoko kiate kimautolu kau Fakafofonga 'o e Kakai, Pea peh foki 'eku fakam l ma'olunga ki he 'Eiki Pal mia 'o Tongá, Tokoni Pal mia mo e toenga 'o e Hou'eiki Minisit mo e kau CEO 'a e ngaahi Potung ue 'a e Pule'angá, mo e kau ng ue fakapule'anga kotoa p 'i he ngaahi tokoni kotoa p , kuo mou fakahoko, lave ai si'i k inga ko ia mei Vava'u 16, mo Vava'u kotoa foki. Pea peh foki mo 'eku fakam l ki he ongo Fakafofonga N pele 'o Vava'ú, 'ena tokoni mo e poupou kuo fai mai. Pea peh foki ki he ongo Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai 'o Vava'u, ki Vava'u 14 mo 15, 'i ho'omo fie tokoni mai ki he finemotu'a ni, ki he ngaahi fakatangi mo e kole kotoa p 'oku 'omai mei he si'i k inga 'o Vava'u 16. Fakam l atu ho'omou fie tokoni mo e fie poupou mai ki he ngaahi kole 'oku fai mai mei Vava'u 16.

'Eiki Sea, 'oku ou faka'osi'aki p 'eku fakam l ki he ongo pule fakavahe 'o Vava'u 16, pea peh foki ki he toenga 'o e kau 'ofisakolo hono kotoa p 'o e ngaahi koló. 'Oku 'oatu 'eku fakam l ma'olunga kiate kimoutolu hono kotoa p 'i he ngaahi ng ue lahi kotoa p kuo tau fakahoko 'i he ki'i taimi nounou ko eni kuo tau feng ue'aki ai. 'Oku peh foki 'eku fakam l ma'olunga ki he kau taki lotu kotoa p , mo e kau Faifekau kotoa p 'i he ngaahi siasi kotoa p 'o Vava'u 16 'i he ngaahi poupou mo e lotu 'oku mou fai mai kiate au mo hotau ki'i v henga ni. 'Oku ou 'ilo'i p ko e tangatá ko e me'a vaivai, ka ko 'etau ma'u iví mo e m lohí, ke fua'aki hotau ngaahi fatongia ki he kakai 'oe fonuá, 'oku makatu'unga p ia mei he ivi 'oku 'omai mei he Tamai Hevaní, 'i he 'aho kotoa p mo e falala 'oku tau tukuatu ki ai ke ne taki hotau halá. Pea he 'ikai foki ke ngalo 'a e si'i kakai kotoa p 'o Vava'u 16, 'a e kakai 'oku mahu'inga taha kiate au, makehe mei hoku ki'i f mili. Ko e kakai eni 'oku nofo ma'u p 'i hoku lotó 'i he 'aho mo e p , pea ko e kakai eni 'oku 'osi tukup 'eku mo'uí ke u ng ue fakasev niti kiate kinautolu. Pea 'oku ou kole atu p kiate kimoutolu 'a e si'i k inga 'o Vava'u 16, ke 'oua mu'a te tau fu'u fiu he tali. 'Oku ou tui p 'e vave ni p si'i laum lie lelei 'a e Pule'angá mo e Hou'eiki Minisit ke nau tokoni mai ki he ngaahi me'a ko eni kuo tau fakatangi atu ki ai. Ka neongo ko e taimí 'oku fu'u nounou 'aupito, pea ko e 2017 eni, mo 'etau kei tatali p . 'Oku ou ma'u ha loto fiefia ke 'oatu ha'aku fakam l mo e 'ofa lahi atu kiate kimoutolu hono kotoa p , pea 'oku ou fakam l atu 'Eiki Sea he ma'u faingam lie. 'Oku ou fokotu'u atu.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai 'a e N pele Fika l 'o Vava'u, pea toki me'a mai mo e Fakafofonga Niua.

Lord Tu'i' fitu: M l Sea 'a e ma'u faingam lie. 'Oku ou faka'apa'apa'i 'a e Fakafofonga 16 'o Vava'ú 'i he'ene ngaahi ng ue langa fonua. Ko e fuofua hisit lia foki 'o Vava'ú, ko e toki fefine eni 'oku ne fakafongai 'a e uho 'o Vava'u. Ko e fu'u kakano eni 'o Vava'ú 'oku

fakafofonga'i 'e he Fakafofonga Fika 16. 'Oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i 'ene fa'a kolé. He ko e kole ma'a Vava'u Lahi. Toki kau atu p kima'utolu ia ko e fanga ki'i konga iiki, ka ko e konga lahi' eni 'oku 'i ai 'a e Fika 16. Ko 'eku fehu'i p ki ai. Ko e m sini palau ko 'e 6, p ko e falemohe 'e 32. M l Sea.

'Akosita Lavulavu: 'E 10 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Vava'u 16.

'Akosita Lavulavu: Ko e ki'i palau p 'e 10 Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai Fakafofonga 17.

Fe'ao Vakata: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. 'Eiki Sea ko e ki'i fakahoha'a nounou p Sea fekau'aki pea mo e poupou p ki he konga 'o e L pooti ko 'a e Fakafofonga Vava'u 16. Ko 'eku tu'ú Sea, 'oku fakafiefia Sea kapau 'e ma'u 'a e palau 'e 10 ko eni. 'Oku ou tui p mahalo 'oku 'i ai pea mo e fiema'u palau p 'a Niua ka 'e ki'i holo si'i hifo p ia, holo si'i p 'Eiki Sea.

'Oku ou poupou p au ki he fale l langá 'Eiki Sea 'a na'e me'a'aki 'e he Fakafofonga Vava'u 16. Ko e tokoni p 'oku ou lave'i p 'e au 'oku lolotonga.. 'Eiki Sea ko e mokomoko atu 'a e fale l langa ko ia 'oku 'ato pola. 'Oku mokomoko 'aupito 'aupito. 'Oku sima'i p ia faka'ofa'ofa ki he'enu toka m lie ki he'enu ng ue. Ka 'i he lolotonga 'a e taimi ko eni ko 'oku fai ai 'a e si'i feinga ko eni 'a e Fakafofonga Vava'u 16 'Eiki Sea.

Poupou ke ki'i mohetolo atu t n kau t kava mo t vanilla

Ko e faka'osi Sea 'oku ou poupou 'aupito 'aupito Sea ki he kole ko eni 'a e Fakafofonga Vava'u 16 he'ene L pooti. 'Oku ou lave'i p Sea na'a ku fakahoha'a p 'i he poini p ko e kaveinga tatau 'i he 'ahi na'e fakahoko 'e he motu'a ni Sea. 'A e kole ko ia ki he 'Eiki Minisit 'o e ngaahi Pisinisí, pea mo e Pangik Fakalakalaká, ke 'ai ha ki'i taimi ko ki he kau t kavá mo e kau ngoué Sea. Te nau N foki ke t 'a e kavá, pea fai 'enu palau mo e ngaahi me'a peh 'oku mea'i p ia 'e he Feitu'na Sea mo e Hou'eiki. 'E toki 'aonga a e kavá ia ha 'osi ha ta'u 'e 2, p lahi hake ai Sea. Ka ko e poupou Sea na'a lava ke ki'i *consider* p fakakaukau'i ange p 'e fakakau ange 'i hano fakakaukau'i. 'Oku ou lave'i p 'oku lahi p 'a e ngaahi 'uhinga mo e ngaahi fakitoa.. 'e t naki atu ki he fakahoha'a ko eni. 'Oku ou tui p Sea 'e malava p Sea ke ... ko e 'uhingá ko e fiema'u vivili eni 'a e ngaahi k inga pea mei motú, pea peh pea mo Tongatapu ni. Ka ko e fakalakalaka Sea 'oku tau tui 'i he 'etau ngaahi ng ue faka'ekon miká, ka ki mui ange ko hono tauhi hotau ngaahi f milí, 'e tefito pea mei he ngoue, pea ma'u ha ki'i s niti Sea Ko e anga p ia 'o e poupou mo e faka'amu 'Eiki Sea 'e lava p ke fai ha tokoni. Ke 'i ai ha ki'i *grace period* ha ki'i faka'at p ha fanga ki'i taimi, kae fai hano tauhi o e ngoué ke malava fakatau, pea toki kamata t 'a e n 'Eiki Sea. Ko e anga p 'eku poupou Sea pea mo e .. ki he me'a ko eni pea mo e L pooti 'oku fakahoko 'e Vava'u 16. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l Fakafofonga. Me'a mai Minisit T naki Pa'anga.

Fakah Pule'anga ke tukuange 'isiu ki he n kava ke nau sio ki ai

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: Tapu pea mo e Seá, pea tapu pea mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale 'Eiki Sea. 'Oku ou fakam l heni ki he Fakafofonga 16, he 'ohake 'a e ngaahi *issue* ko ení Sea. 'Oku ou tui 'Eiki Sea 'oku tofuhia p 'a e ngaahi v hengá 'i he fiema'u 'a e fale ko ení, pea kau ai p pea mo e palau. Na'e fai 'eku p talanoa pea mo e 'Amipasitua Siainá, ngalingali te nau 'omai a e palau 'e 20 ki mu'a 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga ko eni. 'Oku ou tui te tau takitaha kotoa p 'a e v henga 'e 17, 'i he fanga ki'i palau ko ia. Pea 'oku ou tui ..

<008>

Taimi: 1550-1600

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: ... To e fai p mo e ng ue 'a e Pule'anga ki he v henga ko ki he ngaahi v henga fili he ta'u fakapa'anga hoko, hang 'oku ou fanongo atu 'oku ngali tu'u lelei p , ko u tui p 'e tokoni atu mo ia. Ko e me'a faka'osi 'Eiki Sea ko e hoha'a ko eni 'oku fai ko eni ki he totongi n pea 'oku mo'oni 'aupito 'aupito e ... 'a e *issue* ko eni 'Eiki Sea pea 'oku t u 'ilo'i p 'e mautolu ko eni 'oku mau lava atu ko 'o fa'a ng ue'aki e pangik ko e 'osi p ko 'ete fakamo'oni ko he alepau ko 'ene ... te'eki ke 'osi mai e silini ia kuo kamata e t ia 'a e n . Pea 'e ki'i ngana p ia mo e si'i m tu'a ko eni 'oku 'i ai e ki'i ng ue 'oku mahino 'oku 'i ai e ki'i s niti 'oku h mai, ka 'oku mahino foki ia 'oku lahi mo e ngaahi ngafa fatongia ia ko 'o e ngaahi f mili. Ka ko e ... ke tuku ke ... ke me'a, ke 'oleva ke 'aonga e ngoue. Pea 'oku ou kole atu ki he fokotu'u ko eni ke tuku mai mu'a ia ki he t pile 'a e Pule'anga ke mau toki sio ang ki ai pea mo e pangik .

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: He 'oku maumautaimi hono tala ko 'oku lahi e silini pea 'oku lahi e *liquidity* he pangik mo e pangik ko , 'ikai ke lava 'o ng ue'i. 'Oku pau p 'oku 'i ai e me'a 'oku ne hanga 'o fakafe'atungia'i 'a e fo'i *process* ko ia kae lava ke tokoni mai 'a e silini ko ia ki he ... Ka 'oku 'ikai ko e kau ngoue p . Tatau p ki he kau toutai pea mo e peh ki falehanga pea mo kitautolu p foki ki he kau pisinisi. Pea 'oku ou fakam l au ki hono 'ohake e *issue* ko eni pea 'oku ou tui 'oku 'ikai ko hano toki 'ohake eni kae tuku ki he ... tuku mai ki he Pule'anga ke toki fai ha ng ue ki ai mo e Pangik Fakalalakaka. M l .

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai 'Eiki Minisit *Public Enterprise*.

Fokotu'u ke tukuatu pangike fakamatala fekau'aki mo e polokalama n

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Tapu atu p ki he ... Sea ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eki 'o e K miti Kakato. Ko 'eku t naki atu p 'a'aku ia ki he me'a kuo me'a 'aki 'e he Minisit 'o e ... 'a e *Revenue*. Na'a ku ki'i 'eke foki ki he pangik pea nau talamai ko e ... 'Oku kei toe p s nití ia ka ko e lahi taha e s niti ko e n ko ki he ngoue mo e toutai 'oku fai p , ko e lahi taha 'oku fai p 'i Tonga ni. Pea 'oku ou fa'a fakakaukau p Sea na'a, na'a ku fa'a kole ange p ki he kau Fakafofonga mei tahi na'a ku, na 'oku tokolahi p 'a e ngaahi faingam lie ia 'e ala lava p 'o ma'u 'enau n 'anautolu fakatatau ki he fiema'u 'i he taimi ni ka ko e te'eki ai ke mahino ki he kau ngoue, te'eki ke mahino ki he kau toutai 'o e ngaahi motu 'o e ngaahi v henga ki motu 'a e ngaahi fiema'u ko eni, ka na'a ku kole ange p kapau 'e ... na'a tokoni kapau te nau fiema'u ha kau 'ofisa mei he pangik ki he 'enau fa'a ko 'o 'a'ahi ke nau fakamatala ki he kakai na 'oku

si'i nofonofo p e motu'a toutai ia 'i motu te ne lava lelei p e ia 'o fakatatau ki he fiema'u 'o fakakakato e fiema'u pea ma'u mo 'ene ki'i n tatau p mo e kau ngoue, na'a tokoni, ke 'alu atu ha kau 'ofisa 'o fakamatala e me'a he taimi ni kae tuku mai mu'a ki he Pule'anga ke mau to e sio mautolu ki he ... ke to e feinga'i p ke fakalelei'i he 'oku ta u tatau kotoa p . 'Oku peh p mo e v henga e motu'a ni ki he kau ngoue pea mo kinautolu ko 'oku fiema'u ki he toutai e tokoni, ka ko ia p Sea m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M l Minisit , me'a mai Fakafofonga 'a e Niua, 17.

Fe'ao Vakata : Sea tapu atu p ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki, 'oku mo'oni 'aupito e me'a ko 'a e 'Eiki Minisit ko e Ngaahi Pisinisi Sea, ka 'oku, Sea 'oku ou faka'amu p au ke mea'i 'e he Feitu'u na mo e Hou'eiki, mea'i lelei p e he k inga ia ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Tokanga ki he te'eki 'aonga ngoue kuo kamata t fakafoki e n ia

Fe'ao Vakata : 'O e vahe motu, 'a e ... 'Oku tokoni lahi pea tokoni lelei 'aupito 'a e kau 'ofisa ko 'o e Pangik Langa Fakalakalaka, 'oku 'i ai 'a e ngaahi mon 'ia kehe ia he n 'a e pangik Sea 'oku 'inasi p ai 'a e k inga 'o e motu ka 'oku 'ikai ke lava ia 'e nautolu ke nau hanga 'o fakakakato, 'o fakahoko e ngaahi ng ue ko eni he me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e l pooti ko eni 'a e Vava'u 16 Sea. Ko 'ete n p , te te t 'e kita e n 'oku te'eki ai ke 'aonga 'a e fu'u ngoue ia.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Fe'ao Vakata : 'E, 'a ia ko e ... Mahalo ko e tefito ia 'a e fakakaukau pea mo e faka'amu ko eni kuo fai ai 'a e vahe mata ko ki he Hou'eiki Pule'anga ke 'omai ha ki'i faingam lie ... Kapau 'e 'omai ha ta'u 'e taha p ua fakatatau ki he ngoue 'oku fai 'aki ko e n 'e Sea kae toki t e n he ko hono mo'oni Sea 'oku mea'i p ia 'e he k inga ka he 'ikai ke nau ala nautolu ki ai ko e 'uhinga he ko hono, 'e te'eki ai ke 'aonga e ngoue ia kuo 'osi fiema'u ia ke t e n pea faifai pea te nau si'i 'o nofo 'i hala he malu'i e fanga ki'i kelekele mo e fanga ki'i motu'i fale, pea Sea 'oku ou fakam l , m l .

Sea K miti Kakato: M l . Tongatapu 4 me'a mai.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae peh ki he Hou'eiki ho'o K miti Kakato. Ko e fie poupu p 'Eiki Sea ki he me'a ko eni 'oku kole ko 'e Vava'u 16 fekau'aki mo e palau 'Eiki Sea. 'E Sea mahalo 'oku mea'i p ia 'e he Feitu'u na ko e l pooti ko na'a tau toki paasi 'a e kau ng ue faka-Pule'anga mo e, mahalo 'oku nau toko 6000 'a e kakai ko eni ko 'oku fakah ko eni, 'enau silini. Kau p ia he kau ng ue faka-Pule'anga 'oku ng ue, toko 4000 tupu mo e ni'ihi 'oku 'osi penisoni 1000 tupu. Ka ko e fonua ni 'oku toko taha kilu taha mano 'a ia ko e toenga ko 'o e kakai ko mahalo 'oku ng ue he *private sector* pea ko e kongala'ahi 'oku nau fakafalala he ki 'uta mo tahi. Pea ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fakam l ki he 'Eiki Minisit ko T naki Pa'anga, mahalo ko e taha eni e 'Eiki Minisit Sea kapau 'oku 'i ai ha'atau palopalema, sio fai mo l ki he 'Eiki Minisit ko eni ka ne hanga 'o tokoni'i mai. 'A ia ko e palau ko eni 'e 40? 40 ko eni ko 'oku 'amanaki ke ma'u mai ko 'i he'ene feinga 'oku fai Sea ko u tui 'e tokoni ia ki he toenga e kakai ko 'oku nau si'i ko ki 'uta Sea. 'A ia ko e fatongia ia ko 'oku fakahoko ko e

fakamahino 'oku 'i ai e me'ang ue ke ki 'uta kae fakalotolahi'i e kakai ke ki 'uta 'o kau ai e l pooti ko , 'oku kau p e motu'a ni ai 'Eiki Sea, v henga.

Tokanga ke malu'i 'a kinautolu fai 'a e n

Pea ko e poupou ko ki he n 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u tui ko e n p ko ki 'uta, ha fa'ahinga pisinisi p . 'Oku 'i ai foki e n fanga ki'i pisinisi iiki, ko e tuai p ko 'a 'ene kamata 'a e n 'oku kamata leva e t ka ke ki'i fakapapau'i p 'Eiki Sea 'oku 'i ai ha ki'i fo'i *grace period* ke fakapapau 'oku 'i ai ha pa'anga 'e h mai kae toki t . 'E Sea na'e toki paasi he Fale ko eni 'a e Lao ki he Pangik 'i he fekau'aki mo e *bankruptcy* , p ko hono to'o ko , fekau'aki mo hono to'o ko ' koloa ko 'a e ni'ihi 'oku 'ikai ke totongi 'enau n . 'Oku 'omai e fakamatala kuo kamata ke ng ue m lohi 'aki ia he ngaahi pangik . Pea ko e 'uhinga ia ko 'oku mahu'inga ai Sea ke fakapapau'i mu'a 'oku 'i ai ha fa'ahinga malu'i 'o e ni'ihi ko 'oku n . Ko e taumu'a Sea ke mo'ui 'a e pisinisi p ko e h p me'a ko 'oku fai ki ai 'a e n kae lava 'o t , ka 'ikai Sea 'e 'osi 'a e ngaahi 'api hono puke he pangik . Ko e 'uhinga ia ko 'oku fakapapaua ai 'a e kole ke fakam lohi'i ki he Pule'anga ko e 'uhinga ko e pangik p ko eni 'a e Pule'anga na'a si'i 'osi mai ki ai 'a e kakai Sea pea 'oku fakaongo atu p hotau le'o ki he Pule'anga ke manatua mu'a e kakai na'a me'ang ue'aki e lao ko eni 'Eiki Sea ke iku to'o ai e koloa mo e kelekele e kakai. Ka ko e poupou p ia 'Eiki Sea. M l 'aupito e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai e Minisit Ngoue mo e Toutai.

'Eiki Minisit Ngoue: Fakatapu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu ki he Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Minisit Kapinetai peh foki ki he Hou'eiki N pele, Fakafofonga 'o e kau N pele peh foki ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai kae 'at ke fai atu ha ki'i tokoni. Ko e tu'u ko eni ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki 'oku mahu'inga 'aupito pea 'oku hoko p ia 'i he taimi ni pea 'oku mea'i p ia 'e he kau ngoue peh p ki he kau toutai pea a'u ki he 'otu motu pea 'oku ... ko e tu'u ko ia 'oku ki'i faingata'a koe'uh he 'oku tau mahino p ki he Fale 'Eiki ni ko e pangik eni 'oku ne hanga ko 'o tauhi e ... 'a e ... mo fakahoko ko eni 'a e fakahoko fatongia ko eni. Pea 'i he'ene peh 'oku 'i ai p 'a e me'a 'oku faingata'a'ia ai 'a e kau ngoue pea mo e kau toutai ...

Polokalama n tokoni e FAO ki he toutai & ngoue ma'a e Pasifiki

Kai kehe ko e fiema'u p ke ki'i fakahoko atu p mahalo 'oku mei kamata 'a e ng ue ko ia 'a e ng ue'anga ko eni *FAO*, ke nau mai ko ia 'o fai hono vakai'i mo sivi'i 'a e founa ko eni 'oku fakalele 'aki ko ia 'a e n ko eni 'i he, ki he kau ngoue mo e kau toutai 'i he Pasifiki koe'uh ko e fiema'u ko ia ke fokotu'u 'a e polokalama n 'a e kau ngoue mo e kau toutai 'i he Pasifiki k toa ka 'oku fiema'u ke kamata mei Tonga ni. Pea ko e faka'amu ko ia 'a e taki ko ia 'a e *FAO* ke lava hono fokotu'ú koe'uh kae kamata e ng ue 'a e polokalama ko ia 'i M 'o e ta'u ni. Pea 'oku ou tui 'oku mau talitali p eni ke 'uh ke a'u mai 'a e kau mataotao ko ia koe'uh kae kamata ng ue fakataha mo e pangik pea mo e Potung ue. Kai kehe ko e faka'amu foki he 'oku ou tui ko 'ene h ko ia 'a e pa'anga tokoni ko ia mei tu'á pea 'e lava leva ke ta u ... faingofua 'etau hanga 'o liliu e polokalama, polokalama n ke feau 'a e fiema'u ko ia 'a e kau ngoue pea mo e kau toutai. Pea ko e ki'i fakat t p ki ai 'oku 'i ai e faka'amu ke, ko 'ene tu'u 'a e ... 'a e polokalama ko eni kuo pau ke 'i ai e poate n ka ko e poate ia ko ia ko e poate p ia makehe ia mei he Poate 'a e Pangik ka ko e poate ia ...

Taimi: 1600–1605

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: ... ko e poate ia 'a e polokalama ko ení. Ka 'e kei tauhi p pa'anga he pangik , ng ue fakataha mo e pangik koe'uhi ke mahino 'oku malu e pa'angá. Kaekehe ko e anga ia ko fokotu'utu'u ko eni ki he kaha'ú pea ko e ng ue ko ia 'e fakahoko p 'i he ta'u ni. Pea 'oku faka'amu p koe'uhi ke vave p 'ene fakahokó koe'uh he 'oku fu'u fiema'u lahi 'aupito koe'uh ko e fakalalakaka ko ia ki mu'a hono langa hake ko ia 'o e ngoue mo e toutaí 'oku fiema'u ke 'alu fakataha p mo e ma'u ngofua ko ia 'a e pa'anga tokoni ke fakahoko'aki 'a e fakalalakaka ko ia 'o e fakahoko fatongia 'a e kau ngoué mo e kau toutaí. Mahalo ko e ki'i me'a nounou p ia ko u fakahoko atú Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit . Me'a mai faka'osi 'a, Fakafofonga Niua.

Fehu'ia e polokalama tokoni palau ki Tonga mei muli

Fe'ao Vakát : Sea fakam l atu. Tapu p mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki M mipa. Kole fakamolemole atu Sea he fa'a fokoutua hake. Ko u manatu'i p Sea he fiema'u palau ko eni ko 'oku me'a atu ki ai 'a e Fakafofonga Vava'u 16. Ko u tui 'oku tofuhia kotoa p Hou'eiki M mipa 'e Sea. Ko u lave'i p na'e 'i ai 'a e talanoa foki ko e tokoni tokua pea mei he k inga pea mei hotau ngaahi fonua tau feng ue'akí fekau'aki pea mo e palau 'e f ngofulu tupu p Sea. Ka ko u fehu'i p au ki he Minisit Ngoué p 'oku to e 'i ai ha'ane me'a 'i he ngaahi me'a 'oku hoko ko iá 'Eiki Sea na 'oku kei hoko ai p ka tau vahevahe . M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai 'Eiki Minisit Ngoue.

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: M 1 'Eiki Sea. Ko e me'a p 'oku manatu'i 'e he motu'a ni na'e 'i ai foki e 'a'ahi ki Siaina pea na'e fakah ai 'e he motu'a ni 'a e kole ki he Pule'angá Siainá ke nau tokoni mai 'o 'omai ha palau 'e 22 koe'uhi ke vahevahe 'a Tongatapu ni pea mo e 'otu motú. Mahalo na'e 'osi 'omai 'a e palau 'e 2 koe'uhi ke 'ahi'ahi ke fakahoko, 'osi mea'i p 'e he Tokoni Pal mia, koe'uhi ko e 'ahi'ahi ia p 'oku ng ue lelei, ng ue lelei 'a e me'ang ue ko iá 'i Tonga ni.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit , ko e palaú ko e 'omai ki he kakaí p ko e 'ave ki he potung ue 'a e Feitu'u na.

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Ko e fakahoko p ki he kakaí.

Sea K miti Kakato: M 1 .

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Ka 'oku pau p ke 'i ai e founa ke ng ue'aki pea 'oku pau ke kau e Pule'angá ki hono vahevahe ko ia mo hono tokanga'í. Kaekehe, na'e to e a'u mai ki mui ni p , m hina ko eni 'e 2 kuo hilí 'a e kau 'a'ahi mei he Pule'angá Siaina ke fakapapau'i e me'a ko iá pea na'a nau a'u tonu p 'o sio ki he ongo palau ko ia pea 'oku fiefia e kau ngoue 'i he me'ang ue ko ení pea na'a nau fakahoko mai p te nau foki leva 'o ng ue ki ai. Pea ko u tui mahalo ko e 'uhinga ia 'a e fakahoko mai ko eni ko e palau 'e 20 'oku 'ai ke 'omaí. M 1 .

Sea K miti Kakato: Ko ia. M l . Me'a mai 'Eiki Tokoni Pal mia.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Ko e, mei he Pule'angá Sea 'oku sai e ngaahi l pooti ko eni mei he ngaahi kau m mipa he 'oku kau p ia he ngaahi, fai ko eni e p talanoa mo Siaina ko Siapani mo e ngaahi fonua peh , kau eni ia he ngaahi fakamatala lelei hang ko e *feedback* mai ko ena ki he Pangik Fakalalakaká ke fakalelei'i e ngaahi tafa'aki peh . Pea ko u fakam l atu ai ki he Fakafofongá hono 'ohake me'a ko ení, me'a ki he palaú. Kei hokohoko atu p hono talanoá 'ikai ke 'i ai ha taimi 'e ta'efiema'u ai ha palau. Pea 'oku 'oatu ai e fokotu'u ke tali ai leva e l pooti 'a e Vava'u 16.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i kole au ki he Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Me'a mai. Kuo 'osi 'etau taimí 'Eiki N pele ka ke me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai kapau 'oku fai tu'utu'uni e Feitu'u na ia. Ka ko u kole p au koe'uhi ko e l pooti 'oku 'i ai p me'a ko u fie lave ki ai Sea. Ka ko u, ko e me'a ko ia na'e 'uhinga ki ai 'a e Fakafofonga Niua, Fika 17. Ko e palau eni ia na'e fanongo au ia ai ko e fo'i 40 ia kimu'a. Pea nau 'osi tui au ki ai, ko e va'e mu'á na'e 'osi mahino 'e ha'u ki Tonga ni. Ka ko e kongá ko ki mui e palaú 'oku te'eki ke mahino. Ka ko e me'a ia 'oku 'eke 'e he Fakafofongá he ko u pou pou au ki ai 'Eiki Sea. Ka ko u kole atu 'Eiki Sea ke ki'i toloi atu eni ki 'auhu 'i ai p ki'i me'a ko u fie lave. Pea kapau 'oku ke peh p ke u ki'i lave ki ai pea tau tali.

Sea K miti Kakato: 'Ikai. Tau toloi ki 'apongipongi ka tau liliu 'o **Fale Alea**.

'Eiki Sea: Hou'eiki. M l 'aupito e feme'a'akí. Mahino mai ko e va'e mu'á p eni 'oku ma'u. Kae toki vakai kongá hono hokó 'apongipongi. Ka ko u kole p ki he Fakafofonga Fika 13 ke mai ho'o l pooti 'i he Falé 'apongipongi, ki'i faingam lie ki he Feitu'u na. Ka tau kelesi.

Kelesi

(Na'e fakahoko ai p 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale alea, Lord Tu'ivakan 'a e kelesi tuku 'a e Falé ki he 'aho ni.)

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga
'Aho Monite, 6 Fepueli 2017

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

- 1. Lotu (Fakafongonga Niua 17)**
- 2. Ui 'o e Fale Alea**
- 3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea**

Me'a 'a e Fakafongonga N pele 'Eua 'o tokanga ki he kau ng ue mei he Potung ue Ngaahi Ng ue Lalahi kuo 'osi tuku kinautolu kitu'a, oku i he toko 40 tupu. Ko e kole he 'oku natula tatau eni mo e kole ne 'omai fekau'aki mo e tu'utu'uni tatau he Potung ue ki he Ngaahi Me'a Fakaloto fonua he uike kuo'osi. Na e ikai ke oange ha uHINGA ki he tuku kitu a kinautolu ko ení. Ko e kole na a lava ke to e fakafoki kinautolu ki he ng ue pea oku omái a e kole ko íá ki ho Fale he aho ni.

Me a a e Minisita ki he Ngaahi Ng ue Lalahi o kole ke tuku ange a e kaveinga ni pea ke toki l pooti nau ki Fale a ho at . Oku osi mahino p ko e osi eni a e *contract* a e ni ihi ko ení ka oku ikai ko ha *discipline*. Ko e tokanga ke fakasi isi i hono omái a e ngaahi kaveinga pehe ni ki Fale Alea he oku fai p e he ngaahi Potungau e ia honau fatongia.

Poupou a e Fakafongonga N pele Fika 2 Vava u ki he me a a e Fakafongonga N pele Eua. Hoko atu a e me a a e Fakafongonga N pele Eua ko e ni ihi he kakai ko eni na e osi a u o ta u e 10 enau ng ue. Tali lelei e he Fakafong N pele Eua ke toki omái ha tali mei he Minisita ki he Ngaahi Ng ue Lalahi a ho at .

Me a a e Minisit Polisi o tokanga ki he ki i tokosi i oku nau kai e melie o e fonuá ka ko e tokosi i p na a nau fili mai kinautolu. Me a a e Fakafongonga N pele Fika 2 Vava u o tokanga lahi ki he me a ko eni na e me a aki e he Minisitaá.

Me a a e Fakafongonga N pele Fika 2 Vava u o kole ke tali mai e he Minisit ki he Ngaahi Pisinisi pe ko e h e me a kuo hoko ki he vaka ko e *Maggie Cat*. Me a a e Minisita ko e vaka ko eni nae kamata mai i Siulai/ Aokosi ta u kuo osi. Na e omái p ko e vaka fakataimi koe uhí na e maumau a e Otuanga ofa mo e vaka kehe ne fakahoko aki e fefolau aki tahí. Oku ikai lahi e uta ia mo e kau pasese pea ko hono lelei ko e vave ene lele. Na e folau faka osi mai kae fakafoki mai he ko e *hire* pe. Na e maumau e vaka ia he folau faka osi ko eni, pea ko e ngaahi e misini oku fai p ia e he kautahá. Oku fai e ng ue ki he malu í he e lava p e he malu í o fua a e fakamole ko ení. I he taimi ni, kuo osi a e taimi aleapau mo e vaka ko ení, pea e ha u a e kautahá ia o ngaahi pea nau fakafoki enau vaká.

L pooti mei he Minisit Polisi fekau aki mo e ngaahi fakahaofi mo ui he *weekend* ne fakahoko he kau polisi kae peh ki he ng ue ki hono fakafoki mai o *Dean Fletcher*. Ko e hopo faka-Polisi ki he uHINGA ne hola ai a e tokotaha ko eni i Vava u e toki fakahoko mai hono ola.

Tokanga a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke to e tokanga ange a e Minisit Toutai ki he ngaahi vaka toutai ke ai ke to e f lahi ange mo faingamalie ange ai a e toutai.

4. K MITI KAKATO:

4.1 Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi Tonga 2013 mo e 2014

Me a a e Fakafofonga Fika 2 Vava u o tokanga he ko e Potungae ko eni oku fa ahi ua. Oku fai a e tokanga ki he fokotu utu u pe *structure* a e potung ue. Oku i ai a e faka amu ke fokotu u ki ai a e Minisit Polisi. Hoko atu ene me a fekau aki mo e p pula na e hola i Vava u [*Dean Fletcher*]. Ko e taha a e pasi a e Potung ue na a ne tui i a e finemotu a i T sema. Pea ko e pekia a e polisi na e folau eve eva mai ki Tonga ni, na e fai a e ng ue ki he taha kotoa kae ikai kau ai a e tokotaha na a ne tokanga i a e me a ko eni he na e iai pea sio tonu ai. Ko e tokotaha tatau p na e pule ko eni na e ma u hono f mili ofi mo e me afana mo e mahafu pea omai p a e konga o e me atau ko ia o fai aki a e faka ilo. Fiema u ke fai ha fakatotolo ki he ni ihi ko eni he potung ue ko eni. Tokotaha tatau p na e ekisiteni lolotonga na e huakava ia ka na e ikai p ha ng ue e fai. Tokotaha tatau p na a nau alu ki Eua o puke mai a e maliuana lahi pea hoko a e fakatamaki ki ha taha o e kau ng ue pea fakahoko leva a e ng ue ki he tokotaha ko ia o tuku kitu a. Kapau e ikai ke fufulu a e loto i potung ue ko eni he ikai ha nga unu. Tokanga ki he ikai fakahoko a e tu utu uni a e Fakamaau anga fekau aki mo e pa anga na e puke mei he ongo Siaina he Kiliniki i Tofoa. FOKOTU U KE ATITA I A E POTUNG UE KO ENI HE VAVE TAHA, KAU AI MO E ME A FAKAPA ANGA.

[**FALE ALEA** – 2PM: Me a a e Eiki Sea ke fakapapai e he Hou eiki M mipa ko kinautolu p oku nau kau ki he ngaahi K miti e ngofua ke nau kau ki he fakataha K miti]

[**KOMITI KAKATO** – Hoko atu he 2:04pm i he Fakamatala Fakata u Potung ue Polisi 2013 mo e 2014]

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o fakamalo ki he Sea i hono omai a e Kupu 177 o e Lao ki he Polisi Tonga 2010, a ia oku peh mai ai oku ikai lava ke atita i a e Potung ue Polisi tukukehe ka fakangofua e he laó. Pea e omai a e kupu i lao ia oku fakangofua ai anai ange. Ka ko e ngaahi kupu kehe he Lao ki he Polisi Tonga 2010, oku mahino p ai e lava p ke fengae aki lelei p a e Minisit Polisi ia mo e Komanit Polisi.

Me a a e Fakafofonga Fika 4 Tongatapu o poupou ke fai hano tita i o e Potung ue Polisi, pea oku totonu ke lava ke taliui mai ki Fale Alea kae oua te nau tau at ina ke fakahoko ha fa ahinga ng ue pe ia mo nau mama o nautolu mei he nima *supervisory* o e Fale Alea. Tokanga

ki he tohi fehu i na e oatu fekau aki mo e *cocaine* na e ma u i Vava u ka oku a u ki he aho ni oku te eki ke omai ha tali.

Fokotu u a e Fakafofonga N pele Eua ke fakafoki a e L pooti 2013 mo e 2014 he oku ikai fen pasi a e fokotu utu u ko eni mo e me a oku tu u i he laó.

Me a a e Minisit Lao oku tu u fepakipaki a e ngaahi kupu o e Lao Polisi Tonga pea oku fai a e ng ue ke omai ha ngaahi fakatonutonu ki he lao ko ení.

Me a a e Fakafofonga Tongatapu 4 ko e palopalema ko e tu u lolotonga o e laó pea ko e tohi fehu í oku ngata p hono mafai i he Minisit Polisi. Ko e lao eni na e *draft* he 2010 pea na e fa u mai pe ia e he tokotaha ke malu i ia. Fehu i pe ko e ngaahi Lao *Traffic* pe oku kei nofo he Minisita Polisi pe kuo ave ki he *MOI*.

Fehu i e he Fakafofonga N pele Fika 2 Haapai pe kuo fakalao i a e *seatbelt* ke fakamamafa i hono ngaue aki. Tali e he Minisita oku te eki ai ke fakalao i ka oku fai a e ng ue ki ai.

Fehu i a e Fakafofonga N pele Eua ko e ma u mafai i he Lao Polisi oku foaki ki he Komisiona, ka ko e kupu 51 [Konisitutone] oku i he Minisit ia. Fehu ia pe oku totonu ke omai a e l pooti ko eni ki Fale ni he ko e Komisiona eni ia oku l pooti mai?

P LOTI O TALI A E LIPOOTI 2013 MO E 2014 14/2.

4.2 Fakamatala Fakata u Poate Sino i Pa anga M 1 l mei he Ng ue 2015/2016

Me a a e Tokoni Pal mia o fakama ala ala a e l pooti pea hoko atu a e feme a aki.

P LOTI O TALI A E L POOTI O TALI 16/0

4.3 L pooti A ahi Faka-Fale Alea 2016 – Vava u 15

Me a a e Fakafofonga Vava u 15 o fakamatala a e l pooti. P loti o tali 17/0.

4.4 L pooti A ahi Faka-Fale Alea 2016 – Vava u 16

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 o fakamatala a e l pooti. Kole a e Fakafofonga Vava u 16 ke te e fai ha fakatokanga i a e ngaahi totongi tupu a e pangik ki he n ki he kau goue.

[Fale Alea – 4pm]

TOLOI A E FALE ALEA KI HE TUSITE 7 FEPUELI 2017, 10AM

